

POJP WUUI PA TZ'UTUJIL

2da. Edición 2025

**K'amol taq b'eey rixiin ja K'ulb'il Yol Twitz Paxil
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala**

Ángel Santiago de León Iboy
Presidente ALMG

Lcda. Edna Patricia Delgado Rojas
Directora de Lingüística y Comunicación

Miguel López Ordóñez
Jefe del Departamento Lingüístico y Cultural

Academia de las Lenguas Mayas de Guatemala

ALMG
3ra. Calle 00-11, zona 10,
Guatemala, Guatemala
Tel. PBX. 2503 7000
Correo Electrónico: almg@almg.org.gt
d.linguistica@almg.org.gt

Comunidad Lingüística Tz'utujil

Juan Martin Lejá Guajan
Presidente de Comunidad Mayahablante Tz'utujil

Gaspar Ixcaya Ratzam
Coordinador de Programa Tz'utujil

Traducido por:
Gaspar Ixcaya Ratzam

Comunidad Lingüística Tz'utujil
Dirección: San Pedro La Laguna, Sololá Cantón
Chuasanahí 4ª. Av. 1-045 Zona 3.

Facebook: Tz'utujil Tinaamitaal
Correo electrónico: tzutujil@almg.org

Este documento. Todos los derechos reservados. Este documento de la presente edición, es propiedad de la Academia de Lenguas Mayas de Guatemala-ALMG-La reproducción total o parcial de esta publicación es permitida, con la autorización de la ALMG

ROKIB'AL TZIIJ

Ja jun wuuj ja xq'aaxax pa Tz'utujil ri', ruk'aan ja ki'laj taq k'asleemaal kixiin ja qati't qamama' ja rub'i'na'aan **Pojp Wuuj**, xko'ji ronojeel ja choltz'ijb' ja rumajoon ruko'jiik ja K'ulb'il Yol Twitz Paxil, Academia de Lenguas Mayas de Guatemala. Rumaal chi xq'aaxaxi ja wuuj ri' chi paam ja tzijob'al Tz'utujil, chaqajaa' xko'ji ja jun wuuj ja q'aaxaan chik pa K'iche'. Konojeel k'a ja netzijooni ja Tz'utujil xesik'ix chi runik'oxiik k'in xkeeya' ja kinaa'oog chi rutz'ajtiik, ruchojmarisaxiik ja loq'olaj saamaaj.

Ja **Pojp Wuuj** ri' nuuchol ja Maya' k'asleemaal kixiin ja qati't qamama'.

Ja qas nrajob'eej ja K'ulb'il Yol Twitz Paxil, jaa ri' ja nuusil, nusakij rii ruuwach k'in nuq'alajisaaj ja wuuj rixiin ja cholon taq k'asleemaal. Xa k'a rumaal ari' xq'axaxi ja **Pojp Wuuj** pa Tz'utujil chi utz k'a nqasiik'iij qonojeel jar oj ruwinaqiil ja Tz'utujil Tinaamitaal k'in ma ti kam ruuwach ja ki'laj taq k'asleemaal ja kiya'oon kaan chi qe ja qati't qamama'.

NAJB'EEY TAQ TZIIJ

Pojp Wuuj

- . Jaa wa' cholon k'asleemaal kixiin jar ee Aj **K'iche'ii'**.
- : Waawee' nqaamaj eel wi' rutz'ijb'axiik jar ojeer taq cholon k'asleemaal, tz'ujkariik ronojeel ja xb'anataj chi paam ja tinaamit **K'iche'**.
- : Waawee' nqaanuk' eel wi' ja q'alajisaaneem k'in waawee' nq'alajisax wi' ja winaqareem jar awatali, nq'alajisax k'a rii ruuwach ja k'asleemaal rumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**, jaa ri' tee'eej k'in tata'aaj; ja kib'i'na'aan, **Junajpub' Wujch'**, **Junajpub' Utiw**, **Saqanimasiis**, **Tepeew**

Q'uuq' Kumatz, Ruuk'u'x Ya', Ruuk'u'x Palow
 jaa ri' julee' b'i'aaj ja nek'aqowi ja taq b'aay, k'in
 juun chi ke k'aqol utiww k'in saqasiis.
 Jaa ri' julee' achi'ii' maxko' kachojq'aaq', k'in ee
kumatz achi'ii', ee ruuk'u'x rimirik ya'; ee ruuk'u'x
 palow, ee ajraxatzimaay.

⋮ Keeri' nb'iix chi ke, keeri' ja xeq'ijlo'b'ex kumaal jar
 ee ati't mama' **Ixpiyako'k** k'in **Ixmukane**; jaa ri'
 julee' b'i'aaj ee chajineelaa'; k'in ee ka'muul tee'eej
 ee ka'muul tata'aaj, keeri' ja b'i'na'aa chi ke chi
 paam ja cholon k'asleemaal, jaa ri' ja xkeeya'
 rub'iixiik chi paam ja saqiil.

| Jaa wa' ja xtiqatz'ijb'aj chi paam ja rutzijob'al Ajaaw,
 nqatz'ijb'aj chi ruuwach wuuj, rumaal chi ma k'o chik
 ta jun wuuj ja junaam ta ruk'iin, jaa ri' ja qas ntz'atataj
 wi' ronojeel ja naquun, jaa ri' ja qas kib'iin wi' chi
 nk'ujti ja q'acqu'maal k'in ntz'atataji ja rusaqiil ja
 k'asleemaal. Jar ojeer k'o jun wuuj ja tz'ijb'aa kaan,
 jaa ri' ja qas ewatal chi ruuwach jar ajtz'atooneel k'in
 ajch'ob'ooneel.
 Nqatz'ijb'aj k'a pa ruub'ii' ja nimalaj Ajaaw, nqaaya'
 kaan rub'iixiik rumaal chi ma k'o chik ta jun wuuj ja
 xtitz'ijb'ax chik ta wi' ja ki'laj taq naa'ooj, qas k'a
 xk'isb'ex ruk'ujtiik ja toq xwinaqarisaxi ja kaaj k'in
 ruuwach uleew, chaqajaa' toq xyataji ja saqilaj
 k'asleemaal.

·| Jar ojeer k'o jun wuuj xtz'ijb'ax kaan wi' ja nimalaj
 naa'ooj, xar waari' qas ewatal chi ruuwach jar
 ajnaa'ooj, jaa ri' jun wuuj ruk'aa ronojeel ja
 ruwinaqareem ja kaaj k'in ruuwach uleew k'in kaji'
 ruchapob'aal ja xyataji k'in ruk'ulb'a'tiil ja xyataj
 rumaal ja **Winaqarisaneel** k'in **Tz'ujkarisaneel**,
 ruutee' rutata' ja k'asleemaal, tz'ujkarisaneem,
 uxulaaneem, chajiineem, ki'koteemaal, kisaqil
 winaqii'; ch'ob'ooneel k'in ak'axaneel chi riij ronojeel
 ja k'o chi la' chi ruuwach kaaj, chi ruuwach uleew,
 rimirik taq ya' k'in palow.

NAJB'EY TUNAAJ

- ∴ Jaa wa' rutz'ijb'axiik k'in rutzijoxiik ja xb'ajn kaan ojeer, jaa ri' ja toq ma k'o ta jun k'asleemaal, xa q'ani ruuyoon wi' ja kaaj k'ooli.
- ∴ Jaa wa' najb'ey taq tziij toq ma k'o ta jun winaq chi ruuwach uleew, ma ee k'o ta chikopii', jani' chi ke taq tz'ikin, ch'uu', tap, chaqajaa' ma k'o ta chee' k'in aab'aj, jul, siiwaan, ma k'o ta q'aayiis, k'in chaqajaa' ma k'o ta k'ichee'laaj, xa q'ani ruuyoon wi' ja kaaj k'ooli.
- ∴ Xa ruuyoon ja ruuwach uleew k'in palow k'ooli rachib'iil ja kaaj.
- || Ma k'o ta naquun ja ruk'aan ta rii' ruk'iin ja kaaj, ma k'o ta achinaq owi ma k'o ta naquun ja xtuuya' ta sik', ma k'o ta achinaq ja xtuusil ta rii', ma k'o ta naquun ja xtiqitz'itz' ta owi xtiwajaj ta chi ruuwach kaaj.
- || Xa ruuyoon wi' ja ya' k'in palow rimili, chaqajaa' ma ee k'o ta chikopii' chi paam. Xa juun rimil wi' ja palow chi paam ja q'aqu'maal.
- ∴ Q'ani keeyoon wi' ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel Tz'aqol B'itol, Tepeew, Q'uuq' Kumatz** ee **Aloom**, ee **K'ajoloom** jaa ri' ja qas ee awatal rumaal ja loq'olaj rimirik ya'.
- ∴ Je'ee' k'a ari' ja qas eb'ukutali, xa k'a rumaal ari' **Q'uuq' Kumatz** xb'i'na'ax chi ke, rumaal chi qas ee ajna'ojiil k'in qas xenimaani, xa k'a rumaal ari' xuuk'ut rii' ja ruuk'u'x kaaj ruuk'u'x uleew chi keewach.
- ∴ Xa k'a rumaal ari' pejtinaq q'iij saq ja taq keetzii, epejtinaq ruk'iin ja **Tepeew** k'in **Q'uuq' Kumatz** chi paam jar aaq'a' q'aqu'm, k'in qas xech'ob'ooni.

- ||| K'in keewa' xkib'iij ri' ja toq xetzijooni chi kib'il taq kii', qawinaqarisaa' ja ruuwach uleew, xech'e. K'a ja k'a ari' xkiq'alajisaaj ronojeel ja naquun.
- ||| Ja k'a toq qas xech'ob'ooni xekowiini xekiwinaqarisaa' ja taq chee' k'in nimalaj k'asleemaal. Xwinaqari ja q'acqu'maal, xwinaqari ja rusaqiil ja kaaj, ja xb'i'na'ax chi re; **Jun Raqan**.
- :||| Ja najb'eey jaa ri' **K'aqol Jun Raqan** ruub'ii', ja ruuka'b' jaa ri', **Ch'i'p K'aqol Jaay**, rumaal chi q'anij xuutzij ja ruuwach kaaj ja toq xepeeti ja **Tepeew** ruk'iin.
- :||| K'a ja k'a ari' ja **Tepeew** k'in **Q'uuq' Kumatz**, xkisakij riij ruuwach ja k'asleemaal naq nb'ajn chi re ja rusejpiik k'in ruq'alajisaxiik, naq netzuquwi ja alk'uwalaxeelaa', rumaal k'a ari' xkib'iij, tek'aa' qiiq qaawach chi utz k'a nojkowiini nqachaajiiq ja k'asleemaal xech'e.
- :||| K'in keewa' xkib'iij ri' toq qas xech'oob'ooni, rumaal k'a ari' tib'ijn eel k'a ja loq'olaj ya' chi ruuwach uleew, xtuuyuj ta k'a rii', chi utz k'a ntijk naquun chi ruuwach, xtisaqar ta k'a ja kaaj k'in ja ruuwach uleew.
- ① Keeri' ja xkib'iij toq xkiwinaqarisaa' ja ruuwach uleew.
- • Ja k'a toq xkinaataaj ja ruuwach uleew qas ajninaq xwinaqar q'anojoj.
- : Keeri' xkeeb'an chi re ja ruwinaqarisaxiik ja maayuul k'in suutz', qas k'a xuunuk' rii' ja suutz' pa ruuwi' ja loq'olaj ya' k'in juyu' taq'aaj.
- : Jaa ri' ja xwinaqar rumaal ja nimalaj naa'ooj kixiin ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**, chaqajaa' qas ajninaq xewinaqari ja taq chee' chi ruuwach ja juyu' taq'aaj.

- ∴ Xa k'a rumaal ari' qas xeki'kooti ja **Tepeeew** k'in **Q'uuq' Kumatz** k'in xkib'iij, Qas ki'iil epejtiik ruuk'u'x kaaj; **Jun Raqan, Ch'i'p k'aqol Jaay, Raxak'aqol Ya'.**
- | Qas utz xeeli ja winaqarisaaneem xqaab'an xech'e.
- ·| Najb'eey k'a xwinaqari ja ruuwach uleew, k'a ja k'a ari' q'aayis, k'in raqan ya', qas k'a xkeejach kii' ja taq raqan ya', xa k'a rumaal ari' qas xeb'ijn chi paam ja juyu' taq'aaj, k'a ja k'a ari' xk'utumaji ja nimaq taq juyu'.
- :| Keeri' k'a ja ruwinaqarisaxiik ja juyu' taq'aaaj xkeeb'an, xa k'a rumaal ari' xb'iix ruuk'u'x kaaj ruuk'u'x uleew chi ke.
- ∴| Jaa wa' ja kinaa'ooj xkeeb'an ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** ja toq qas xech'ob'on chi ruwinaqarisaxiik ja loq'olaj ruuwach uleew.
- ∴| K'a ja k'a ari' xkib'iij ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** chi ke ja taq chikopii', jar ee chajineelaa' rixiin ja loq'olaj juyu' taq'aaj jani' chi ke ja taq k'isik', tz'ikin, koj, b'ajlam, kumatz, k'in keewa' xkib'iij ri'.
- || La xa qa ta k'a juun nek'eje' wi' chi ruuxee' ja taq chee', k'in ee chi naq taq ja nek'olowi, keeri' xkib'iij toq xkiq'ijla' kii'. K'a ja k'a ari' xewinaqarisaxi ja taq chikopii' ja jani' chi ke k'isik', tz'ikin k'in jaa ri' toq xjajch chi keewach ja b'aar neewar wi' chi ki jun junaal.
- ·|| K'a ja k'a ari' xewinaqarisaxi ja k'isik' k'in taq tz'ikin k'in keewa' xb'iix chi ke ri'.
- ∴| Jar atat k'isik' pa taq siiwaan k'in chi' taq raqan ya' natwar wi', chaqajaa' pa taq siiwaan ne'aya' wi' ja taq aawaal k'in kaji' jar ab'ijnaab'aal naakoj, keeri' xb'iix eel chi re ja k'isik'.

- :|| Ja k'a nimaq taq tz'ikin k'in taq no'y keewa' xb'iix chi ke ri', jar ixix tz'ikin, pa ruuwi' chee' neenuk' wi' ja taq eesook k'in chi ri' nixwar wi', chaqajaa' pa ruuq'a' chee' neeya' wi' ja taq eewaal, keeri' ja xb'iix eel chi ke ja taq tz'ikin.

- :|| Q'aniy k'a konojeel xeeb'e chi paam ja taq keesook ja xjajch chi keewach rumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.

- ||| K'a ja k'a ari' xb'iix chik jutiiy chi ke ja k'isik' k'in ja tz'ikin rumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**: kixtzijon k'a, ma teeya' ta sik', ma teeb'an ta **yol, yol**; kixtziijooni ja jani' taq eb'ajniik, keeri' xb'iix chi ke ja k'isik' k'in tz'ikin; chaqajaa' keeri' xb'iix chi ke ja koj, b'ajlam k'in kumatz.

- ·||| Teb'ij k'a ja taq qaab'ii', qo'enaataj k'a, teb'iiy chi ojoj jar oj eetee' etata', **Jun Raqan, Ch'i'p k'aqol Jaay, Raxak'aqol Ya'**, Ruuk'u'x kaaj Ruk'u'x uleew, **Winaqarisaaneel, Tz'ujkarisaaneel**; tee'eej k'in tata'aaj.

- :||| Qo'eq'ijla', teya'aa' rutziil qaawach, keeri' xb'iix chi ke ja toq xenujk'i, ja k'a je'ee' ma xekowin ta xetzijooni ja jani' xajob'ex chi ke, xa xkeemaj oq'eej k'in ya'oj taq sik' chi ki jun junaal.

- :||| Ma utz ta ja taq keetziiy xkeeb'an, rumaal chi ma xak'axax ta ja xkib'iiy.

- :||| Ja k'a toq xkak'axaaj ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** chi ma kekowiini netzijooni keewa' xkib'iiy ri', ma utz ta xeeli ja qach'oob'ooj rumaal chi ma kekowiini nkib'iiy ja qaab'ii', k'in ma ti kib'iiy chi ojoj ja xojwinaqarisan kixiin, ja k'a ari' ja ma utz ta xkeetz'at ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.

- ☉ Xa k'a rumaal ari' keewa' xkib'iiy chi ke ja taq chikopii' ri', kaamiik jar ixix xa k'aqoj ri'iil neeb'an

pa taq q'aayis, rumaal chi ma xixkowin ta xixtzijooni, q'anij ma k'o ta juun xtak'axan ta jar eetziij neeb'an, xa k'a rumaal ari' q'aayis ja netzuqub'eej eewii', k'in pa taq siiwaan nixwar wi', rumaal chi ma xixkowin ta xixtzijooni, k'in ma xixkowin ta xoqeq'ijla', keeri' ja xb'iix eel chi ke ja taq chikopii' rumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.

- ∴ Pa jun q'iij k'o na nojq'ijlooni xa k'a rumaal ari' neqawinaqarisaj chik na julee' xech'e.
- ∴ Chaqajaa' keewa' xkib'ij chi ke ja taq chikopii' ri', tek'ama' k'a ja taq eb'ajnikiil ri', pa jun q'iij nti'j na ja taq ech'aakuul, xech'exi.
- ∴ K'a ja k'a ari' ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** xkeenuk' eel chik jutii' ja kich'oob'ooj ja taq chikopii', ja k'a toq xe'ulqaaj chik jutii' q'anij ma xak'axax ta wi' ja keetziij, xa k'a rumaal ari' ma xb'ajn ta kowiineem chi riij ja keetziij ja taq chikopii', k'in qas xtz'ilooxi ja taq kich'aakuul.
- ∴ Keeri' xb'ajn chi ke ja taq chikopii', k'in jaa ri' ja qas xyaa' chi re jar Ajaaw pa taq xukuleem, jaa ri' ja qas xetiji, xa k'a rumaal ari' ja taq chikopii' netii' kumaal ja winaqii', k'in qas ya'tal kaan chi kii' chi nekamisaxi chi ruuwach ja loq'olaj uleew.
- ∴ Keeri' xkib'ii' ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**, xa k'a rumaal ari' xkeech'ob' chik jutii' chi nekeeb'an chik julee' ja neniman kixiin, k'in keewa' xkib'ii' ri'. Qab'ana' chik jutii' ja neniman qixiin k'in nkeeb'an ja jani' nqaab'an chi re ja qab'ajnikiil.
- ∴ Ee chi naq taq k'a awa' ja neq'ijloon qixiin pa jun q'iij, k'in naq nk'amo kaan ja qab'ajnikiil ja qamajoon rub'ajniik, xqaab'an k'a ja najb'ey taq ch'oob'ooj, ma k'o ta juun qas ta utz xeeli.

- : :| Kaamiik qab'ana k'a jun tz'atol qixiin owi jun chajil qixiin xech'e ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**, xa k'a rumaal ari', uleew, ch'ab'aq xkeekoj ja ruch'aakuul ja winaq ja xkiwinaqarisaaj.
- : :| Ja k'a toq xkeetz'at chi ma ti pa'e'i jar aachi qas juun wi' xkeena', rumaal chi xa xb'e pa taq uleew toq xyakataji k'in qas xyojtaji, q'anij ma xuusil ta rii' ja ruuwi', k'in xa tzalatzik ja rupalaj, xa ti mooy, chaqajaa' ma ti koowiini nka'y chi riij, ma k'o ta rak'axaab'aal, k'in qas ti yuluyik.
- : :| K'a ja k'a ari' xkib'ij chik jutiij ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**. La q'anij k'a keewa' ari' pa jutiij ja toq xtikowiri, la ma talk'uwalan k'a ala' xech'e toq xkiyojii chik jutiij jar aachi.
- : || K'a ja k'a ari' xkeenuk' chik jutiij ja ruxamal k'in xkib'ij, naq nqaab'an chi re ja runujk'iik, chi utz k'a nojrunaataaj k'in nxuke' chi qaawach xech'e ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** toq xkii'ijla' kii'.
- : :| Qab'ij chi re jar **Ixpiyako'k**, **Ixmukane**, **Junajpub'** **B'uch** k'in **Junajpub'** **Utiw** chi utz k'a nqatz'at chik jutiij ja winaqarisan k'asleemaal xech'e, k'in keewa' xkib'ij ri'.
- : :| Qawinaqarisaaj chik jutiij ja winaq, qatz'ata' chik jutiij ja qach'oob'ooj, keeri' xkib'ij ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.
- : :| K'a ja k'a ari' xkib'ij chi re jar **Ixmukane** k'in **Ixpiyako'k**.
- : :| Ja k'a toq xb'iitaj chi ke ja winaqii' jar ee ruuk'u'x iik', owi ruuk'u'x q'iiij, keeri' ja xb'i'na'ax chi ke kumaal ja **Winaqarisaaneel**.
- : || K'in keewa' xkib'ij ja **Jun Raqan** rachib'iil ja **Tepeew** k'in **Q'uuq'** **Kumatz** chi ke ja

Winaqarisaaneel k'in **Tz'ujkarisaaneel** ri', qas tetz'ata' na chi utz jar ech'oob'ooj chi utz k'a nojkinaataaj k'in nojkeetzuq ja winaqii' ja xke'enuk' xeche'xi ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.

∴ ∙||| Qati't qama' **Ixpiyako'k** k'in **Ixmukane**, kixok to chi paam ja qach'oob'ooj, qas ta k'a utz xteeli ja qach'oob'ooj, xtisaqar ta k'a, xqojnaatax ta k'a kumaal jar xkeqawinaqarisaaj.

∴ ∙||| Tak'utu' k'a ja taq qab'ajnikiil **Junajpub' B'uch**, **Junajpub' Utiw**, ka'muul tee'eej ka'muul tata'aaj, nimaq taq winaq, nimaq taq josol taq chee', k'in ix nimaq taq siis rixiin **Chajchaay**, k'in rixiin **Lorikon**, rixiin Tz'alam, ja nimalaj k'ojlib'al rixiin **Toltekat**, rati't q'iij, rati't iik', keeri' xkib'ij chi ke ja nimaq kijqale'n.

∴ ∙||| Techa'a' riij ruuwach ja k'asleemaal chi re jar ixiim, k'in tz'ijte'l, ja k'a wi' utz xteeli, nenuk' ja rupalaj, keeri' ja xb'iix chi qe jar oj ajq'ijaa' kumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.

∴ ∙||| K'a ja k'a ari' xkeemaj ruq'ixiik ja k'asleemaal chi re jar ixiim k'in tz'ijte'l, k'in keewa' xkib'ij ri', tiwinaqar k'a ja k'asleemaal xeche'e ja taa' k'in naan. Jar **Ixpiyako'k** jaa ri' uk'ayinaq ja k'asleemaal chi riij ja tz'ijte'l, ja k'a juun chik jaa ri' q'ijiineel chi riij ja chojmiineem.

∴ ∅ K'in keewa' xkib'ij ri' toq xkeemaj ruwatwachixiik ja q'iij, xa ta k'a juun xtuub'an ja loq'olaj k'asleemaal, xtikeeb'an ta juun ja loq'olaj chee' k'in ja ta ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** xtinuk'uwi, ja k'a wi' utz xteeli, nojranaataj k'a ari' pa jun q'iij k'in jaa' nojtzuquwi xeche'e.

∴ ∙ Atat ixiim, atat tz'ijte'l, atat q'iij, xa juun teb'ana', ja k'a jar atat ruuk'u'x kaaj ma taab'an ta poqon chi re ja **Tepeew** k'in **Q'uuq' Kumatz** xeche'e.

- ∴ ∴ K'a ja k'a ari' xkik'ulub'a' ja tz'ijte'l k'in jar ixiim k'in xkib'iij, ja qatzij tziij tab'ana' chi utz k'a qas ki'iil natk'eje'e, k'in ntzijoon na pa jun q'iij ja joson chee' k'in joson k'asleemaal xech'e.
- ∴ ∴ K'a ja k'a ari' xb'ajni ja rachib'al jar aachi chi re ja loq'olaj chee'; k'in xtziijooni ja kani jun winaq, ja k'a awa' jar aachi ja xkeeb'an, qas k'a xek'utun ralk'uwaal, rume'aal, xar waari' q'anij ee taq nakanaq wi', ma k'o ta kaanima k'in ma k'o ta kak'axaab'aal.
- ∴ ∴ Xa k'a rumaal ari' q'anij ma xnaataj chik ta ja **Winaqarisaaneel** kumaal, q'anij ma k'o ta xrik'aatzuuj ja kik'eleem chi ruuwach uleew, xa keeri' xkeeb'an ja toq ma xkinaataj chik ta ja ruuk'u'x kaaj.
- ∴ | Xa k'a rumaal ari' qas xetz'iilo'x kumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**, rumaal chi ma xkeeb'an ta ja xajob'ex chi ke, qas k'a xeeztziijooni; xar waari' qas chaqii' rutz'ajtiik ja kpalaj, q'anij ma k'o ta kikik'eel, chaqajaa' ma k'o ta kich'aakuul.
- ∴ ·| Xa k'a rumaal ari' q'anij ma xnaataj chik ta kumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**. Jaa ri' julee' winaq ja xenujk' chi re ja loq'olaj chee', ma k'o ta kikik'eel, k'in qas xkeesep kii' chi ruuwach uleew.
- ∴ ∴| K'a ja ka ari' xekamisaxi konojeel kumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.
- ∴ ∴| Qas k'a xeyooji, k'in qas xq'ijlo'xi ja rajaw kaaj chi kiiij, k'in xtajq to jun nimalaj q'aqal jab' chi kiiij.
- ∴ ∴| Ja kich'aakuul jar achi'ii' chee' okinaq k'in qas jab'el runujk'iik xb'ajn rumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**, jar ixoqii' jun chee' wi' xkooji ja keek'u'x.
- ∴ || Keeri' xuub'an ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** chi ke, xar waari' ma xkimaltiyoxij ta chi re ja kiwinaqarisaxiik xb'ajni.

- ∴ ∙|| Keeri' k'a xkeeb'an toq xekami, k'in xpe jun nimalaj aq'ayik chi kiiij, chaqajaa' xpe jun nimalaj ch'uu' chi kiiij rixiin ruuwach kaaj, k'in jun tz'ikin **Xekotkob'ach** ruub'ii', ja k'a toq xpeeti ja tz'ikin q'anij xuuk'ot ja keewach, k'a ja k'a ari' xpe jun chikop ja rub'i'na'aan **Kamalotz** k'in q'anij xuch'uupiiij ja keewi' . K'a ja k'a ari' xpe chik jun chikop ja ruub'i'na'aan **Kotz B'ajlam**, jaa ri' jun chikop xtijowi ja kich'aakuul, ja k'a xq'ipowi ja kib'aaqiil, jaa ri' jun chikop **Tukum B'ajlam** k'in q'anij k'aj (harina) xuub'an chi re ja kich'aakuul.
- ∴ ∴|| Jaa ri' ja tojb'al iil majk xya' chi ke rumaal chi ma k'o ta rub'eeyaal xkeeb'an chi keewach ja keetee' kitata', chaqajaa' ma k'o ta rub'eeyaal xkeeb'an chi ruuwach ja ruuk'u'x kaaj ja rub'i'na'aan **Jun Raqan**, xa k'a rumaal ari' qas q'acqu'm xeeli ja loq'olaj ruuwach uleew chi keewach ja winaqii' ja ma xeniman ta, chi paq'iij chi chaaq'a' xuub'an ja q'aqal jab' chi kiiij.
- ∴ ∴|| K'a ja k'a ari' xepeeti ja taq chikopii', xewinaqari ja taq chee', taq aab'aj, k'in qas k'o kachib'al xya'taji, xetzijooni ja taq kaa', xetzijooni ja taq xojt, xetzijooni ja laq, xetzijooni ja taq t'u'y, xe'ooq'i ja taq tz'i', jaa ri' ja xya'taj chi ke chi ki jun junaal.
- ∴ ∴|| Ja k'a toq xetzijooni ja tz'i' k'in ak' keewa' xkib'iij ri', qas itzeel xoqetz'at, keeri' k'a ja xtiqaab'an na ojoj chi eewe pa jun q'iij, xech'e.
- ∴ ||| Ja k'a kaa' keewa' xkib'iij ri', qas xojk'eje' pa rupoqonaal ewumaal, ronojel q'iij k'in ronojel ti qajq'iij, q'anij **jok', jok'** xqaab'an ewumaal (jok' jaa ri' ja ruuqul jar aab'aj nuub'an toq nke'eemi.) jaa wa' ja qasaamaaj xqaab'an k'in jaa ri' ja qas utz xtz'atari, q'anij k'a qonojeel toq xtiqaatz'at ja qachojq'aaq', k'in qas xtiqaamuch na ja taq eb'aaqiil, xech'e ja kaa'.
- ∴ ∙||| Ja k'a toq xetzijooni ja tz'i' keewa' xkib'iij ri': Naq chi re ma xeeya' ta qaawaay. Ja toq nixqaatz'at opoon qas ajninaq nojewelesaj to, q'anij k'o wi' jun chee'

nojech'ayab'eej toq nojwa'i, jaa ri' ja ritzeelaal xeeb'an chi qe, keeri' xkib'iij ja taq tz'i'. Jar ojoj ma xojkowin ta xojtzijooni, jawi ta xojkowiini ma ki ta ojkaminaq kaamiik, naq chi re ma xech'ob' ta ja xeeb'an chi qe, kaamiik nqajunumaaj ja ruchojq'aaq' ja qeey ewuk'iin, kaamiik nixqak'opii xech'e ja tz'i'.

∴ ||| Ja k'a xojt k'in t'u'y keewa' xkib'iij ri', qas pa rupoqonaal xojk'eje' wi', qas xaaq xeeli ja qapalaj, q'anij chi jutii xojk'eje' pa ruuwi' ja q'aaq', qas xojk'ajti, qas xqijl rupoqonaal pa ruuwi' ja q'aaq', kaamiik ojoj nojk'ajtisan ewixiin xech'e ja xojt k'in t'u'y.

∴ ||| Ja k'a xuk'uub' keewa' xkib'iij ri', qas maxko' ruk'atanaal ja q'aaq' xpe chi qii, k'in xya'i ja nimalaj taq t'u'y pa qaawi' ja ma k'o ta q'i'tal wi' ja rajlaaj.

∴ ||| Qas k'a pa ajninaq xetzijon kaan konojeel.

∴ ☉ K'in qas xkajob'eej xejote' pa ruuwi' taq jaay rumaal ja rupoqonaal xb'ajn chi ke, xar waari' q'anij ntzajq to ja jaay chi kii, qas xkajob'eej xejote' pa ruuwi' taq chee', xar waari' q'anij xee'ajq to rumaal ja chee', chaqajaa' xutz'ajpij rii' ja jul chi keewach ja toq xkajob'eej xe'ok chi paam.

∴ · Xa k'a rumaal ari' xsik'ix jun nimalaj rupoqonaal chi kii, rumaal chi ma utzilaj taq tzii ja xkib'iij. Keeri' ja kiyojiik xb'ajni, q'anij xyojixi chi jutii ja kipalaj.

∴ ∴ Xa k'a rumaal ari' xe'ok k'ooyaa' k'in je'ee' ari' jar ee k'o pa taq k'ichee'laaj kaamiik, k'in jaa ri' ja nek'utub'exi chi xa chee' ee okinaq kumaal ja **Winaqarisaaneel k'in Tz'ujkarisaaneel.**

∴ ∴ Xa k'a rumaal ari' ja k'ooyaa' xa ko'l ma ee juunaam kuk'iin jar achi'ii'.

∴ ∴ Xa k'a rumaal ari' ma k'o ta rusaqiil ja ruuwach uleew rumaal chi ma utz ta ja tzii xb'anataji, ma k'o

ta q'iij ja nsaqarisan ta rixiin ja ruuwach uleew. Xar waari' k'o juun chi ke ja winaqii' ja rub'i'na'aan **Wuquu' Kaqiix**, jaa ri' ja qas jun nimalaj winaq rukojoon wi' rii'.

∴ | Jaa ri' toq k'o chik ja kaaj k'in ruuwach uleew, xar waari' ma k'o ta q'iij nsaqarisan rixiin, rumaal chi qas b'ukutali ja ruuch'aa' rumaal ja suutz', chaqajaa' ma k'o ta iik'.

∴ ·| Ja k'a **Wuquu' Kaqiix** keewa' xb'iij ri', jar inin in jun nimalaj winaq, inin in q'iij, inin in iik', inin nintzijo kixiin ja julee' chik ja ma ee q'alaaj ta.

∴ :| In jun nimalaj winaq chi keewach ja winaqii' ja xewinaqarisax chi ruuwach uleew.

∴ ::| Inin nintzijowi ronojeel ja keeb'eey rumaal chi qas netz'intz'ooti ja taq nuuwach, k'in k'o utzilaj taq aab'aj wuk'iin ja nuutzij rii' ruk'iin ja nuuwach, k'in qas ee taq rax po'poj ja jani' rub'ooniil ja kaaj.

∴ ::| Ja ti nuutza'm juunaam ruk'iin ja iik' rumaal chi qas nuutzij ja najt naqaaj.

∴ || Xa k'a rumaal ari' in q'iij, in iik' rumaal chi qas najt nb'eqaaj wi' ja nukayiib'aal.

∴ ·|| Keeri' ja qas xuyaab'ej ruuq'iij ja **Wuquu' Kaqiix**, jaa ri' ja qas xb'iij toq xutz'iila' rii' chi keewach ja julee' chik; rumaal ja rub'eyoomaal xuyaab'ej ruuq'iij.

∴ ::| Ronojeel k'a ja qas xb'iij ja **Wuquu' Kaqiix** ma qatzii' ta, jar ajaa' ma tikowiini nuutzij ja ruuwach uleew, xar nkowiini nuutzij ja b'aar k'o qaaj wi', xa yaab'al ruuq'iij xuub'an toq xb'iij chi nkowiini nuutzij ja kaaj.

∴ ::| Ja toq qas xuuya' ruuq'iij maja'n k'o ta q'iij, ma k'o ta iik', chaqajaa' ma k'o ch'uumiil k'in ma saqarinaq ta ja ruuwach uleew.

- ⋮ || Keeri' xuub'an ja **Wuquu' Kaqiix**, xujunumaj rii' ruk'iin ja q'iij k'in iik', xar waari' ma k'o ta rusaqiil toq xb'iij ja keeri'.
- ⋮ || Qas xuyaariij ja b'eyoomaal rixiin na'ojiineem k'in qas xuuya' ruuq'iij.
- ⋮ ·|| Ja k'a ari' toq xuub'an jun nimalaj jab', k'in q'anij xeyojixi ja winaqii' ja xa chee' ee okinaq.
- ⋮ :|| Ja k'a kaamiik nqaachol naq xuub'an ja toq xkami ja **Wuquu' Kaqiix**, k'in naq xb'ajn chi re ja ruwinaqarisaxiik jar aachi kumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.
- ⋮ :|| Jaa wa' ja toq xkamisaxi ja **Wuquu' Kaqiix** k'in toq xelesaxi ja rub'eyoomaal kumaal jar ee ka'i' k'ajoolaa', ja kib'i'na'aan **Junajpub'** (keeri' ja ruub'ii' rumaal chi k'aqol chikop) ja k'a ruub'ii' ja ruukaab' jaa ri' **Ixb'alamkeej**, jaa ri' ja nk'utuwi kixiin ja taq b'ajlam, k'in taq k'isik', jaa ri' ee ka'i' k'ajoolaa' qas kojtaq ja kisaamaaj, k'in qas xkeetz'at ja yab'al ruuq'iij xuub'an ja **Wuquu' Kaqiix** chi ruuwach ja ruuk'u'x kaaj, xa k'a rumaal ari' ma utz ta xkeetz'at.
- ⋮ :|| K'in keewa' xkib'iij ri'; ja xuub'an ja **Wuquu' Kaqiix** ma utz ta, rumaal chi xa itzeel ja runaa'ooj, k'in xa rumaal ma utz ta neeli ja naquun chi ruuwach uleew.
- | ① Ja k'a ee ka'i' ala'ii' keewa' xkib'iij ri'. ja toq xtuumaj wa'iim nqaak'aq chi re jun ch'utachee', ja k'a toq xtiqaaj chi ruuwach uleew ajninaq nqak'aqala' qii' chi riij k'in ajninaq nqayaala' jun nimalaj yaab'iil chi riij chi utz k'a nk'iisi ja rub'eyoomaal, nk'iisi ja raxaab'aj ja nuyaab'ej ruuq'iij.
- | · Ma rumaal ta k'a ja rub'eyoomaal xtuyaab'eej ruuq'iij xeche'e jar ee ka'i' k'ajoolaa', k'a ja k'a ari' xkitzaqab'a' eel ja kik'aqb'aal chi kiij.

- | : Ja k'a **Wuquu' Kaqiix** ee k'o ka'i' ralk'uwaal ja kib'ina'aan, **Sib'pakna** k'in **K'ab'araqan**, ja k'a keetee' **Chimalmat** ruub'ii, jaa ri' rixayiil ja **Wuquu' Kaqiix**.

- | : Ja k'a awa' ruuwaay ja **Sib'pakna** ri', qas nimaq taq q'aayiis nuutij. K'o jutij xraachik'aaj toq xsaqar q'anojoj q'anij ee k'o chik ja taq juyu', rumaal chi ja **Sib'pakna** tijol q'aayiis, ja k'a kib'i'na'aan ja taq juyu' ja xraachik'aaj jaa ri', **Junajpub' Pekul, Yaxq'anul, Makamob', Juliisnajib'**.

- | : Ja rach'aalaal ja **Sib'pakna** jaa ri' **Kab'araqan** ruub'ii', jaa ri' ja nyikowi ja nimaq taq juyu' k'in taq ko'koj juyu'.

- | | Chaqajaa' qas xkeeya' keeq'ij jar ee ka'i' ralk'uwaal ja **Wuquu' Kaqiix**.

- | · Ja k'a **Sib'pakna** keewa' xb'ij ri', inin xinwinaqarisaani ja juyu' taq'aaj xche'e, ja k'a **Kab'araqan** keewa' xb'ij ri', inin ja ninyilowi ja juyu' taq'aaj xche'e.

- | : Ja k'a ari' ja ma utz ta xkeetz'at jar ee ka'i' ala'ii' ja kib'i'na'aan **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

- | : Ja toq qas xkeeya' keeq'ij jar ala'ii' maja'n ee k'o ta ja najb'ey taq qaatee' qatata'.

- | : K'a ja k'a ari' xtzijoxi ja kikamiik ja **Wuquu' Kaqiix, Sib'pakna** k'in **Kab'araqan**.

- | || Kaamiik nqaachol ja k'aqooneem ja xkeeb'an jar ee ka'i' k'ajoolaa' chi riij ja **Wuquu' Kaqiix** k'in kikamiik jar ee ka'i' ralk'uwaal ja qas xkeeya' keeq'ij chi ruuwach uleew.

- | ·|| Ja **Wuquu' Kaqiix** k'o jun taq pa'l tikil ruk'iin, jaa ri' ja qas nutzuqb'ej ti rii', qas k'a ronojel q'iij njote' pa ruuwi' ja taq pa'l.
- | :|| Ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** kitz'atooon chik chi jaa ri' nuutij ja **Wuquu' Kaqiix**, ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** qas kawan kii' pa taq q'aayis toq xjote'e ja **Wuquu' Kaqiix** pa ruuwi' ja taq pa'l.
- | :|| Qas k'a jotoli toq xk'ajq eel jun ch'utachee' chi riij ja rajkan chi' rumaal ja **Junajpub'**, qas k'a xuuya' sik' toq xtzaq to pa ruuwi' ja loq'olaj chee'.
Ja k'a toq xuutz'at opoon ja **Junajpub'** chi xtzaq to ja **Wuquu' Kaqiix** qas ajninaq xb'eruk'aqala' rii' chi riij, qas k'a jupuli ja **Junajpub'** toq xelesax kaan ja jun ruuq'a' rumaal ja **Wuquu' Kaqiix**, k'a ja ka ari' qas ajninaq xtzoqopilo'x kaan ja **Wuquu' Kaqiix**.
- | :|| Qas k'a xeki'kooti jar ee ka'i' k'ajoolaa' rumaal chi ma xech'ajk ta rumaal ja **Wuquu' Kaqiix**.
Ja k'a toq xb'e ja **Wuquu' Kaqiix** chi roochooch, xuuk'aan eel ja ruuq'a' ja **Junajpub'**, xar waari' xa ruchapoon chik ja rajkan chi'.
- | ||| Naq xaab'an chik atat, keeri' xb'iix chi re ja **Wuquu' Kaqiix** rumaal ja **Chimalmat**. Ja k'a jaa' keewa' xb'iij ri'.
- | ·||| Ee ka'i' k'ajoolaa' xeya'owi jun ch'utachee' chi re ja wajkan chi', kumaal qas xeyojitaji ja weey k'in qas neti'ooni.
Ja k'a xinb'an inin xinwelesaj kaan ruuq'a' juun chi ke, chi utz nqaaya' opoon pa ruuwi' q'aaq'. Tik'eje' opoon na pa ruuwi' q'aaq' xtaatz'at nape' nemeloj to chi rukanoxiik, keeri' xb'iij ja **Wuquu' Kaqiix** toq xutzaqab'a' paq'aaq' ja ruuq'a' ja **Junajpub'**.
- | :||| Ja k'a toq xch'ob'otaj eel kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, xeeb'e kuk'iin ee ka'i' taq ri'jaa', jun ti taa' k'in jun ti naan.

- | :||| Ja ruub'ii' ja ti taa' jaa ri' aa **Sik'il Nimalaj Ajq**, ja k'a ti naan jaa ri' ixtan **Saqanimasiis**, k'in keewa' xb'iix chi ke kumaal jar ee ka'i' k'ajoolaa' ri'.
- | :||| Kixtara' eel chi qiiij chi ruk'amariik ja qaaq'a' ruk'iin ja **Wuquu' Kaqiix**, utz k'a ari' xeche'e ja taq ri'jaa'. Jar ee ka'i' k'ajoolaa' keewa' xkib'ij chi ke ja taq ri'jaa' ri', ja toq xqojb'eqaaji keewa' nb'eb'iij ri', ja awa' taq ak'aalaa' ri' ee taq qaamaam, kaminaq chik ja keetee' kitata', xa k'a rumaal ari' q'anij netare' wi' chi qiiij chi rukanoxiik ja taq qanaaquun ja nqaatij kuk'iin, rumaal chi jar ojoj ma k'o ta nqach'akb'eej ja ti qaawaay, chaqajaa' ma nim ta ja nojkowiini nqaab'an, xa elesan juut pa taq eeyaaj nqaab'an keeri' nb'eb'iij toq xkixb'eqaaj ruk'iin ja **Wuquu' Kaqiix**, keeri' ja xkib'ij eel jar ee k'ajoolaa' chi ke ja taq ri'jaa'.
Utz k'a ari' xeche'e ja taq ri'jaa'.
- | ☉ K'a ja k'a ari' xeeb'e pa ruuch'u'k roochooch ja **Wuquu' Kaqiix**, toq xkeetz'at opoon tz'ub'ul chi paam ja ruch'aakaat.
- | · K'a ja k'a ari' xeq'a'x opoon ja taq ri'jaa' ee kachib'iil jar ee ka'i' k'ajoolaa' k'in chi ruuxee' roochooch ja **Wuquu' Kaqiix** xeq'a'x wi'.
Ja k'a toq xkeetz'at opoon qas rumajoon oq'eej rumaal ja ruukiij ja reey.
- | : Ja k'a toq xeruutz'at opoon ja taq ri'jaa' k'in jar ee taraan chi kiiij qas ajninaq xrak'axaj chi ke.
B'aar ix pejtinaq wi' naan, ja ti naan toq xuk'ulub'a' keewa' xb'iij ri', xa ti qaawaay qamajoon rukanoxiik.
- | : Naq k'a ja neetij ixix, la maxta ee ewalk'uwaal jar epejtinaq ewik'iin.
Mani', mani'; xa ee taq qaamaam; xar waari' nqaaya' kixiin ja naquun nsijpax chi qe, xeche'e ja taq ri'jaa'.
- | : Ja **Wuquu' Kaqiix** qas nuuya' sik' rumaal ja ruukiij ja reey k'in nmariil ntzijon kuk'iin ja winaqii'.

Ja k'a toq xtzijooni ja **Wuquu' Kaqix** kuk'iin ja taq ri'jaa' keewa' xb'iij ri'.

Qas nk'utuj jun nimalaj utziil chi eewe xkinewa'omaj ta.

Naq k'a ja nixkowiini neeb'an, naq k'a ja nixkowiini newaq'omaaj, keeri' jar ak'axaaneem ja xuub'an ja **Wuquu' Kaqix**. Ja taq ri'jaa' keewa' xkik'ulub'ab'eej ri'.

- | | Jar ojoj ja nojkowiini ngelesaj juut ja k'o pa taq eeyaaj, chaqajaa' oj wiqol taq b'aaq k'in qas utz nqaab'an kaan chi re pa ruk'ojliib'aal.
- | · | Utz k'a ari' naan, kaamiik tewa'omaaj ja taq weey, qas neti'on chi chaq'a' chi paq'iij kumaal ja julee' winaq jar epejtinaq ewuk'iin, chaqajaa' qas teb'ana' jun utziil tewa'omaj kaan ja taq nuuwach, rumaal ja q'oxoom ma kinkowiini ninwari, jaa wa' q'oxoom ri' kumaal ee ka'i' itzel taq winaq ja xinkeek'aq chi re jun ch'utachee', xa k'a rumaal ari' kinewa'omaj kaan pa qe chi eewe.
- | : | Utz k'a ari' aachi, xa jun juut ja nya'owi ja ti'ooneem, xa jutiiij natutzuri toq xtiqelesaa' jar aaweey k'in nqaaya' kaan chik julee' pa ruk'axwaach.
- | : | Ma utz ta k'a ari' jawi xke'ee'ax kaan ja weey, rumaal chi xa jaa ri' ja nuchojq'aaq'. Ja k'a taq ri'jaa' keewa' xkib'iij ri'.
- | : | Neqaaya' kaan chik julee' pa ruk'axwaach k'in qas ee utzilaj taq eeyaaj, jok'on b'aaq ee okinaq xche'xi ja **Wuquu' Kaqix**, xar waari' saqixiim ja xya' kaan pa ruk'axwaach ja reey.
- | || Utz k'a ari' ne'e ja **Wuquu' Kaqix**. Ja k'a toq xelesaxi ja reey, saqixiim xya' kaan pa ruk'axwaach, qas k'a xetz'intz'ot pa ruuchii'.

- | ·|| Xar waari' qas ajninaq xeeztajq eel k'in jani' ma winaq chik rutz'ajtiik, pa ruk'isb'aal xaq'omax kaan ja ruuwach.

- | :|| Xa k'a keeri' xb'ajn chi re toq xelesaxi ja rub'eyoomaal k'in toq xkamisax kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

- | :|| Keeri' ja rukamiik ja **Wuquu' Kaqiix**, keeri' ja xuub'an ja **Junajpub'** chi ruk'amariik ja ruuq'a' jar elesaan kaan rumaal ja **Wuquu' Kaqiix**, chaqajaa' xkami ja **Chimalmat** ja rixqaayiil ja **Wuquu' Kaqiix**.

- | :|| Keeri' xuub'an ja **Wuquu' Kaqiix** ja toq xuuk'is ja rub'eyoomaal ja qas xuq'olib'ej chi ruuwach uleew. Ja xaq'oman rixiin ja **Wuquu' Kaqiix** jaa ri' xk'amo' eel jar aab'aj ja qas ntz'intz'ooti.

- | ||| Qas k'ooli xok wi' ja xkeeb'an ja ti naan k'in ti taa', rumaal chi xekowiini xb'ekik'ama' ja ruuq'a' ja **Junajpub'** k'in xekowiini xkeekoj ook chi jutiiij.

- | ·||| Keeri' ja xkeeb'an chi re rukamisaxiik ja **Wuquu' Kaqiix** rumaal chi ma utz ta xkeetz'at ja xuub'an. K'a ja k'a ari' xemelaji jar ee ka'i' k'ajoolaa' ja toq xb'antaj kaan kumaal ja xb'iix chi ke rumaal ja ruuk'u'x kaaj.

- | :||| Waawee' k'a nuumaj eel wi' ja xusamajiiij ja **Sib'pakna**, ja najb'ey ralk'uwaal ja **Wuquu' Kaqiix**, k'in keewa' xb'iij ri'.
Inin xinwinaqarisaani ja q'aayiis.

- | :||| Qas k'a rumajoon atiineem chi' raqan ya' ja **Sib'pakna** toq xeeq'a'x eel junq'o' k'ajoolaa', jaa ri' julee' ala'ii' kichararaan jun nimalaj chee' ja nok raqan koochooch.

- | :||| Qas k'a kimajoon b'ijneem jar ee junq'o' k'ajoolaa' toq xb'e ja **Sib'pakna** kuk'iin k'in xuub'an jun ak'axaaneem chi ke.

Naq k'a jar emajoon rub'ajniik k'ajoolaa', jar je'ee' xkib'iij.

- :| ① Xa wa'an jun chee' qachararaan, xa rumaal ma qojkowiini nqaayak eel chi qiiij, keeri' xkib'iij ja junq'o' ala'ii', ja k'a **Sib'pakna** keewa' xb'iij chi ke jar ala'ii' ri'.
Nk'am eel na inin ja chee' xche'e ja **Sib'pakna**, k'a ja k'a ari' xrak'axaj chi ke jar ala'ii'.
B'aar k'a nb'eya'a' wi' ja chee', naq k'a nok wi' chi eewe ja chee' nek'am eel, ja k'a je'ee' xkib'iij.
Xa wa'an raqan ti qoochooch nok wi' xche'e jar ee junq'o' k'ajoolaa'.
Utz k'a ari' xche'e ja **Sib'pakna** chi ke jar ala'ii', k'a ja k'a ari' xuuk'am eel ja chee', k'in xb'eruya'a' kaan ja b'aar k'o wi' ja koochooch jar ee junq'o' k'ajoolaa'.
- :| · Ja k'a toq xb'eqaaji ja **Sib'pakna** keewa' xb'iix chi re ri'.
Kaamiik katk'eje' kaan quk'iin chi utz k'a nb'e'aka'ma' chik jun qaachee' chuwaaq.
Ja wi keeri' utz k'a ari' xche'e ja **Sib'pakna**.
- :| : K'a ja k'a ari' xkeemaj tziij jar ee junq'o' ala'ii' k'in keewa' xkib'iij ri'. Naq k'a nqaab'an chi re ja rukamisaxiik ja jun alaa' le' rumaal chi ma utz ta ja nuub'an, taqaan xa ruuyoon nuuyak ja jun nimalaj chee' le'.
- :| : Kaamiik qab'ana' k'a jun nimalaj jul k'in nqataq eel chi paam, k'a ja k'a ari' nqak'aq eel ja chee' chi riij ja toq xtuumaj ruk'ojtiij ja jul chi utz chi ri' nk'eje' kaan wi'.
Keeri' ja xkichojmiiij jar ee junq'o' k'ajoolaa', k'a ja k'a ari' xkeek'ot ja jun nimalaj jul ja xkichojmiiij.
- :| :: K'a ja k'a ari' xkisik'ij opoon ja **Sib'pakna** chi utz k'a nb'erunimarisaj qaaj ja jul, k'in keewa' xkib'ij chi re ri'.
Jar ojoj nqaajo' nojaato', rumaal chi ma qojkowin chik nqanimarisaa ja jul xche'xi ja **Sib'pakna**.

- :| | Utz k'a ari' xche'e ja **Sib'pakna**, k'in xqaaj eel chi paam ja jul, najt taqaasaaj xche'x qaaj.
- :| ·| Utz k'a ari' xchee to k'in xuumaj ruk'ojtiij ja jul, xar waari' xa raal jul xb'eruk'oto' qaaj, jaa ri' nutoob'ej rii' rumaal chi rak'axan chik chi nkamisax kumaal ja jun mook ala'ii', ja k'a raal jul xuuk'ot jaa ri' nutoob'eej rii' toq xtik'ajq eel ja chee' chi riij.
- :| :| Ja k'a toq xkak'axaj qaaj jar ala'ii' chi re ja **Sib'pakna** keewa' xkib'iij qaaj ri'. La xk'ototaji ja jul awumaal ne'x qaaj ja **Sib'pakna** kumaal jar ee junq'o' ala'ii'. Maja'ni, k'a k'o na nraajo'.
- :| :| Xtinb'ij q'anoj na chi eewe toq xtutzuri, xche to ja **Sib'pakna** chi ke ja k'ajoolaa'.
- :| ::| K'a ja k'a ari' xsik'in to ja **Sib'pakna** chi paam ja jul, xar waari' rawan chik rii' k'in keewa' xb'ij to ri'.
- :| || Kixoyo' teluk'ama' qaaj jar uleew welesaan, rumaal chi qas nim chik ja jul nuqaasaan xche to ja **Sib'pakna** chi ke ja k'ajoolaa'.
- :| ·|| K'a ja k'a ari' jar ee junq'o' k'ajoolaa' xkeek'aq eel ja chee' chi paam ja jul ja b'aar k'o wi' ja **Sib'pakna**. K'in keewa' xkib'iij ri', ma k'o ta juun ntzijooni, qak'axaj na toq xtuuya' sik' chi paam ja jul ja **Sib'pakna** xech'e, k'a ja k'a ari' toq xkak'aaxaaj qas xuuya' sik' ja **Sib'pakna** chi paam ja jul, ja k'a xkeech'ob' je'ee' xkami ja **Sib'pakna**, k'in keewa' xkib'iij ri'.
- :| :|| Qas utz xqaab'an chi re ja ti **Sib'pakna**, kaamiik xkami xech'e ja k'ajoolaa', ja wi ta xk'eje' na quk'iin xojrutz'iila' ta, rumaal chi qas ruminoon chik ri' chi paam ja qamookaaj xech'e.
- :| :|| Qas k'a xeki'kot rumaal chi xkami ja **Sib'pakna** k'in keewa' xkib'iij ri', kaamiik nqaanuk' ja qakowaya' chi

paam jar oxi' q'iij ri', k'a ja k'a ari' pan oxi' q'iij
nojq'ab'ari qonojeel xeche'e.

:| :|| Ja k'a chuwaag k'in ka'b'iij neqaatz'at ja sanik chi
ruuchii' ja jul toq xtaq'ayi ja kaminaq k'in qas
xtiki'kooti ja qaak'u'x, k'a ja k'a ari' qas xqojq'ab'ari'
chi utz xeche'e jar ee junq'o' k'ajoolaa'.

:| ||| Ja **Sib'pakna** qas ntajiini nerak'axaj to chi paam ja jul
ja kimajoon rub'iixiik ja junq'o' k'ajoolaa'.

:| ·||| K'a ja k'a ari' chi ruukaab' q'iij xe'el to ja sanik k'in
xeeb'e chi ruuxee' jun nimalaj chee' k'in qas kijqaan
ja risimaal ruuwi' k'in rixk'aq ja **Sib'pakna**.

:| :||| Ja k'a toq xkeetz'at jar ee junq'o' k'ajoolaa', keewa'
xkib'iij ri'.
Kaamiik xkami ja jun k'axtok' aachi, tetz'ata' na pe'
ja sanik netajiini nkeek'am to ja risimaal ruuwi' k'in
rixk'aq le' xeche'e.

:| :||| Xar waari' ja **Sib'pakna** ma kaminaq ta. Jar ixk'aaaj
k'in risimal wi'aaj ja kik'amoon to ja sanik xa
ch'uupiin to chi keewach rumaal ja **Sib'pakna**.

:| :||| Chi roox q'iij k'a xkeemaj qumuj ya' k'in qas
xeq'ab'ari konojeel rumaal ja kiki'koteemaal.

:| ① Qas k'a ee q'ab'areelaa' chik jar ee junq'o'
k'ajoolaa'.

:| · K'a ja k'a ari' xb'eruyojij to jun jaay ja **Sib'pakna**
chi kiiij ja k'ajoolaa' k'in q'anij xekami konojeel, ma
k'o ta wi' juun xk'ase' kaan chi ke jar ee junq'o',
konojeel xekamisax rumaal ja **Sib'pakna** ja
ralk'uwaal ja **Wuquu' Kaqiix**.

:| : Keeri' ja kikamiik jar ee junq'o' k'ajoolaa', ja k'a
nb'iixi je'ee' ari' ja xeeb'e chi kikojol ch'uumiil, xa
k'a rumaal ari' kaamiik ee **motz** nb'iix chi ke, rumaal
chi q'anij ee **motzoli**.

- ∴ ∴ Kaamiik nqaachol opoon ja rukamisaxiik ja **Sib'pakna** ja xb'ajn kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- ∴ ∴ K'a k'o na ja ruchojliik ja rukamiik ja **Sib'pakna** ja xb'ajn kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- ∴ | Qas maxko' ja kayeewaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi rii ja **Sib'pakna**, rumaal chi xerukamisaaj jar ee junq'o' k'ajoolaa'. K'in keewa' xkib'ii ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** ri'.
- ∴ · Jaa wa' jun alaa' ri', xa kanon ch'uu' k'in tap nuub'an chi' taq raqan ya', rumaal chi jaa ri' ja nutzuqb'ej rii' ronojel q'ii.
- ∴ ∴ Ja k'a chaaq'a' nrijqaaj ja juyu' taq'aaj xech'e.
- ∴ ∴ K'a ja k'a ari' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** xkeeb'an rachib'al jun nimalaj tap chi re ruuxaaq taq chee', **Pajak'** ruub'ii' ja chee' xkeekoj, ja k'a rachaq ja tap aab'aj xkeekoj.
- ∴ ∴ K'a ja k'a ari' xkeeya' rachib'al jun **ko'k** chi ruuxee' jun juyu' ja rub'i'na'aan **Meyawan**, jaa ri' ja xtikamisax wi' ja **Sib'pakna**.
- ∴ || K'a ja k'a ari' xeeb'e jar ee ka'i' k'ajoolaa' chi' jun raqan ya', chi ri' xb'ekila' wi' kii' ruk'iin ja **Sib'pakna** k'in keewa' xkib'ij chi re ri'. B'aar natb'ee wi' aachi, xche'xi ja **Sib'pakna**.
- ∴ ·|| Ma k'o ta ninb'ee wi', xa ti nuuwaay numajoon rukanoxiik, xche'e ja **Sib'pakna**.
- ∴ ∴ Naq k'a jar aawaay naatij xche'xi ja **Sib'pakna**. Ja k'a jaa' xb'ii.
- Ch'uu' ntij ruk'iin tap, xche'e, chaqajaa' keewa' xb'ii ri', ja waawee' ma k'o ta juun wiloon, xinb'e oxi' q'ii ja ma k'o ta nutijoon, ma tinq'i' chik ja ruq'aq'aq'anik

nuupaam xche'e ja **Sib'pakna** chi ke ja **Junajpub'**
k'in **Ixb'alamkeej**.

∴ ∴∴ Ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** keewa' xkib'iij
chi re ri'.

Ja keela' opoon le' k'o jun nimalaj tap, jar ojoj ma
xojkowin ta xqaachap to rumaal chi qas nimalaj tap, xa
rumaal k'a ari' ma qojb'e chik chi ruchajpiik, xech'e
ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi re ja **Sib'pakna**.

∴ ∴∴ Qas teb'ana' jun nimalaj utziil, ee k'utu' kaan chi
nuuwach ja tap xche'e ja **Sib'pakna**.

Manii ma qojb'e chik, jat aayoon, tak'ama' eel ja
ruub'eey ja raqan ya' k'in natb'eqaaj chi paam ja
juyu', chi ri' ja qas nwak'ak' wi' ja loq'olaj tap,
xche'xi ja **Sib'pakna**.

∴ ∴∴ Jo' wik'iin **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, jar ixix
ewojtaq b'aar k'o wi' ja tap, chaqajaa' qas ee k'o taq
tz'ikin ja b'aar xqojb'ee wi' ri', xche'e ja **Sib'pakna**
chi ke jar ee ka'i' k'ajoolaa'.

∴ ∴∴∴ Xa k'a rumaal jar utzilaj taq tziij ja xb'iij ja **Sib'pakna**
xkowiini xeruuk'am eel jar ee ka'i' ala'ii' ruk'iin chi
rukanoxiik ja tap.

La q'anij qatzij wi' nab'iij chi natkowiini naachap ja
tap ne'xi ja **Sib'pakna**, jar ojoj ma katqaato' rumaal
chi oj ruti'oon chik toq laj xqaachap, xa k'a rumaal
ari' xa aayoon natok chi paam jar aab'aj ja b'aar k'o
wi' ja tap, keeri' ja xb'iix chi re ja **Sib'pakna** kumaal
ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

∴ ∴∴∴ Utz k'a ari' xche'e ja **Sib'pakna** k'in xb'ekik'utu'
kaan jar aab'aj jar ee ka'i' ala'ii' chi ruuwach.

Ja k'a toq xeb'eqaaji xkeetz'at opoon ja tap.

∴ ∴∴∴ K'a ja k'a ari' xtajq eel ja **Sib'pakna** chi paam jar
aab'aj, k'in keewa' xb'iij ri' ja toq xuutz'at ja tap.

Akii' qas taqaan utz ja jun tap le'. Qas k'a nraajo'
rutijoon chik ta, rumaal chi qas nq'aq'aani ja
ruupaam, ja k'a toq laj xuuchap ja tap ja
Sib'pakna, qas ajninaq xajnimaj eel chi ruuwach.

- ∴ ∴∴ Ja k'a toq xel to ja **Sib'pakna** chi paam jar aab'aj
xb'ajn jun ak'axaaneem chi re.
La xaachap to ja tap xche'xi.
Manii, ja toq laj xinchap xa q'anij xajnimaj eel, xa
q'anij xjote' eel chi paam jar aab'aj. Ja nch'ob' inin pa
ruuwi' jar aab'aj ninb'eqaaj pee wi', xche'e ja
Sib'pakna.
- ∴ ∴ K'a ja k'a ari' xb'eqaaj to pa ruuwi' jar aab'aj, ja k'a
toq k'o chik chi paam jar aab'aj qas ijqaal xutz'ajpi
rii'.
Xa k'a rumaal ari' xa jutii' xk'eje' kaan ja **Sib'pakna**
chi paam ja juyu' taq'aaj. Ja k'a nb'iixi kaamiik aab'aj
xok wi' ja **Sib'pakna**.
- ∴ · Keeri' k'a ja rucha'jkiik k'in rukamisaxiik ja
Sib'pakna xb'ajn kumaal ja **Junajpub'** k'in
Ixb'alamkeej, ja k'a ruub'ii' ja juyu' ja xkamisax wi'
ja **Sib'pakna** jaa ri' **Meyawan**.
- ∴ : Ja k'a jun ralk'uwaal chik ja **Wuquu' Kaqiix** k'a jaa
wa' xtiqaachol opoon ri'.
- ∴ : Jaa ri' roox aachi ja qas xuuya' ruuq'iij, k'in jaa ri' ja
ruukaab' ralk'uwaal ja **Wuquu' Kaqiix** ja
rub'i'na'aan **Kab'araqan**, k'in keewa' xb'iij ri' toq
qas xuuya' ruuq'iij. Inin ninb'iririini ja juyu' taq'aaj
xche'e.
- ∴ ∴ Ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** xkikamisaaj ja
Kab'araqan rumaal chi ma utzilaj taq tziij ta k'o
ruk'iin.
- ∴ | Ja k'a jun **Raqan, Ch'i'p k'aqol Jaay** k'in
Raxak'aqol ya' xkib'iij chi ke ja **Junajpub'** k'in
Ixb'alamkeej chi nkikamisaaj ja **Kab'araqan**, rumaal
chi ma utz ta ja nuub'an chi ruuwach uleew, rumaal
chi qas nuuya' ruuq'iij, k'in keewa' ja xb'iix eel chi ke
jar ee ka'i' ala'ii' ri'.

- || ·| Tek'ama' eel k'a ja b'aar nalax to wi' ja q'iij ne'e ja **Jun Raqan** chi ke ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- || :| Utz k'a ari' nqaniimaaj ja xab'iij rumaal chi ma utz ta nqaatz'at ja rumajoon rub'ajniik. La ma at k'o ta k'a jar atat, atat k'a jar at ya'ol ki'koteemaal, chaqajaa' atat k'a jar at ruuk'u'x kaaj xeche'e jar ee ka'i' k'ajoolaa' chi re ja **Jun Raqan**.
- || :| Xa k'a rumaal ari' xkeeb'an ja xb'iix chi ke, ja k'a **Kab'araqan** rumajoon kisijliik ja taq juyu' toq xtz'ajt kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- || :| K'in keewa' ja xak'axax chi re ri'. B'aar natb'e wi' k'ajool. Ja k'a ajaa' xb'iij, ma k'o ta ninb'ee wi', xa taq juyu' taq'aaj numajoon kisijliik xche'e.
- || || K'a ja k'a ari' xrak'aaxaaj ja **Kab'araqan** chi ke ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
Naq k'a neeb'an chi ri' jar ixix, la ma awojtaq ta k'a qaawach ne'xi, naq k'a eeb'ii' xche'e ja **Kab'araqan**.
Ja k'a ee ka'i' k'ajoolaa' keewa' xkib'iij ri'.
- || ·|| Ma k'o ta qaab'ii', jar ojoj xa oj saluuneel taq chikop pa taq juyu', jar ojoj xa oj taq meb'a'ii', ma k'o ta naquun k'o quk'iin, xa oj k'aqol taq chikop.
- || :|| Q'anij pa taq juyu' wi' oj k'o wi', k'in keewa' xkib'iij ri', jar ojoj k'o jun nimalaj juyu' qatz'atoon, qas jab'el rutz'ajtiik k'in q'anij **q'aqu'm** nuub'an, xa k'a rumaal ari' ma k'o ta juun ja tz'ikin qachapoon, xeche'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, chaqajaa' keewa' xkib'iij chi re ja **Kab'araqan** ri'.
- || :|| La qatzii' k'a ari' jar atat natkowiini nab'iririi' ja nimaq taq juyu', ja k'a ajaa' xuk'ulub'a'.
- || :|| La qatzii' wi' chi etz'atoon ja jun nimalaj juyu', b'aar k'a k'o wi' ari', jawi xteek'ut chi nuuwach neb'iririi' kaan chi eewach xche'e, ja k'a **Junajpub'** k'in

Ixb'alamkeej keewa' xkib'iij chi re ri', keela' opoon k'o wi' ja jun nimalaj juyu' le'.

||| Utz k'a ari' tek'utu' k'a b'aar k'o wi' ja b'eey, k'in ninb'e nuuyoon xche'e ja **Kab'araqan** chi ke ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**. Manii, nqaajo' nojb'e awik'iin, nqaajo' natqaya' eel pa nik'aaj: rumaal chi k'o ti qak'aqb'aal natqato'b'eej jawi k'o juun xkatnaqowi, ja k'a wi taq tz'ikin xeqaatz'at neqaak'aq k'a ari' chi re ja ti qak'aqob'aal.

||| Qas k'a pa ki'koteemaal xeeb'e k'in qas nekeek'aq ja taq tz'ikin toq xeeb'e, xar waari' ka'i' ruuwach ja k'aqob'al xkeek'am eel jar ee ka'i' ala'ii' k'in ma ja ta ja k'aqob'al xkooj chi kiiij ja taq chikop ja jani' xkooj chi riij ja **Kab'araqan**, ja k'a toq xuutz'at ja **Kab'araqan** ja k'aqob'al ja xkeekoj ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** qas k'ask'o'i xuutz'at.

||| K'a ja k'a ari' xkeeb'ox q'aaq' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, xekik'iiliij ja taq tz'ikin ja tz'ijte'l ee okinaq kib'aaqiil k'in uleew okinaq ja kich'aakuul, k'in keewa' xkib'iij jar ee ka'i' ala'ii' ri'.

||| Jaa wa' nqaaya' chi re ja **Kab'araqan**chi utz k'a nqaayak ja q'aq'anik ruupaam, xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja loq'olaj tz'ikin ja xtiqaaya' chi re ja **Kab'araqan** jaa ri' ja nqasaani ja ruchojq'aaq' rumaal chi xa uleew okinaq ja ruch'aakuul xech'e. chaqajaa' keewa' xkib'iij ri'.

||| Qas k'a nim ruuq'iij ja **Winaqarisaaneel** toq xkerelesax to jar alk'uwalaxeelaa' xech'e.

|| Qas k'a nraajo' chik ja **Kab'araqan** nuutij ja ti tz'ikin xech'e chi kib'il kii' jar ee ka'i' k'ajoolaa'.

· Ja toq kimajoon ruk'ilixiik ja tz'ikin qas nch'ululi chi ruuwach q'aaq', qas k'a xyakataj rumuuniil ja **Kab'araqan**.

- || : Qas nraajo' rutijoon chik ta, qas nel to chik ya' pa ruuchii' rumaal ja rumuuniil.
- || : K'a ja k'a ari' xrak'aaxaaj ja **Kab'araqanchi** ke jar ee ka'i' k'ajoolaa', naq k'a ja qariikiil, qas taqaan simisoj ruxulaa', teya'a' jutz'it wixiin xche'e.
- || : K'a ja k'a ari' xkeeya' chi re ja **Kab'araqan** ja tz'ikin k'iiliin, k'in jaa ri' ja xqasab'ex ruuq'iij, ja k'a toq xtijtaj eel rumaal xeeb'e ja b'aar k'o wi' ja nimalaj juyu'.
- || | Ja k'a toq xeb'eeqaaji ma xkowin chik ta ja **Kab'araqan** xuyiiliij, qas ee tuqutaq chik ja taq ruuq'a' raqan rumaal chi xuutij ja tz'ikin ja xa uleew okinaq.
- || ·| Ja k'a toq xkeetz'at jar ee ka'i' k'ajoolaa' chi ma k'o chik ta ja ruchojq'aaq' ja **Kab'araqan** chi ruyililixiik ja juyu', xb'ekichapa' k'in xkelesaaj ja ruuq'a' raqan chi riij, k'a ja k'a ari' xkeemin eel pan uleew k'in chi ri' xkeemuq kaan wi'.
- || :| Keeri' ja xb'ajn chi re ja rukamisaxiik ja **Kab'araqan** kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

RUKAAB' TUNAAJ

- || :| Kaamiik nqaachol opoon ja kalaxiik ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, rumaal chi xcholotaji ja kikamiik ja **Wuquu' Kaqiix, Sib'pakna** k'in **Kab'araqan** jaa ri' jar ee oxi' ja qas xkeeya' keeq'iij k'in qas xkitz'ila' kii' chi ruuwach uleew.
- || :| Kaamiik nqaachol opoon ja keeb'ii' ja kitata' keetee' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, qas pa rupoqonaal xe'alax wi', xar waari' ma tiqaachol ronojeel ja kik'asleemaal ja kitata' keetee'.
- || || Ja k'aawa' ja b'iin kaan chi ke ri' rumaal ja kitata' **Junajpub'**, (ja nb'iix chi re k'aqooneel) ja rutata'

ruutee' ja **Jun Junajpub'** jaa ri' **Ixpiyako'k** k'in **Ixmukane**.

|| ·|| Jaa wa' ee ka'i' winaq ri' pa jun q'acqu'maal xe'alax wi', ma k'o ta q'iij, ma k'o ta iik' toq xe'alaxi.

|| :|| Ja k'a **Jun Junajpub'** ee k'o ka'i' taq ralk'uwaal, ja najb'eey jaa ri' **Jun B'atz'**, ja k'a ruukaab' **Jun Chowen** ruub'ii'.

Ja k'a keetee' **Ixb'aqikolo**, jaa ri' ja ruub'ii' ja rixqaayiil ja **Jun Junajpub'**.

|| :|| Ja k'a **Wuquu' Junajpub'** ma xk'uule' ta, q'anij xuyonoj wi' rii' chi paam ja ruk'asleemaal.

|| :|| Jar ee ka'i' alk'uwalaxeelaa'. **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** qas maxko' ja kojtaq, qas ee utzilaj taq winaq, qas ee ch'ob'oneelaa' chi ruuwach uleew.

Ronojeel k'a ja b'ajnikiil xk'ujt kaan chi keewach ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** rumaal ja kitata' **Jun Junajpub'**.

Jaa wa' ja qas xk'ujt kaan chi keewach ri', ee b'anol xuul, b'iix, k'in ee k'aqoneelaa', jaa ri' ja kisaamaaj ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** xyaa' kaan kumaal ja keetee' kitata'.

|| ||| Ja k'a **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'** q'anij ejtz'aaneem wi' nkeeb'an ronejel q'iij, k'in q'anij pa ka' ka' wi' ne'ejtz'aani.

|| ·||| Chaqajaa' chi ri' nulka'y wi' ja **B'ok**, ja ya'ol tziij chi ruuwach ja **Jun Raqan**, **Ch'i'p k'aqol Jaay**, k'in **Raxa K'aqol Jaay**, ja **B'ok** ma najt ta k'o wi' chi ruuwach uleew, k'in ma najt ta k'o wi' chi ruuwach **q'aaq'aal**, chaqajaa' qas naqaaj ee k'o wi' ruk'iin ja **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), k'in qas ajninaq njote' ruk'iin ja **Jun Raqan** chi ruuwach kaaj.

|| :||| Ja toq xuliqaaji ja **B'ok** chi ruuwach uleew kaminaq chik ja keetee' ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**.

- || :||| Qas k'a kimajoon ejtz'aaneem chi paam ja b'eey rixiin **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) toq xe'ak'axax kumaal ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**. (jun k'amoon eel k'in wuquu' k'amoon eel) je'ee' ari' ee rajaawaal ja **q'aaq'aal**, k'in keewa' xkib'iij ri'.
- || :||| Naq k'a ja kimajoon ejtz'aaneem ri', ee chi naq taq ja kimajoon ruyijkiik ja ruuwach uleew ri', jix eesik'iij ke'ulejtz'an chi ri', k'in chi ri' neqaach'ak wi', rumaal chi ma qojkiniimaaj xeche' eel jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi ke jar ee kitajqo'n.
- || ① K'a ja k'a ari' xkak'aaxaaj chi kib'il kii' ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, je'ee' ari' jar ee nimaq taq q'etol tziij.
- || · Ja neniman kixiin ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, je'ee' ari' **Xikiripat** (jaa ri' jun chikop qas nrupupi nb'e chi ruuwach kaaj) k'in **Kuchumakik'** (jaa ri' k'ik' ja xa juun rub'anoon).
Ja kisaamaaj nkeeb'an jaa ri' nkeeya' itzel taq kik' chi kii' ja winaqii' k'in q'anij neyawaj kumaal.
- || : Ja k'a julee' chik jaa ri' : **Ajl Puj** (jaa ri' ja nb'anowi ja pujaaneem) ja k'a juun chik jaa ri' **Ajqaniil** (jaa ri' ja nya'owi ja puj chi paam jar aqanaaj) ja ruub'ii' ja jun yaab'iil ri' jaa ri' **Chuq'anal** owi ruq'anaal, jaa ri' ja kisaamaaj jar **Ajl Puj** k'in **Ajqaniil**.
- || : Ja k'a julee' chik jaa ri' **Chamiyab'aaq** (ruuq'e't b'aaqiil) ja juun chik jaa ri' **Chamiyaw'i'aaj** (ruuq'e't kaminaq) je'ee' ari' ee ajch'ame'ya'ii' rixiin ja **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), jaa ri' julee' winaq q'anij b'aaq kib'ajniik, je'ee' ari' neb'ano b'aaq chi ke ja winaqii', jaa ri' ja kisaamaaj ja **Chamiyab'aaq** k'in **Chamiyaw'i'aaj**.
- || : Ja k'a julee' chik ja keeb'ii' **Ajaaw Ajl Mees** (jaa ri' ja b'anol mees) k'in **Ajaltokob'** (jaa ri' ja ya'ol meb'a'iil), ja kisaamaaj nkeeb'an jaa ri' xkeeya' itzeel taq yaab'iil chi ke ja winaqii' k'in ja nkaajo' q'anij ta

pa jupuleem neekam eel ja winaqii' chi ruuchii' taq koochooch.

·|| | Ja k'a julee' chik ja keeb'ii' **Xijk** k'in **Patan**, ja kisaamaaj xkeeb'an jaa ri' ja xa qak'ate' nekami ja taq winaq kumaal, k'a ja k'a ari' nekijqaj to k'in nekinojisaaj ja kaanima chi re ja kik', jaa ri' ja kisaamaaj xkeeb'an ja **Xijk** k'in **Patan**.

·|| ·| Je'ee' ari' konojeel ja xeqaachol qaaj ja qas xetarerib'en kixiin ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**.

Ja qas xkajob'eej laj xkeetz'at jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) jaa ri' ja kitz'aaneem ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**, chaqajaa' xkajob'eej laj xkeemaj kaan ja keetz'uum ja nkinuk'ub'eej ja **k'olajejtz'ab'a'l**, tasab'al kipalaj, kinopaq'a' k'in julee' chik ja nkiwiqb'aj kii' toq ne'ejtz'aani.

·|| :| Kaamiik nqaachol opoon k'a naq xkeeb'an toq xeeb'e pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), k'in naq xkeeb'an toq xek'eje' kaan ja ralk'uwaal ja **Jun Junajpub'**, **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**, ja tee'eej jaa ri' kaminaq chik, xar waari' k'a pa ruk'isib'aal xb'anataji, ja toq xech'ajk na najb'eej ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

·|| :| K'a ja k'a ari' xepeeti jar ee ya'ol taq tziij chi keewach ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, k'in keewa' xb'iix eel chi ke ri'.

·|| :| Jix eesiik'iij ja **Jun Junajpub'** k'in **wuquu' Junajpub'**.

·|| || Teb'ij chi ke chi keepe quk'iin k'in keewa' teb'ij chi ke ri', kixoyo' kixejtz'aan kuk'iin ja julee' winaq jar oj taqoyinaq to chi utz k'a ntzeeb'en kipalaj k'in qas nki'kot keek'u'x, keeri' xb'ekib'iij ja tajqoneelaa' chi ke ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**, chaqajaa' xb'iix eel chi ke ja taqooneel chi nkib'ij chi ke ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'** chi nkeek'am to ronojeel ja kinaaquun ja nkeekoj chi

paam jar ejtz'aaneem ja jani' chi re ja tasab'al keeq'a',
kinopaq'a' k'in julee' chik ja nkeekoj chi paam jar
ejtz'aaneem.

·|| ·|| keeri' xb'iix eel chi ke ja tajqo'neelaa' ja kib'ina'aan,
Chab'i Tukur, Jun Raqan Tukur, Kaqiix Tukur,
k'in **Jolom Tukur,** keeri' keeb'ii' jar ee kitaqoon eel
jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

·|| :|| Ja **Chab'i Tukur** jaa ri' ja qas maxko' nb'ijni; ja **Jun
Raqan Tukur,** jaa ri' xa juun ja ti **Raqan;** ja **Kaqiix
Tukur** k'o jun kaqaruk'aqb'aal, ja **Jolom Tukur** xa
ruyoon ja ruuwi' k'ooli, ma ee k'o ta raqan, xar waari'
k'o ruuxiik'.

·|| ::|| Jar ee kaji' tajqoneelaa' jaa ri' q'anij ee rutajqo'n wi'
jar **Ajpojp Aachi.** Ja k'a toq xeel to pa **Xib'inelb'aay**
(Xib'alb'a), qas ajninaq xb'ekib'iila' ja kitajqikiil ja
b'aar kimajoon wi' jar ejtz'aaneem ja jun **Jun
Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub',** ja ruub'ii' ja
ne'ejtz'an wi' jaa ri' **Nimaxob' Karchaj.**

·|| ::|| Ja xikinaa' ja neb'eya'owi ja tziij xeb'eqaaj chi paam
jar ejtz'anib'al chi rub'iixiik ja tziij ja b'iiin eel chi ke
kumaal ja, **Jun Kame, Wuquu' Kame, Ajl Puj,
Ajqaniil, Chamiyab'aaq, Chamiyaw'i'aaq,
Xikiripat, Kuchumakik', Ajaaw Aajl Mees,
Ajaltokot, Xijk** k'in **Patan,** jaa ri' ja keeb'ii' jar ee
taqoyinaq eel jar ee ya'ol taq tziij.

·|| |||| Ja k'a **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub',**
keewa' xkib'iiij ri', q'anij qatziiij wi' chi keeri' xkib'iiij
ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame,** keeri' xkib'ij to
chi qe rumaal k'a ari' nojb'e kuk'iin xeche'e ja
tajqoneelaa', chaqajaa' keewa' xkib'iiij ri'.
Tek'ama' eel ronojeel jar ewejtz'ab'a'l xeche'e ja
tajqoneelaa' chi ke jar ee ka'i' k'ojooolaa'.

·|| ·||| Utz k'a ari', xeche'e jar ee ka'i' k'ajoolaa', qayab'ej
na qii' xteqab'ij kaan na chi re ja qaatee' xeche'e,
nojb'e qaatee' xar waari' ma k'o ta nkeech'ak ja

nojsik'iini, rumaal chi ma tiqak'am eel ja qejtz'aniib'aal xech'e.

·|| :||| K'a ja k'a ari' xb'ekitzaqab'a' kaan ja k'olajejtz'ab'a'l chi paam ja koochooch, k'in xkib'ij kaan jar ojoj xa nojmeloj to pan ejtz'aaneem, ja k'a toq xeb'eeqaaji ruk'iin ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** keewa' xb'iix chi ke ri':

Jar ixix ix pejtinaq quk'iin texuulaaj ja qaaxuul, temaq'a' ja ti qoochooch k'in temaqa'a' ja ruuk'u'x ja ti qati't.

·|| :||| Ja k'a **Ixmukane** xuumaj oq'eej toq xeel to jar ee ka'i' raal, ja k'a taq raal xkib'ij, ma katoq' ta, jar ojoj nojb'e, xar waari' ma ja'an qojkami, xech'e kaan ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**.

·|| :||| K'a ja k'a ari' xek'amar eel ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'** kumaal ja tajqoneelaa', chi paam k'a ja b'eeey rixiin **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) xek'amar eel wi'.

:|| ☉ Ja k'a toq xeb'e' eel jun paraaj, q'anij chi ruuchii' jun nimalaj raqan ya' xeb'eeqaaj wi' k'in xeq'a'x chi paam.

:|| · Q'anij k'a ch'uut kitz'ajtiik ja chee' ja k'o chi ruuchii' ja raqan ya', xar waari' ma xesokotaj ta toq xeq'a'x eel.

:|| : K'a ja k'a ari' xeeq'a'x pa jun raqan ya' qas kik' ruuwach, xar waari' ma xkequm eel ta, xa k'a rumaal ari' ma xeech'ajk ta.

:|| : Ja k'a toq xek'amar eel pa kaji' ruuch'u'k b'eeey k'a ja k'a ari' xech'ajki. Ja rub'ooniil ja kaji' b'eeey jaa ri': kaq, q'aq, saq k'in q'an.

:|| : Ja k'a q'aqab'eeey keewa' xb'ij chi ke ri'; chi nuuwach inin kixb'ijn eel wi', rumaal chi inin jar in ruub'eeey ja nimalaj winaq, keeri' xb'ij ja q'aqab'eeey.

Ja k'a ari' b'eeey xkeek'am eel k'in chi ri' xech'ajk wi', k'in jaa ri' ja ruub'eeey ja **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) xkeek'am eel.

:|| | Ja k'a toq xeb'eeqaaji xkeeya' rutziil keewach jar ee k'o chi ri', xar waari' ma xetzijon ta rumaal chi ma ee winaq ta, xa ee nuk'uun kaan kumaal jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), ja k'a ari' ja xekiq'ijla' najb'eeey k'in keewa' xkib'ij chi ke ri',
La utz eewach **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, keeri' xkib'ij chi ke ja julee' tziyaq ja b'anoon kaan kachib'al winaq chi ke.
La utz aawach **Wuquu' Kame** ne'xi jar elesaan kaan rachib'al chi re jun chee', xar waari' ma xetzijon ta rumaal chi xa enuk'uun kaan.

:|| ·| K'a ja k'a ari' xmajtaj kitzeb'axiik kumaal jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), ja xkeech'ob' je'ee' ee kich'akoon chik ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**.

:|| :| K'a ja k'a ari' xkitanab'a' ja tzeeb', ja xkeech'ob' je'ee' ekich'akoon chik ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**, k'in keewa' xkib'ij chi ke jar ee ka'i' k'ajoolaa' ri', utz xeeb'an xixpeeti, chuwaaq nenuk' ja qaak'ooj k'in ja tasab'al qaaq'a' ja nqaakoj chi paam jar ejtz'aaneem, keeri' xkib'ij chi ke ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**.

:|| :| K'a ja k'a ari' xkib'ij chik jutiij chi ke, kaamiik kixoj' kixtub'e' pa ruuwi' ja qatz'ub'uliib'aal, xar waari' q'anij aab'aj okinaq k'in qas nporooni, xa k'a rumaal ari' qas xee'ajti, k'in qas xkisutij kii' pa ruuwi' jar aab'aj jar ee ka'i' ala'ii', k'a ja k'a ari' xkeemaj chik tzeeb' jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi kii' ja xee'ajt rumaal jar aab'aj, k'a ja k'a ari' xeetajq eel chik chi paam jun jaay k'in keewa' xb'iix chi ke ri'.

:|| :| Jix chi paam ja jun jaay le', xeche'xi kumaal jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), xtib'eqaya' kaan na jun

b'oraaj eechaj, eesiik' k'in chi ri' nixwar wi',
xe'che'xi.

:|| || K'a ja k'a ari' xeb'eqaaj chi paam ja q'acqu'majaay,
jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) kimajoon
ruch'obj'iik ja naq nkeeb'an chi re ja kikamisaxiik,
k'in keewa' xkib'iij ri'.
Keqakamisaj chuwaaq, chi utz k'a nqaakoja ja
kejtz'aniib'aal xeche'e jar ee **Aj Xib'inelb'aay**
(Xib'alb'a),

:|| ·|| Ja k'a keechaj jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) qas
ch'uut ruutza'm k'in qas ntz'intz'ooti ja jani' jun
saqab'aaq, jaa ri' chaj **Saqitok** ruub'ii'.

:|| :|| Ja k'a toq xeb'eqaaji ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu'**
Junajpub' chi paam ja jaay, xa ti juun wi' ja keechaj
xb'eeyaa' kaan kuk'iin, rachib'iil jun keesiik', jaa ri'
ja xya' eel chi ke kumaal ja **Jun Kame** k'in **Wuquu'**
Kame.

:|| :|| Qas k'a ee punul chi paam ja jaay toq xeb'eqaaji ja
ya'ol keechaj k'in keesiik'.
Tetzija' k'a jar eechaj k'in eesiik', chuwaaq nb'emeloj
kaan chi qe rixiin aq'ab'iil xar waari' ma teek'is ta,
keeri' xb'iix kaan chi ke, q'anij k'a xk'iisi ja chaj k'in
siik', kin jaa ri' toq xech'ajk kumaal jar **Aj**
Xib'inelb'aay (Xib'alb'a).

:|| :|| Qas k'a k'iy ruuwach ja rupoqonaal kichojmiin jar aj
Xib'inelb'aay (Xib'alb'a) k'in qas jalojoxinaq
ruuwach ja rupoqonal k'o kuk'iin.

:|| ||| Ja najb'eey jaa ri' jun jaay qas **q'acqu'm** ruupaam.

:|| ·||| Ja ruukaab' jaa ri' **tewajaay** rumaal chi qas teew
ruupaam.

:|| :||| Ja roox ja ruub'ii' jaa ri' **B'ajlamajaay**, rumaal chi
qas maxko' b'ajlam ee k'o chi paam k'in qas newujuj
chi paam.

∴ ∴∴ Ja k'a ruukaaj rupoqonaal jaa ri' **Sotz'ajaay**, rumaal
chi qas maxko' ja sootz' ee k'o chi paam.

∴ ∴∴ Ja k'a roo' rupoqonaal **Chayajaay** ruub'ii', rumaal
qas maxko' chaay chi paam ja jaay.
Qas k'iy ja jaay kichojmiin jar **Aj Xib'inelb'aay**
(Xib'alb'a) ja b'aar nkeeya' wi' ja rupoqonaal chi kii
ja winaqii', xar waari' ja **Jun Junajpub'** k'in
Wuquu' Junajpub' ma xeeq'aax ta chi paam ronojeel
ja ruk'ayeewaal.

∴ ∴ Ja k'a toq xe'ooki ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu'**
Junajpub' ruk'iin ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**
keewa' xb'iix chi ke ri', b'aar k'o wi' ja siik' k'in chaj
ja xb'eyaa' kaan chi eewe chaaq'a' iwiir, ja k'a je'ee'
keewa' xkib'iij ri'.
xk'iisi ronojeel xech'e ja **Jun Junajpub'** k'in
Wuquu' Junajpub'.

∴ ∴ · Utz k'a ari' xech'e ja **Jun Kame** k'in **Wuquu'**
Kame, kaamiik nek'is eeq'iij, kaamiik nixqakamisaa,
keeri' xb'iix chi ke.
K'a ja k'a ari' xekamisaxi k'in xeb'emujq kaan pa
K'aqab'al chaaj.

∴ ∴ : Ja k'a **Jun Junajpub'** xch'upix kaan ja ruuwi' toq
xb'eemujq kaan ruk'iin ja rach'aalaal.

∴ ∴ : K'a ja k'a ari' xb'iix eel chi ke ja taqoneelaa',
tek'ama' eel ja ruuwi' ja **Jun Junajpub'** k'in
etzaqab'a' kaan chi ruuq'a' ja jun chee' le', keeri' ja
xkib'iij ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** chi ke jar
ajch'ame'ya'ii'.
Ja k'a toq xb'eeya' taj kaan ja wi'aaj pa ruuq'a' ja
chee', qas maxko' xwaachiini, k'in q'anij tzimaay
rutz'ajtiik ja ruuwach xuuya', xa k'a rumaal ari' ja
tzimaay kaamiik jani' wi'aaj rutz'ajtiik.

∴ ∴ : Ja k'a **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** qas xk'ask'o'i
xkeetz'at rumaal chi q'anij ruuwi' ja **Jun Junajpub'**

xeeli ja tzimaay, qas k'a xa qa b'aar ta k'o wi' ja tzimaay, xa k'a rumaal ari' jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) qas xkeemay toq xkeetz'at.

Qas utz xkeetz'at ja ruuwach ja loq'olaj chee', k'in ma k'o ta juun xojtaqiini ja b'aar xok wi' ja ruuwi' ja **Jun Junajpub'**.

∴ | Ja k'a jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) keewa' xkib'iij ri'. Ma k'o ta juun ja xtulk'amowi ja ruuwach ja chee'; chaqajaa' ma k'o ta juun xtitzub'e' ta chi ruuxee'.

∴ • Ja k'a ruuwi' ja **Jun Junajpub'** q'anij ma xtz'ajt chik ta, rumaal chi jaa ri' ja xok tzimaay k'in jaa ri' ja xok ruuwach chee', xar waari' k'o jun q'apooj xak'aaxaani ronojeel ja xuub'an ja chee'. Kaamiik nqaachol opoon ja naq xuub'an toq xb'eqaaji ja q'apooj ruk'iin ja chee'.

∴ ∴ Jaa wa' ruk'asleemaal ja q'apooj ja rume'aal jar aa **Kuchumak'ik**.

∴ ∴ Ronojeel ja xuub'an ja chee' xrak'axaaj ja jab'elilaj q'apooj ja rub'i'na'aan **Ixkik'**, ja toq xrak'aaxaj chi ja rutata' qas ruulooq' ja chee' ja xuuya' ruuwach k'in keewa' xb'iij ja q'apooj ri', naq chi re ma kinb'e chi rutz'ajtiik ja loq'olaj chee' ja nkeechol ja winaqii', ja nch'ob' qaaj ri' qas ki' ja ruuwach k'in ch'uuch'uj rutijowiik xche'e ja jab'elilaj q'apooj.

∴ ∴ K'a ja k'a ari' xb'e ruuyoon chi rutz'ajtiik ja chee' ja tikil pa k'aqab'al chaaj, ja k'a toq xuutz'at keewa' xb'iij ri'.

∴ || Akii' qas taqaan jab'el ja loq'olaj chee', ma kin kam laawa' jawi xtinch'up jun ruuwach, xche'e ja jab'elilaj q'apooj toq xuutz'at ja loq'olaj chee'.

∴ • K'a ja k'a ari' xtziijooni ja wi'aaj ja ya'oon kaan pa ruuwi' ja chee' k'in keewa' xb'iij chi re ja jab'elilaj q'apooj ri', naq k'a nawaajo' chi re jar amajoon

rutz'ajtiik xawa'an ruuwi' kaminaq ja naatz'at ri',
keeri' xb'iix chi re ja q'apooj rumaal ja wi'aaj.

∴ ∴ La maxta xa rumaal aki'koteemaal nawajob'eej ne'xi
ja q'apooj.

∴ ∴ Keeri' xche'e ja q'apooj, rumaal ja nuki'koteemaal
nwajob'eej xche'e chi re ja wi'aaj.
Utz k'a ari' xche'e ja wi'aaj, tayuqu' to jar aaq'a' ja
k'o pan awixkon xche'xi ja q'apooj.
Utz k'a ari' xche'e k'in xuuyuq opoon ja ruuq'a'.
K'a ja k'a ari' xchub'an to ja wi'aaj pa ruuq'a' ja
q'apooj ja rub'i'na'aan **Ixkik'**, ja k'a toq xuutz'at ja pa
ruuq'a' ma k'o chik ta ja chuub'aaj, k'in keewa' xb'iij
ja wi'aaj ri'.

∴ ∴ Chi re ja nuuchuub' k'in nuk'axaj xinya' kaan wi' chi
aawe ja nuk'asleemaal k'in nub'ajnikiil, ja nuuwi' ma
titzijon chik rumaal chi xa b'aaq chik xche'xi ja
q'apooj.

∴ ∴ Xa k'a rumaal ari' xa ch'aak nb'ano utz chi re ja
winaq, ja toq nkam jun winaq, ma utz chik ta
rutz'ajtiik, ja winaq toq nkami, xa naq ta wi nimalaj
winaq, q'anij keeri' wi' ne'li.

∴ ∴ Keeri' jar ak'aalaa' xa chuub'aaj ee okinaq, xar
waari' ja winaqii' nkeeya' kaan ja kib'ajnikiil chi ke ja
kalk'uwaal, xa k'a rumaal ari' nya' kaan chi aawe ja
nub'ajnikiil xche'xi ja q'apooj.

∴ ∴ Tanimaj k'a ja nuutzij ja xinb'ij kaan chi aawe
xche'xi ja q'apooj rumaal ja ruuwi' ja **Jun Junajpub'**
k'in **Wuquu' Junajpub'**.
Ronojeel k'a ja xb'antaji je'ee' ja **Jun Raqan, Ch'i'p**
k'aqol Jaay k'in **Raxak'aqol Jaay** xeb'anowi ja
nimalaj naa'ooj.

∴ ∴ Keeri' ja xb'iix eel chi re ja q'apooj toq xb'e chi
roochooch, qas k'a maxko' ja q'ilooneem xb'ajn eel
chi re.

Keeri' xuub'an ja toq xyawaj eel ja q'apooj, xa rumaal ja **chuub'aaj** k'in k'axaj xyaa' pa ruuq'a'. Ja kib'i'na'aan ja taq ak'aalaa', **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

∴ ∴∴ Ja k'a toq xmeloj eel ja q'apooj chi roochooch ee ruk'aan chik jar ee ka'i' ak'aalaa' k'in waqii' iik' chik k'o wi' toq xch'ob'otaj rumaal ja rutata' **Kuchumakik'**.

∴ ∅ Qas k'a ajninaq xch'ob'otaj rumaal ja **Kuchumakik'** chi yaawaa' chik ja rume'aal, k'a ja k'a ari' xkeemol kii' ja **Jun Kame** k'in **wuquu' Kame** kachib'iil ja **Kuchumakik'** k'in keewa' xb'iij ja **Kuchumakik'** ri', winaqii'; ja nume'aal ma utz ta ja xuub'an rumaal chi yaawaa' chik xche'e ja **Kuchumakik'** chi ke jar ee ka'i' achi'ii'.
Ja k'a ka'i' achi'ii' keewa' xkib'iij ri'.

∴ ∙ Tawak'axaj na chi re najb'eeey naq choqixiin jar ak'aalaa' eruk'aan, ja k'a wi ma xtub'ij ta nb'eqakamisaj kaan xche'e.

∴ ∴ Utz k'a ari' xeche'e ja rutata', k'a ja k'a ari' xrak'axaj chi re ja rume'aal.
Achoqxiin jar ak'aalaa' jar ee awuk'aan nume'aal, k'a ja k'a ari' xuk'ulub'a' ja q'apooj: jar inin ma k'o ta waal nutata', ma k'o ta aachi wojtaqiin ruuwach.

∴ ∴ Utz k'a ari', xar waari' at jun itzel ixoq, k'a ja k'a ari' xetajq eel ja nimaq kijqale'n chi rukamisaxiik, k'in keewa' xb'iix eel chi ke ri', tek'ama' to ja raanima pa jun tzuju, k'in kaamiik nqaak'ut chi keewach ja winaqii' chi xkami, keeri' xb'iix eel chi ke ja xek'amo' eel rixiin ja q'apooj.

∴ ∴ Jar ee kaji' winaq ja xek'amo' eel rixiin ja q'apooj xkeek'am eel ja tzuju, chaqajaa' xkeek'am eel ja q'apooj rachib'iil jun chaay nkikamisab'eej.

- || | K'a ja k'a ari' xb'iij ja q'apooj: ma kinekamisaj ta ajch'ameya'ii', rumaal chi ma nuumajk ta jar ak'aalaa' jar ewuk'aan chi nuupaam, ja toq xya'taj to chi wiij jaa ri' toq xinb'e chi rutz'ajtiik ja ruuwi' ja **Jun Junajpub'** ja k'o pa **K'aqab'al Chaaj**, xa k'a rumaal ari' ma kinekamisaj ta xche'e ja q'apooj.
- || ·| K'a ja k'a ari' xkib'iij jar ee taqoon eel chi rukamisaxiik ja q'apooj, naq k'a ja nqaaya' eel pa ruk'axwaach jar aak'u'x ja k'uutuun to chi qe kumaal jar ee taqoyinaq to qixiin, jar ojoj nqaajo' ma katqakamisaaj, xar waari' naq la ja neb'eqak'utu'.
- || :| Utz k'a ari' xche'e ja q'apooj, ja nuuk'u'x ma kixiin ta, chaqajaa' ma chi ri' ta ja ninkam wi' inin, chaqajaa' ma je'ee' ta neb'iini chi neeb'an kamik. Pa ruk'isb'aal ne'ok wixiin ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, xa k'a rumaal ari' ma kixiin ta ja nuuk'u'x, xa ruuyoon ja kik' kixiin, ja nuuk'u'x ma kixiin ta k'in ma ti poroxi ja nukik'eel chi keewach.
- || :| Xa k'a rumaal ari' tech'upu' opoon jun ruuwach ja chee' le', xche'e ja q'apooj, ja k'a ruya'aal ja chee' jani' kik' rutz'ajtiik, qas kaq xeeli, k'in jaa ri' ja xkeeya' to chi paam ja tzuzy k'in q'anij jun k'olok'ik xeeli, jaa ri' ja xkeeya' to pa ruk'axwaach ja **ruuk'u'x** ja q'apooj.
- || :| Chi re k'a ja chee' xelesax wi' ja kik' ja xok ruuk'u'x ja q'apooj, q'anij k'u'xaaj rutz'ajtiik toq xelesax chi paam ja tzuzy.
- || || Xa k'a rumaal ari' qas nim ruuq'iij ja loq'olaj chee', k'in xa rumaal ari' kaqachee' xub'i'na'aaj.
- || ·|| Ja chi ruuwach uleew k'o naquun ja nsijpaxi k'in nixsijpax ixix xche'xi ja xikinaa' jar ee taqoon eel chi rukamisaxiik ja q'apooj. Utz k'a ari' q'apooj, jar ojoj nojb'e chi ruya'iik ja ruya'aal ja chee' ja xok pa ruk'axwaach jar aak'u'x, k'in jaa ri' ja nb'eqak'utu'

chi keewach jar oj taqoyinaq to xech'e ja xikinaa' owi tajqoneelaa'.

∴ ∴ Ja k'a toq xeb'eqaaji ja tajqoneelaa' chi keewach qas ee k'ooli konojeel chi rayeb'exiik ja ruuk'u'x ja q'apooj.

La xb'antaji jar etajqikiil ja xqaaya' eel, xech'e xi ja tajqoneelaa' rumaal ja **Jun Kame**, ja k'a je'ee' xkib'iij, xtzuri ronojeel, kaamiik qak'amoon to ja ruuk'u'x ja q'apooj chi paam ja tzuju xech'e.

∴ ∴ Utz k'a ari', qatz'ata' na xche'e ja **Jun Kame**, ja k'a toq xuuk'am qaaj q'anij xeeli ja kik' chi paam ja tzuju, k'in keewa' xb'iij ri'.

Tab'oxo' chi utz ja q'aaq', k'a ja k'a ari' xtiqak'ajtisaaj xche'e ja **Jun Kame**.

∴ ∴ K'a ja k'a ari' xkeek'aq pa ruuwi' ja q'aaq' k'in qas simisoj xkeena' ruxulaa' ja kik' jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

∴ ∴ Ja k'a toq xkeemaj kaan ch'ob'ooj ee elenaq to chik jar ee kaji' tajqoneelaa' owi ee xikinaa' nb'iix chi ke.

∴ ∴ Keeri' xb'ajn chi re ja kich'ajkiik jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) rumaal ja q'apooj **Ixkik'**.

∴ ∴ K'ooli ja keetee' ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** toq xb'eqaaji jar **Ixkik'**.

∴ ∴ Ja k'a toq xb'eqaaji jar **Ixkik'** ruk'iin ja keetee' ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** ee ruk'aan eel chik ja taq raal chi ruupaam, xa k'a jalaal maja'n kek'eje'e toq xb'eeqaaj ruk'iin ja naan.

Ja k'a toq xb'eqaaji jar **Ixkik'** ruk'iin ja kati't ja **Jun Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** keewa' xb'iij ri'.

Kaamiik xinulqaaji naan, inin in awalii' xche'e chi re ja naan, ja k'a naan keewa' xb'iij ri'.

∴ ∴ B'aar k'a natpee wi' atat, b'aar ee k'o wi' ja waal, la ma xekam ta k'a ari' pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a),

k'a ja k'a ari' xb'iij jar **Ixkik'**, la ma awojtaq ta k'a chi ekalk'uwaal jar ee k'o chi nuupaam. Ja k'a naan keewa' xb'iij ri', katel eel chi ri' xche'e chi re jar **Ixkik'**.

||| ☉ Qatzij tziij wi' naan chi in awalii', k'in ojeer awojtaqin to chi ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'** k'a ee k'asna, rumaal chi ekalk'uwaal jar ewuk'aan; ja **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'** ma ee kaminaq ta, nemeloj to chik na chi ruk'ujtiik jar utzilaj taq naquun xcheexi ja ti naan.

||| · K'a ja k'a ari' qas xek'anani ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** toq xb'iixi ja keeri' chi re ja kati't, jaa ri' toq q'anij jawi ja xuul, b'iix, tz'ajooneem k'in josoj taq chee' nkeeb'an.
K'a ja k'a ari' xb'iij ja ti naan.

||| : Jar inin ma tinwaajo' natok walii', rumaal chi jar ak'aalaa' jar ee awuk'aan ma kixiin ta ja waal, k'in xa at ch'u'jarinaq, ee kaminaq chik wa'an ari' ja waal.

||| : Ronojeel k'a ja xinb'iij opoon chi aawe le', q'anij qatzij tziij wi' xche'e ja ri'j, kaamiik nb'iij chi aawe chi utz k'a ari' chi at walii'. Kaamiik jat k'a pa jach', ajach'a' jun nimalaj ya'l qaajaal, k'in natmeloj to na, keeri' xb'iij ja naan chi re jar **Ixkik'**.

||| :: Utz k'a ari' ne'e jar **Ixkik'** k'in xb'e ja b'aar k'o wi' ja kawan ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**.

||| | Ja k'a toq xb'eqaaji ja q'apooj xa q'anij ti juun wi' jar awan xb'erila' k'in ma k'o ta jal ruk'aan, qas k'a xb'iisooni rumaal chi ma k'iy ta tikili, k'in keewa' xb'iij ri'.

||| ·| **Ayaleey**, la ruk'iin jar in aj iil in aj majk, b'aar k'a nb'eenuk'a ma' wi' ja jun ya'l jal b'iin to chi we, k'a ja k'a ari' xb'iij, kaamiik nensiik'iij ja nek'olowi ja jal ja kib'i'na'aan.

- ||| :| **Ixtooj, Ixq'aniil, Ixkakab'ix** ixix ja qas nixk'olowi ja keejaal ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** xche'e jar **Ixkik'**.
- ||| :| K'a ja k'a ari' xuuq'ol ja rutzame'yaal ja jal k'in xuunuk' chi paam ja ya'l, q'anij k'a xnooji ja ya'l rumaal ja jal, xar waari' xa rutzame'yaal xuuya' chi paam ja ya'l.
Ja k'a toq xmeloj to ja q'apooj je'ee' ja chikopii' xek'amo to ja jun ya'l jal k'in xb'ekiya' kaan chi roochooch ja naan.
- ||| :| Ja k'a toq xuutz'at ja ti naan keewa' xb'iij ri', b'aar k'a xb'e'ak'ama' wi' ja jal le', rumaal jar asajq'ooriil xa q'anij jutii' xaajach' to ja qawan; Kaamiik ninb'e chi rutz'ajtiik naq xaab'an to chi re ja rujajch'iik jar awan. Ja k'a naan toq xuutz'at q'anij k'o wi' chi ri' jar awan ja kitikoon ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**. K'a ja k'a ari' qas ajninaq xmeloj to ja ti naan k'in keewa' xb'iij chi re ja q'apooj ri'.
- ||| || Kaamiik xintz'at ja nimalaj naa'ooj awuk'aan, qatzii' wi' chi at walii', kaamiik ntz'at chik na ja nimaq taq naa'ooj ja xtikeeb'an jar aawaal xche'e ja naan chi re jar **Ixkik'**.
- ||| ·|| Kaamiik nqaachol opoon ja kalaxib'al ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- ||| :|| Chaqajaa' nqaachol opoon naq xb'ajn chi ke toq xek'eje'e.
- ||| :|| Ja k'a toq xb'erila' ja q'iij chi neruuloq' ja taq raal jar **Ixkik'**; xar waari' ma xchajix ta rumaal ja raliitee', ja k'a keeb'ii' ja taq raal jar **Ixkik'** jaa ri' **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- ||| :|| Pa juyu' xe'alax wi', k'a ja k'a ari' xek'amar to pa jaay, xar waari' q'anij ma xeewar ta wi' ja taq ak'aalaa' rumaal chi ee taq **ch'are'y**, k'in keewa' xb'iij ja kati't ri'.

Qas maxko' sik', oq'eej nkeeb'an ja julee' ak'aalaa' le', jat ee ak'aqa' kaan xche'xi jar **Ixkik'** rumaal ja raliitee'.

K'a ja k'a ari' xeb'eeya' kaan pa keemuul sanik, k'in chi ri' ja qas xewar wi' chi utz, k'a ja k'a ari' xeb'eeya' kaan chik pa jun mulaj k'iix.

||| ||| Jaa ri' qas xajob'ex chi ke kumaal ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**, ja k'a qas xkaajo' je'ee' xekam ta pa keeq'a' ja sanik, rumaal chi qas itzeel nekeetz'at.

Ja qas najb'eey ma tikajob'eej nekeek'ul ja taq kach'aalaal pa jaay, xa k'a rumaal ari' pa juyu' xe'alax wi'.

||| ·||| Ja k'a **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** ee nimaq taq ajb'iixaa', ee q'ojmaneelaa', chaqajaa' pa taq k'ichee'laaj k'in qas pa ruk'ayeewaal xeeq'ijy wi'.

||| :||| Qas pa taq nimaq taq saamaaj xek'ijy wi', xar waari' qas ee nimaq taq ch'ob'oneelaa' xe'eeli, ronojeel ja saamaaj xekowiini xkeeb'an.

||| :||| Ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** xkak'axaaj toq xe'alaxi ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, chaqajaa' kojtaq chi je'ee' ari' jar eya'oon kaan kumaal ja kitata' ja xeeqam pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), xa k'a rumaal ari' kojtaq ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** chi ee nimaq taq winaq, xar waari' ma xkeek'ut ta ja kojtaq rumaal chi ma utz ta xetz'ajti.

||| :||| Qas k'a itzeel xekeetz'at ja kach'aalaal rumaal ja kayeewaal qas maxko'.

·||| ☉ Jaa wa' ee ka'i' taq k'ajoolaa' ri', q'anij k'aqoj chikop wi' xkeeb'an ronojel q'iij; chaqajaa' ma utz ta xetz'ajt rumaal ja kati't **Ixmukane** nixta k'a ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** utz ta xetz'atowi.

·||| · Chaqajaa' ma xyaa' ta keewaay, ja nkeekol kaan ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** jaa ri' ja nyaa' opoon

chi ke, xar waari' ma poqon ta xkeena' ja xb'ajn chi ke kumaal ja kach'aalaal.

·||| : Ja k'a toq neb'ekikamisaaj ja taq tz'ikin, je'ee' ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** netijowi ronojeel. Ja k'a kisaamaaj ja xkeeb'an ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** xar wi' ja xulaaneem k'in b'iix.

·||| : K'o k'a jutij xkeeb'an ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** ma k'o ta ja tz'ikin kik'amoon to, jaa ri' ja toq qas xyakataj rayeewaal ja kati't **Ixmukane**, k'in keewa' xb'iix chi ke ri'.

Naq chi re ma k'o ta ja tz'ikin ee k'amoon to, xech'e'xi ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

Ja k'a je'ee' keewa' xkib'iij ri', jar ojoj k'ooli ja tz'ikin xeqakamisaaj xar waari' xeq'ape' kaan pa ruuq'a' ja nimaq taq chee', ja k'a jar ojoj ma qojkowiini nb'eqaqasaj to.

Jawi nojkeeto' ja qach'aalaal utz k'a ari' neeb'e kuk'iin chi kiasaxiik ja taq tz'ikin xech'e'e.

·||| : Utz k'a ari' nojb'e ewuk'iin aq'ab'iil, xech'e'e ja kach'aalaal, k'in jaa ri' toq xekeech'ak jar itzel taq kach'aalaal.

·||| | K'a ja k'a ari' xkeemaj ruch'obj'iik ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** naq nkeeb'an chi re ja kich'ajkiik ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**, k'in keewa' xkib'iij ri', xa jaa' kachib'al nqaajal chi utz k'a pa taq juyu' nek'eje' wi' xech'e'e.

Jaa ri' ee ka'i' qach'aalaal qas k'o rupoqonaal kib'anoon chi qe, xa k'a rumaal ari' nqaajal ja kachib'al xech'e'e, qas keeri' ja kimajoon ruch'obj'iik toq xeb'eeqaaq kuk'iin ja kach'aalaal chi ruuxee' ja chee' **Kante'**, qas k'a **xkeemay** ja kach'aalaal toq xekeetz'at ja taq tz'ikin ja nerupup chi kaaj.

Ja k'a toq ma keetzajq to ja taq tz'ikin xetajq eel ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** pa ruuwi' ja chee' k'in keewa' xb'iix eel chi ke ri'.

·||| ·| Jix eqasaj to ja taq tz'ikin xech'e'x eel.

- ||| :| Utz k'a ari' xech'e' ja je'ee', k'a ja k'a ari' xejote' pa ruuwi' ja chee', ja k'a toq xkajob'eej xeqaaj to ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**, ma xeekowin chik ta.
- ||| :| K'a ja k'a ari' xkib'ij to chi ke ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, naq k'a ja xqaab'an taqaan qas xnimari ja chee' chi qaaxee, qato'o' qii' qach'aalaal xech'e to.
- ||| :: Ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** keewa' xkib'ij ri'. Tewelesaaj jar eepaas, texima' eewii' chi re utz k'a nixkowiini nixqaaj to xech'e' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi ke.
- ||| || Utz k'a ari' xech'e', ja k'a toq xkeek'aq to kii' pa ruuwi' ja chee' xa jutij xe'ok k'ooyaa', k'in ja paas xok keejee. K'a ja k'a ari' xeeb'e pa taq k'ichee'laaj, k'in qas nkik'aqak'a' kii' xeeb'e.
- ||| •|| Keeri' xb'ajn chi ke toq xech'ajki ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** rumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- ||| :|| K'a ja k'a ari' xemeloj eel ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja k'a toq xeb'eqaaji ruk'iin ja kati't **Ixmukane** keewa' xkib'ij chi re ri', naan, naq la xkeeb'an ja qach'aalaal taqaan qas rax chik ja kupalaj k'in xeeb'e kaan pa k'ichee'laaj xech'e.
- ||| :: Jawi ixix xixb'ano kaan jar itzeel taq naquun chi ke jar ewach'aalaal qas k'a nineeya' ari' pa b'iis xech'xi ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** rumaal jar **Ixmukane**.
- ||| :: Ja k'a je'ee' keewa' xkib'ij ri', ma katb'ison ta qati't, nemeloj to chik na, naatz'at na kupalaj, xar waari' ma kattzeb'en ta chi kiij toq xkepeeti ne'xi jar **Ixmukane**.
- ||| ||| K'a ja k'a ari' xkeemaj ruxulaaxiik ja keexuul ruk'iin ja keetee' **Ixmukane** k'in xkib'iixaaj ja **Junajpub'** k'ooy.

- ||| ·||| Jaa ri' ruub'ii' ja b'iix ja xekisik'ib'eej ja taq kach'aalaal etzajqinaq kaan chi paam ja k'ichee'laaj.

- ||| :||| K'a ja k'a ari' xe'ulqaaji ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**, xar waari' q'anij rupalaj chikop chik ja kipalaj, ja k'a toq xeetz'ajt rumaal jar **Ixmukane** xuumaj tzeeb' chi kiiij, xa k'a rumaal ari' xemeloj eel chik jutiiij pa k'ichee'laaj.

- ||| :||| K'a ja k'a ari' xkib'iij ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, xaatz'at qati't, xemeloj eel chik jutiiij rumaal chi xattzeb'en chi kiiij, jar ojoj xa kajmuul ja nojkowiini neqasiik'iij ja taq qach'aalaal.

- ||| :||| Keqasik'ij chik nape' jutiiij chi re ja qaaxuul k'in qaab'iix, xar waari' ma kattzeb'en chik ta, xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi re ja kati't.

- :||| ¶ K'a ja k'a ari' xkeemaj chik jutiiij ja xuul, k'in xemeloj to chik jutiiij ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen**, ja k'a toq xe'ulqaaji chi ruuwach ja roochooch jar **Ixmukane** xkeemaj xajooj, xa k'a rumaal ari' xuumaj chik jutiiij tzeeb' ja naan, qas xutzeeb'eej ja keejeey k'in kimuxu'x .

- :||| · K'a ja k'a ari' xemeloj eel chik jutiiij rumaal chi qas xeteeb'ex rumaal ja keetee'.

- :||| : K'a ja k'a ari' xb'iix chi ke ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** naq k'a ja nqaab'an chik ne'e ja tee'eej, jar ojoj xa jutiiij chik ja nojkowiini neqasiik'iij ne'xi, ja k'a toq xesik'ix chik, xemeloj to chik na, xar waari' toq xejote' pa ruuwi' ja nimalaj jaay k'in toq xkeemaj xajooj qas xtzeb'eeni ja keetee' chi kiiij, xa k'a rumaal ari' xeeb'e chik jutiiij chi paam ja k'ichee'laaj.

- :||| : K'a ja k'a ari' xesik'ix chik jutiiij xar waari' ma xemeloj to chik ta, ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** keewa' xkib'ij chi re ja kati't ri'.

- ⋮ : Kaamiik xeb'e chik jutii, jar ojoj xojb'iixaani pa ruukaaj xar waari' ma xemeloj to chik ta, ma katb'ison ta k'a qati't oj k'ooli jar ojoj pa kik'axwaach ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** .
- ⋮ | Jar ee ka'i' k'ajoolaa' ja xe'ok k'ooyaa' je'ee' ari' ja qas xyaa' keeq'ii kumaal ja taq ri'jaa' rumaal chi je'ee' ja neb'anowi ja b'iix, xar waari' xe'ok k'ooyaa' rumaal chi qas itzeel xekeetz'at ja taq kach'aalaal.
- ⋮ · Keeri' ja xb'ajn chi ke ja **Jun B'atz'** k'in **Jun Chowen** ja toq xe'ok k'ooyaa' .
Jaa ri' julee' ala'ii' q'anij chi ruuchii' jaay wi' xesamaj wi', ee ajb'iix k'in ee b'anol taq xuul, jaa ri' ja qas xkeeb'an toq xek'eje' ruk'iin ja kati't.
- ⋮ : Ja k'a toq xkeemaj ruk'ujtiik ja kisaamaaj ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi keewach ja keetee' k'in kati't najb'eey xkisamajii ja tiko awan k'in keewa' xkib'ii ri'. Ojoj ja nojtikowi jar awan, xa rumaal ari' qati't k'in qaatee' ma kixb'ison ta, oj k'ooli ojoj pa kik'axwaach ja qach'aalaal ja xe'ok k'ooyaa' xech'e.
- ⋮ : K'a ja k'a ari' xkeek'am eel ja kichanoob'aal k'in kikaj, chaqajaa' xkib'ij kaan chi re ja kati't chi nb'eruya'a' keewaay pa juyu', pa nik'aj q'ii natb'e chi ruya'ik qaawaay xeeche kaan chi re ja naan.
Utz k'a ari' nuumaam xech'e'x eel.
- ⋮ : Ja k'a toq xeb'eqaaj chi paam ja juyu' ja b'aar nkeetik wi' jar awan xa jutii xkeech'ik opoon ja kichanoob'aal k'in q'anij nimalaj saamaaj xuub'an ja chanob'al.
- ⋮ || Keeri' chaqajaa' toq xkeeya' jun ikaj chi ke ja taq chee' q'anij xeqaaji konojeel.
- ⋮ ·|| Qas maxko' ja saamaaj utzurinaq chik, xar waari' xa keeyoon xesamaji ja samajib'al, ja k'a je'ee' xa k'aqoj

taq chikop nekeeb'an opoon, q'anij ma kisaamaaj ta xkiiliij.

:||| :|| K'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij chi re jun tz'ikin ri', ja rub'i'na'aan **Xmukur**, tatz'ata' opoon ja qati't toq xtipeeti ajninaq naamaj oq'eej xche'xi ja ti tz'ikin.

:||| :|| Ja k'a je'ee' q'anij k'aqoj chikop wi' nkeeb'an opoon.

:||| :|| K'a ja k'a ari' xooq'i ja ti tz'ikin, ja k'a je'ee' qas ajninaq xkichapala' ja kisamajiib'aal, k'o k'a juun chi ke xuuya' uleew chi rii ruuq'a', ja k'a juun chik jaa ri' ruuk'aaj chee' xuuya' pa ruuwi', utz k'a chi nb'iix chi ke chi ee ajsamajeelaa'.
Keeri' k'a xkib'anala' toq xb'eeya'i ja keewaay rumaal ja kati't.

:||| ||| K'a ja k'a ari' xewa'i xar waari' ma k'o ta saamaaj kib'anoon; xemeloj chi koochooch, k'in xkib'ij chi re ja kati't.
Jar ojoj qas xojkoosi, xech'e k'in qas xkeeyuq ja kaqan k'in keeq'a'.

:||| ·||| K'a ja k'a ari' xeb'e chik pa saamaaj chi ruukaab' q'iij, ja k'a toq xeb'eqaaji q'anij ee yakatajinaq chik ja chee' jar ee kichoyoon kaan.
K'a ja k'a ari' xkib'iij.
Naq k'a xb'ano' itzeel chi re ja qasaamaaj.

:||| :||| Je'ee' awa' ja koj, b'ajlam, k'isik', imul, xiiwaan, siis, tz'ikin xeb'anowi', jaa wa' chaaq'a' xkeb'an ja kitzeelaal.

:||| :||| K'a ja k'a ari' xkeemaj chik rujosq'ixiik ja ruuwach uleew, xekeechoy kaan chik ja chee', k'a ja k'a ari' xkeemaj rutzijoxiik ja kisaamaaj k'in xkib'iij.

:||| :||| Kaamiik nqachaajiiij ja qasaamaaj, jaa wa' k'o juun chi ke ja chikop nqaachap xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

- ⋈ Naq nab'iij atat qati't chi re ja qasaamaaj ja xtukixi, xeché chi re ja kati't, chaqajaa' xkib'iij, jar ojoj nojmeloj chi paam ja qasaamaaj, nb'eqachaajij na ja xqasamajij xeché'e chi re.
- ⋈ · K'a ja k'a ari' xkeenuk' eel chik jutii kii', k'in xeeb'e chi ruchajixiik ja kisaamaaj k'in pa taq rumuujal ja chee' xkawaj wi' kii'.
- ⋈ : K'a ja k'a ari' xb'ekimolo' kii' ja chikopii', qas k'a nik'aj aaq'a' xeb'eqaaji, k'in konojeel xkib'iij, kixyakataji chee', kixyakataji q'aayis xeché'e.
- ⋈ : Keeri' k'a ja xkib'iij toq xb'ekimolo' kii' chi ruuxee' ja chee' k'in q'aayis, k'in q'anij chi ruuwach ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** xeb'eqaaj wi' ja chikopii'.
- ⋈ : Najb'eey k'a xq'aaxi ja koj k'in b'ajlam, ja toq laj xechapataji ma xkeeya' ta kii', k'a ja k'a ari' xeeq'a'x chik ja k'isik' k'in imul, chaqajaa' ma xechapataj ta, xa ruuyoon ja keejeey xch'upix kaan, xa k'a rumaal ari' xa ko'koj ja keejeey ja k'isik' k'in imul.
- ⋈ | Jar utiiw k'in siis chaqajaa' ma xkeeya' ta kii', konojeel ja chikopii' xeq'a'x chi keewach ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** xar waari' ma xkeeya' ta kii'.
- ⋈ · Qas k'a itzeel xkeena' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** rumaal chi ma xekowin ta xekeechap ja chikopii' ja xeeq'a'x chi keewach.
K'a ja k'a ari', pa ruk'isb'aal xb'eqaaj jun ti **ch'ooy** chi keewach k'in qas nuk'aqak'a' ti rii', jaa ri' jun ti chikop xchapataj kaan rumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, k'in qas xpitz'itz'ixi ja ruuwi' k'in xyaa' pa q'aaq' ja ruujeey, xa k'a rumaal ari' ma k'o ta risimal ruujeey ja **ch'ooy**, k'in q'anij tz'aratz'ik ja ruuwi' rumaal chi qas xpitz'itz'ixi.

∴∴∴ ∴ K'a ja k'a ari' xb'iij ja **ch'ooy**, ma kinekamisaj ta, k'o jun tziij nb'ij na chi eewe ri', jar ixix ma esaamaaj ta ja chanooj xече'xi ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja k'a jee' keewa' xkib'ij chi re ja ti **ch'ooy** ri'.

Naq k'a ja naachol chi qe kaamiik ne'x kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

K'a ja k'a ari' xb'iij ja **ch'ooy**, kaamiik kinetzoqopii, k'o jun tziij nb'ij na chi eewe, xar waari' teya'a na ti nuuwaay najb'eey xче'e ja ti **ch'ooy** chi ke jar ee ka'i' k'ajoolaa'.

Xtiqaaya' na jar aawaay, tab'ij na chi qe najb'eey ja naq ak'amoon to chi qe xче'xi ja ti **ch'ooy**.

∴∴∴ ∴ Utz k'a ari' nb'ij na, kaamiik jar eetee' etata', **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu'** **Junajpub'** ja xееkam pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) xkitzaqab'a' kaan ja kejtz'aniib'aal chi paam ja roochooch jar ewati't, chaqajaa' k'o kaan ja **kinopaq'a'**, **tasab'al keeq'a'** k'in **k'olajejtz'ab'a'l**, ja k'a kati't ma ti raajo' nuuk'ut chi keewach rumaal chi jar ejtz'aaneem xekamisan eel ja kitata'.

∴∴∴ ∴ La qas awojtaq b'aar k'o wi' ne'xi ja ti **ch'ooy** kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, k'in qas xeki'kooti jar ee ka'i' ala'ii' toq xkak'axaaj jar ejtz'anib'al, toq xb'iitaj rumaal ja ti **ch'ooy** k'a ja k'a ari' xkeeya' ruuwaay, rumaal chi xuuya' rub'iixiik ja k'olajejtz'ab'a'l ja k'o kaan.
k'in keewa' xb'iix chi re ja ti **ch'ooy** ri'.

∴∴∴ ∥ Ja k'a awa' aawaay ja xtiqaachol chi aawach ri': ixiim, ruuk'aaj iik, kinaq', peeq, kokow, ronojeel awixiin xче'xi ja ti **ch'ooy** kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

K'a ja k'a ari' xb'iix chi re ja **ch'ooy** chi nb'erelesaj to ja k'olajejtz'ab'a'l, k'in keewa' xb'iij ja **ch'ooy** ri'.

∴∴∴ ∙∥ Qas ki'iil ja neb'iij ala'ii', xar waari' naq la ja nqab'iij chi re jar ewati't jawi xkinruutz'at ne'e ja ti **ch'ooy**, ja k'a je'ee' xkib'iij.

Ma ta q'ayisaj ta aawii', jar ojoj qojtaq naq xtiqab'ij chi re ja qati't.

∴∴∴ ∴∴ Jo' chajniim, ajninaq nojb'eqaaj chi paam ja ruuch'u'k jaay, chajniim jat ja b'aar tzaqal wi' ja k'olajejtz'ab'a'l, jar ojoj nqaatz'at opoon ja naq xtok to chi paam ja jaay ne'xi ja ti **ch'ooy**.

K'a ja k'a ari' xeeb'e pa jun nik'aj q'iij k'in kik'amoon eel ja ti **ch'ooy** kuk'iin toq xeb'eeqaaji ruk'iin ja kati't, xar waari' ma xkeek'ut ta wi' ja ti **ch'ooy**, k'o k'a juun chi ke ja q'anij xok eel chi paam ja jaay.

K'o juun chi ke ja xk'eje' kaan pa ruuch'u'k b'eey, k'in xkijotob'a' ja ti **ch'ooy** chi ruqasaxiik ja k'olajejtz'ab'a'l.

∴∴∴ ∴∴ K'a ja k'a ari' xkik'uutuuj **puch'un iik** chi re ja kati't k'in qas ajninaq xunuk'ula' ja naan.

Ronojeel k'a ja qas xkeeb'an chi re ja kati't xaxkiq'olb'eej.

∴∴∴ ∴∴ Chaqajaa' xkeek'is chi qujmik ja ya' ja k'o pa kuku', ja k'a toq xqumutaji ja ya' kumaal keewa' xkib'iij chi re ja kati't ri'.

Qati't, jar ojoj qas nchaqiiq qaachii', jat ak'ama' jun kuku' qaayaa' keeri' xkib'iij chi re.

Utz k'a ari' xche'e ja ti naan k'in qas ajninaq xb'e chi ruk'amariik ja ya'.

∴∴∴ ∴∴ K'a ja k'a ari' xkeemaj kaan wa'iim ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, xar waari' ma tiq'aq'aani ja keepaam, xaxkiq'olb'eej ja kati't. Chi paam k'a ja ruya'aal puch'uniik xkeetz'at wi' ja ti **ch'ooy** toq xjote' chi ruqasaxiik ja k'olajejtz'ab'a'l ja tzaqal pa roochooch ja kati't, ja k'a toq xkeetz'at ja k'olajejtz'ab'a'l qas xeki'kooti.

∴∴∴ ∴∴∴ K'in xkeetaq eel jun ti xa'n chi rutaq'uxiik ja **rukuku'** ja kati't, k'a ja k'a ari' qas nraajo' nuuq'at ja ya' ja ti naan xar waari' ma xkowin ta xuuq'at, ja k'a je'ee' keewa' xkib'iij ri'.

∴∴∴ ∴∴∴ Naq k'a xuub'an ja qati't xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi re ja keetee' **Ixxik'**, k'a ja k'a ari'

xkeetaq eel ja keetee' **Ixxik'** chi rusik'ixiik ja kati't. Ja k'a toq xb'e ja keetee', ajninaq xb'e ja ti **ch'ooy** chi ruk'ujxiik ja k'aam ja ximb'een kaan ja **k'olajejtz'ab'a'l**, k'in q'anij xtzej to ja **k'olajejtz'ab'a'l** rachib'iil ja **nopaq'a'** k'in **tasab'al q'ab'aaj** ja nkooj chi paam jar ejtz'aaneem. K'a ja k'a ari' xkik'amala' eel k'in xb'ekewaj kaan ja b'aar ne'ejtz'an wi'.

::||| :||| K'a ja k'a ari' xeeb'e chi ruuchii' ja raqan ya' k'in kik'amoon eel ja kik'aqab'aal chi kiiij, ja k'a toq xeb'eqaaji chi ruuchii' ja raqan ya' keewa' xkib'iij ri': Naq k'a jar emajoon ixix, qas xojkoos chi ewayab'exiik, xa k'a rumaal ari' xojpeeti, keeri' xkib'iij chi ke ja kati't k'in keetee'.

::||| :||| Tetz'ata' xtaq'utaji ja qakuku', ma qojkoowiini nqaq'at ja ya' xche'e ja kati't k'in keetee' chi ke, k'a ja k'a ari' xkitz'ajpiij ja taq'utajinaq wi' ja kuku' k'in juunaam xemeloj to kuk'iin ja kati't. Keeri' xkeeb'an chi re ja rukanoxiik ja **k'olajejtz'ab'a'l** jar ee ka'i' ala'ii'.

::||| ① K'a ja k'a ari' qas ki' keek'u'x xeeb'e pan ejtz'aaneem, k'in qas sib'ilaj xeyoloj chi re jar ejtz'aaneem k'in qas xkijosq'ij kaan ja b'aar xe'ejtz'an wi' ja kitata' toq ee k'asli.

::||| • Ja k'a toq xe'ak'axax kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) keewa' xkib'iij ri', ee chi naq taq k'a ja kimajoon ejtz'aaneem chi ruuwach ja quuleew, kumaal je'ee' qas nti'ooni ja qaawi'. La ma xeekam ta k'a ja **Jun Junajpub'**, k'in **Wuquu' Junajpub'**.

::||| : Jix ke'esiik'iij chajniim xeche' eel ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** chi ke jar ee kitajqo'n.

::||| : Jix eesiik'iij k'in teb'ij chi ke chi neepe quk'iin, keeri' xkib'ij eel. K'a ja k'a ari' xeeb'e ja tajqoneelaa' chi paam ja nimalaj b'eey ja nb'eqaaj chi roochooch ja kati't jar ejtz'aneelaa', qas k'a rumajoon ch'aajo'm ja

kati't toq xeb'eqaaji ja tajqoneelaa' ruk'iin, k'in keewa' xkib'ij chi re ri'.

||| : Qas kinuk'u' eel kii' ja taq aamaam chi riij jar ejtz'aaneem, keeri' kib'iin to ja qajaawaal **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), k'in pa wuquu' q'ij neb'eqaaji. Keeri' xkib'ij kaan chi re jar **Ixmukane**.

||| | Utz k'a ari' tajqoneelaa' xkeb'eqaaj na k'a, keeri' xb'ij eel ja kati't **Ixmukane**, k'a ja k'a ari' xemeloj eel ja tajqoneelaa'.
Qas k'a xb'isooni ja kati't k'in keewa' xb'ij ri', naq k'a ja ntaq eel awa' chi kisik'ixiik ja taq nuumaam.
Ma keeri' ta xkeeb'an jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) toq xe'ulsiik'ini ja jutij, keeri' xb'ij qaaj pa ruuk'u'x ja kati't.

||| ·| K'a ja k'a ari' xtajq eel jun uk' chi riij ja rutziyaq rukajoon jar **Ixmukane**, qas k'a ajninaq xusik'ila' qaaj k'in xuyaala' pa ruuq'a', ja k'a ti uk' xuumaj rusijlik rii' k'in xuumaj b'ijneem pa ruuq'a'.

||| :| Jar **Ixmukane** keewa' xb'ij chi re ja ti uk' ri', waal; la maxta ta nawaajo' natb'e chi kisik'ixiik ja taq nuumaam, ja k'a toq xkatb'e qaaj kuk'iin tab'ij chi ke chi pa wuquu' q'ij neepeti rumaal chi nesik'ix kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), keeri' xb'ij eel jar **Ixmukane** chi re ja ti uk'.

||| :| K'a ja k'a ari' qas nuk'aqak'a' rii' ja ti uk' b'enaq toq xtz'ajt rumaal jun **ixpeq**, **Tamasul** ruub'ii'.
K'in keewa' xb'ix chi re ri'.
B'aar natb'ee wi', ne'xi ja ti uk'.
Xa pa jun nutajqikiil, kitajqikiil ee ka'i' k'ajoolaa' nuk'amoon to chi nuupaam, keeri' xb'ij ja **uk'** chi re ja **Tamasul**.

||| :| Utz k'a ari' xche'e ja ti **ixpeq**, k'in keewa' xb'ij chi re ja ti uk' ri', ja natnuutz'at qas atajninaq, la ma tawaajo' k'a natnuub'iq' eel chi utz k'a chajniim natb'eqaaji, rumaal chi jar inin qas chajniim ninb'ijni ne'e ja ti **ixpeq** chi re ja ti uk'.

- ||| || Utz k'a ari' xche'e ja uk', k'a ja k'a ari' xb'ijq' eel ja ti uk', qas k'a maxko' ja b'iyaa jeem rub'anoon chik jar **ixpeq** toq xb'erila' jun **kumatz Sakikas** ruub'ii'. B'aar natb'ee wi' **Tamasul** ne'x rumaal ja **Sakikas**.
- ||| ·|| Pa jun nutajqikiil ninb'ee wi', rumaal chi k'o jun tajqikiil nuk'amoon to chi nuupaam xche'e jar **ixpeq** chi re ja **Kumatz**, k'in keewa' xb'iix chi re ri'. Ja natnuutz'at qas ejqaal naab'an, qas chajniim natb'eqaaji jawi xkatnuk'am eel ne'xi.
- ||| :|| Katojo' wawee ri' xche'e ja **kumatz** chi re jar **ixpeq**, k'a ja k'a ari' xb'ijq' eel jar **ixpeq** rumaal ja **kumatz**, ja k'a ari' ja xok ruuwaay, xa k'a rumaal ari' nekeetij **ixpeq** ja **kumatz**.
- ||| :|| Ja k'a toq rumajoon b'ijneem ja **kumatz** xrijl jun nimalaj chikop ja rub'i'na'aan **b'ak** (xijk) jaa ri' jun xijk ja xb'iq'o' eel rixiin ja **kumatz**, k'a ja k'a ari' xb'eqaaji ja b'aar nb'ajn wi' jar ejtz'aaneem, jaa ri' ja xuutij eel ja xijk, xa k'a rumaal ari' nekeetij **kumatz** ja xijk kaamiik.
- ||| :|| Ja k'a toq xb'eqaaji ja **B'ak** owi xijk, q'anij xb'echaka'i ja b'aar ne'ejtz'an wi' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**. Ja k'a toq xb'eqaaji xuumaj sik' k'in keewa' xb'iij ri'; **b'ak koo, b'ak koo**.
- ||| ||| Naq k'a ja rumajoon ya'oj sik' ri', tek'amala' to ja qak'aqob'aal xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja k'a toq xkeek'aq q'anij ja ruuwach ja xijk xkijli, k'in q'anij xtzej to ja ti xijk, ja k'a toq xtzej to qas ajninaq xeeb'e ruk'iin k'in xkak'axaj chi re, naq nalub'ana' atat chi ri', xche'xi ja xijk.
- ||| ·||| K'o jun pixaab' nuk'amoon to chi nuupaam, xar waari' tewaq'omaj na najb'ee y ja ti nuuwach k'a ja k'a ari' nya' rub'iixiik xche'e ja xijk.

||| :||| Utz k'a ari', xече'e jar ee ka'i' ala'ii', k'a ja k'a ari' xkelesaj jutziit ja tz'uum chi riij ja k'olajejtz'ab'a'l, k'in xkeeya' chi re ja ruuwach ja xijk. **Pulukik'** xече'e k'in q'anij ajninaq xaq'omataji ja ruuwach ja xijk.

||| :||| Kattzijon k'a, xче'xi ja **xijk**, k'in jaa ri' ramaaj xuxaab'ij jun nimalaj **kumatz**.
Kattzijon k'a atat, keeri' xkib'ij chi re ja **kumatz**.
Utz k'a ari' xче'e ja **kumatz** k'in qas ajninaq xuxaab'ij to jar **ixpeq**.
B'aar k'o wi' jar atajqikiil, keeri' xb'iix chi re jar **ixpeq**.
Chi nuupaam k'o wi' ja nutajqikiil xче'e.

||| :||| K'a ja k'a ari' qas xrajob'eej xuxab'ij ja rutajqikiil, xar waari' ma xkowin ta, xa q'anij xno'ji ja ruuchii' chi re ja ruk'axaj.

• ☉ ☉ Ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** qas xkeeq ja ruuchii' rumaal chi ma xkowin ta xuxaab'ij ja rutajqikiil, k'in keewa' xkib'ij chi re ri'.
Jar atat xa atajziztaloom, xче'xi jar ixpeq, k'a ja k'a ari' xjajqi ja ruuchii' kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, k'in xa jutii' xjaqe' kaan ja ruuchii' jar **ixpeq**, qas xkikanoj pa ruuchii' ja uk' ja rub'iq'oon to, ja k'a toq xkeetz'at ook, pa reey q'apal wi' k'in ajninaq xkelesaj ook, xa rumaal ari' qas nim ja ruuchii' jar **ixpeq** k'in ma ojtaqiin ta ruuwach ja ruuwaay, ja k'a toq xkiq'ijla' ja uk' keewa' xkib'ij chi re ri'.

• ☉ • Kattzijooni xче'xi, k'a ja k'a ari' xtziijooni ja ti uk' k'in keewa' xb'ij ri'.
Ja qati't xb'ij to chi we, jat ee asiik'ij ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, rumaal chi nesik'ix kumaal ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** chi utz k'a neeb'e pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) keeri' rub'iin to ja qati't chi we xче'e ja ti **uk'**, chaqajaa' keepeeti pa wuquu' q'ij chi rejtz'ab'axiik ja k'olajejtz'ab'a'l chi ri' pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), kik'ama' to ronojeel ja nk'aatzin chi ke ja jani' kejtz'ab'a'l, **nopaqa'a'**,

keetz'uum rixiin xe' keepaam chi utz k'a nulkik'utu' jun nimalaj ejtz'aaneem, xche to ja qati't k'in jaa ri' xkib'ij kaan jar **Aj Xib'alab'a** (Xib'alb'a).
 Xa keeri' ja b'iin to chi we, xa k'a rumaal ari' qas nb'isooni ja qati't, k'in xa rumajk ari' in pejtinaq chi rubi'ixiik chi eewe.

- ¶ : La qatzij ta k'a ari', xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** toq xkak'aaxaaj ja ruutzij ja ti **uk'**, k'a ja k'a ari' qas ajninaq xepeeti ruk'iin ja kati't, k'in keewa' xkib'ij chi re ri'.
- ¶ : Jar ojoj nojb'e pan ejtz'aaneem qati't, xa jutz'iit natulqaq'ijla' kaan, xar waari' xqaaya' kaan ja qaq'ijool chi qa jun junaal, xqaatik kaan jun jun aaj pa runik'ajal ja qoochooch.
 Ja toq xtichaqiiji ja ti aaj rejtaal k'a ari' chi xojkami.
 Xekami xkixche'e toq xkechaqiiji ja aaj, ja k'a wi xtiraxar pe chik na jutij ja keexaaq ee k'asli xkatche'e qati't **Ixmukane**, xkatche'e qaatee' **Ixxik'**, ma kixox' ta k'a, xqaaya' kaan rejtaal ja qak'asleemaal chi paam ja jaay, keeri' xkib'ij kaan ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** toq xeeb'e chi paam ja **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- ¶ : Keeri' k'a xkeeb'an kaan, xkeetik kaan ja aaj pa runik'ajal ja koochooch k'in q'anij pa poqoq xkeetik kaan wi'.
- ¶ | K'a ja k'a ari' xeeb'e, xkeek'am eel ja b'eey rixiin **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), chaqajaa' xkeek'am eel ja kik'aqb'aal chi kiij.
- ¶ · | Qas k'a ajninaq xeqaaj eel chi paam ja b'eey k'in qas k'iy ja raqan taq ya' k'in siiwaan xkiq'aaxaaj. Chaqajaa' xeeq'a'x chi kikojol julee' tz'ikin ja kib'i'na'an **Molay**.
 Chaqajaa' xeq'a'x pa jun raqan ya' qas kik' ruuwach, chi ri' k'a ja neekam wi' kich'ob'oon jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a); xar waari' ma xekowin ta xekeechap chi re ja kaqan ja **Junajpub'** k'in

Ixb'alamkeej chi paam ja raqan ya', rumaal chi chi riij ja kik'aqb'aal xeeq'a'x wi'.

- ☉ :| Ja k'a toq xe'el to chi paam ja raqan ya' xb'ekila' chik kaji' ruch'u'k b'eeey, xar waari' ja je'ee' kojtaq ja keeb'eeey jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), ja jani' chi re ja **q'aqab'eeey, saqab'eeey, kaqab'eeey** k'in **raxab'eeey**.
- ☉ :| K'a ja k'a ari' xkib'ij chi re ja ti xa'n (owi ti us) chi nb'eruk'ama' ja keeb'ii' k'in naq ja kich'ob'oon jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), keewa' xkib'ij eel chi re ri', jat ee ati'a' chi ki jun junaal, najb'eeey naati' ja k'amol b'eeey, k'a ja k'a ari' ne'ati' chik konojeel jar etz'ub'uli, k'in jaa ri' ja natzuqb'ej ti awii', kikik'eel ja winaqii' ja ne'awil pa taq b'eeey naatz'ub' owi xa b'aar ta ee k'o wi', keeri' xb'iix chi re ja ti xa'n.
- ☉ :| Utz k'a ari', xche'e ja ti xa'n, k'a ja k'a ari' xb'e chi paam ja q'aqab'eeey, k'in q'anij kuk'iin ja taq ala's xb'ee wi' najb'eeey. Najb'eeey k'a xuuti' ja najb'eyaal, xar waari' ma xtzijon ta toq xtii'i keeri' chaqajaa' ja ruukaab' ma xtzijon ta.
- ☉ || K'a ja k'a ari' xuuti' ja roox, ja rub'i'na'aan **Jun Kame**, Aay keeri' xb'iij toq xti' rumaal ja ti xa'n.
- ☉ ·|| Naq k'a ari', **Jun Kame**, naq k'a ja xatti'owi xche'e ja rukaaj tzub'uli.
Naq xatti'owi, **Wuquu' Kame**, xche'e' ja roo' chi re ja rachib'iil.
Aay, aay, xche'e ja **Xikiripat** toq xtii'i rumaal ja **Xa'n**, naq xatti'owi, keeri' xb'iij ja **Wuquu' Kaqiix** chi re ja rachib'iil toq xtii'i, aay, xche'e toq xtii'i rumaal ja xa'n naq k'a ari' **Kuchumakik'** keeri' xb'iij ja **Xikiripat** chi re ja rachib'iil toq xtii'i, k'a ja k'a ari', aay, xche'e jar **Ajalpuj** toq xtii'i, k'a ja k'a ari' xak'axax chi re rumaal ja **Kuchumakik'**, naq xatti'owi, ne'xi, k'a ja k'a ari', aay, keeri' xb'iij ja **Chamiyab'aaq**, naq xaab'an ne'xi rumaal jar **Ajqaniil**, ja k'a toq xtii' chik ja **Chamiyaw'i'aaq**, naq xatti'owi ne'xi rumaal ja **Chamiyab'aaq**, ja k'a toq

xti' chik ja juun, aay xche'e, naq xatti'owi ne'x rumaal ja **Chamiyawi'aaj**, k'a ja k'a ari', aay, xche'e ja **Patan** naq xatti'owi ne'x kumaal ja rachib'iil, k'a ja k'a ari', aay, keeri' xb'iij ja jun kachib'iil chik, naq xatti'owi, ne'xi ja **Kik'axijk** rumaal ja **Patan** ja k'a toq xtii'i ja k'isib'al, aay keeri' xb'iij ja **kik' rixk'aq**, naq xaab'an ne'xi rumaal ja **Kik' kre**.

Keeri' xkeeb'an chi re ja rub'i'xiik ja keeb'ii' chi ki jun junaal.

- ① :|| Q'anij k'a ma k'o ta wi' juun chi ke ja ma ki ta xb'iij ja ruub'ii', konojeel xkib'iij ja keeb'ii' ja toq xeetii' rumaal ja ti xa'n, xar waari' ja xeti'owi ma ralik xa'n ta, jaa ri' kitajqo'n ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, risimal rupalaj k'a ja **Junajpub'** rukojon eel ja ti xa'n.
- ① :|| K'a ja k'a ari' xkeemaj eel b'ijneem ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** k'in xeb'eqaaji ja b'aar ee k'o wi' jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
Teya'a' rutziil ruuwach jar aachi tzub'uli le', keeri' xb'iix chi ke, xar waari' jaa ri' laj xeq'olb'exi, ja k'a je'ee' keewa' xkib'iij ri'.
- ① :|| Jaa la' ma winaq ta, xa jun ala's, keeri' xkib'iij k'in xkeemaj eel chik b'ijneem.
K'a ja k'a ari' xkeeya' chik rutziil keewach ja winaqii' ja xeb'eqaaj wi', k'in keewa' xkib'iij ri'.
- ① ||| La utz aawach **Jun Kame**, la utz aawach **Wuquu'** **Kame**, la utz aawach **Xikiripat**, la utz aawach **Kuchumakik'**, la utz aawach **Ajalpuj**, la utz aawach **Ajqaniil**, la utz aawach **Chamiyab'aaq**, la utz aawach **Chamiyawi'aaj**, la utz aawach **Kik' xijk**, la utz aawach **Patan**, la utz aawach **Kik' kre**, la utz aawach **Kik' rixk'aq'**, keeri' xb'ekib'iij toq xeb'eqaaj kuk'iin.
- ① ·||| Konojeel xojtaqix keewach k'in konojeel xb'iixi ja keeb'ii'.
- ① :||| Ja k'a qas xkajob'eej jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ma ki ta k'o juun nojtaqin keewach.

- ☉ ::||| Kixtz'ub'e' chi ri', xeche'xi ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja k'a je'ee' xkib'iij, jaa wa' ri' ma tz'ub'ulib'al ta, xa aab'aj qas k'atan ruuwach, keeri' xkib'iij chi ke jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), k'in ma xech'ajk ta chi ri' chi paam ja jaay.
- ☉ ::||| Utz k'a ari', jix chi paam ja jun jaay le', xeche'xi. K'a ja k'a ari' xe'ok chi paam ja **q'aqqu'majaay**, k'in chaqajaa' ma xech'ajk ta wi' chi paam ja **q'aqqu'majaay**.
- • ☉ Jaa ri' ja najb'eey rupoqonaal pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- • • K'a ja k'a ari' xe'ok chi paam ja **q'aqqu'majaay**, ja k'a toq xe'ooki ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja xkib'iij jar aj **Xib'inelbaay** (Xib'alb'a) chi chi ri' xtimajtaj eel wi' kich'ajkiik, k'in qas ajninaq xe'ooki jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi ruya'iik ja keechaj k'in keesiik' jar ee ka'i' k'ajoolaa', k'in keewa' xb'ekib'iij chi ke ri'.
- • : Jaa wa' jun b'oraaj eechaj ri', jaa wa' kiya'oon to jar achi'ii' rixiin **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), chaqajaa', jaa wa' eesiik' ri', keeri' xb'ekib'iij ja kitajqo'n ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, k'in chuwaaq nb'emeelooj ja chaj rachib'iil ja siik' ja jani' rub'anoon ja toq xya' kaan chi eewe keeri' rub'anoon nb'eya'a' kaan, xeche'x kaan ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** kumaal ja tajqo'neelaa'.
- • : Utz k'a ari' xeche'e ja je'ee', xar waari' ma xkeetzij ta ja keechaj, xa risimal **kaqiix** xkeeya' pa ruk'axwaach; k'in q'anij xtziye'e ja chaj rumaal ja risimaal **kaqiix**, ja k'a xkeeya' pa ruk'axwaach ja siik' jaa ri' jun **ch'uumiil q'aaq'**.
- • : Kaamiik xkeeya' kii' pa ch'ajkik, qas pa rupoqonaal xek'eje' wi' chi jun aaq'a' xeche'e ja chajineelaa'.

- • | Xar waari' ma xeech'ajk ta, rumaal chi ma xkeetzij ta ja chaj k'in siik' ja xb'eya' kaan chi ke kumaal ja chajineelaa'.
K'a ja k'a ari' xeb'etzujuuni ja chajineelaa' chi keewach jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), k'in keewa' xb'ekib'iij ri'.
- • | Naq chi re k'aala' ja keeri' nkeeb'an, b'aar ee pejtinaq wi', naq xeya'owi chi ruuwach uleew, q'anij k'a qatzij wi' chi qas nkiq'isaaj ja qaak'u'x, rumaal chi ma utz ta ja nkeeb'an chi qe. Chaqajaa' qas juun wi' rutz'ajtiik ja kipalaj, k'in qas juun wi' ja nkeeb'an.
- • :| Keeri' xkib'iij jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi ke jar ee ka'i' k'ajoolaa'. K'a ja k'a ari' xtajq kisik'ixiik kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), ja k'a toq xe'uliquaaji keewa' xkib'iij ri'.
- • :| Ala'ii' jo' pan ejtz'aaneem, ja k'a toq xeeb'e, xmajtaj ak'axaaneem chi ke kumaal ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, k'in keewa' jar ak'axaaneem xb'ajn chi ke ri'.
B'aar k'a ixpejtinaq wi' ixix, teb'ij chi qe ala'ii', keeri' xkib'iij jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi ke.
- • :| Ma qojtaq ta b'aar la oj pejtinaq wi', jar ojoj ma qojtaq ta, xech'e, k'in ma xeeztijon chik ta wi'.
- • || Utz k'a ari', jo' pan ejtz'aaneem ala'ii' xech'e' jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
Utz k'a ari' xech'e'.
Jaa wa' k'olajejtz'ab'a'l nqaakoj ri' xech'e' jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
Jar ojoj ma ti qaajo' nqaakoj jar ewixiin, ja qixiin ojoj nqaakoj xech'e' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
Manii' ja qixiin ojoj nqaakoj, keeri' xkib'ij chik jutii jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

- • •|| Utz k'a ari' xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
Ek'ama' jun juut **chil** ruub'ii', xech'e jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi ke ja kitajqo'neelaa'.
Jaa ri' manii', jaa' ruuwi' ja **koj** nqaakoj xech'e jar ee ka'i' k'ajoolaa'.
Manii' xech'e jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)
- • :|| Utz k'a ari' xech'e ja **Junajpub'**.
K'a ja k'a ari' xkeek'aq eel ja **k'olajejtz'ab'a'l** ja b'aar k'o wi' ja runopaq'a' ja **Junajapub'**.
Ja k'a toq kimajoon ruk'amariik ja **chaay** jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), qas nuk'aqak'a' rii' xb'e ja **k'olajejtz'ab'a'l** chi ruuwach uleew, k'a ja k'a ari' xkib'ij jar ee ka'i' ala'ii'.
- • :|| Naq k'a ja neeb'an chi qe, la maxta newaajo' nojekamisaaj, la ma ixix ta k'a xixsik'in qixiin, jar ixix ma ix utzilaj winaq ta, kaamiik nojeleel chi ri', xech'e jar ee ka'i' ala'ii'.
- • :|| Jaa ri' ja rupoqonaal qas xkajoob'eej jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi ke jar ee ka'i' ala'ii', kamik ja qas xkajob'eej chi ke chi paam jar ejtz'aaneem, xar waari' ma xekowin ta xekeech'ak, je'ee' ja xech'ajk eel kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
K'a ja k'a ari' keewa' xkib'ij jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ri'.
- • ||| Jar ojoj ma qojel eel, xar waari' qakojo' ja **qak'olajejtz'ab'a'l** xech'e' chi ke jar ee ka'i' k'ajoolaa'.
- • •|| Utz k'a ari', xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**,
K'a ja k'a ari' xkeekoj ja **k'olajejtz'ab'a'l** chi paam ja kinopaq'a' jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) k'in q'anij chi ri' xk'iis kaan wi' jar ejtz'aaneem.

Qas k'a poqon xkeena' jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ja toq xeech'ajki, k'in keewa' xkib'iij ri'.
 Naq k'a nqaab'an awa' chi re ja kich'ajkiik ja julee' ala'ii' le', k'a ja k'a ari' keewa' xb'iix chi ke jar ee ka'i' k'ajoolaa' ri', jix chajniim ek'ama' kaji' tzimaay qakootz'i'j, Xech'e'xi jar ee ka'i' k'ajoolaa', k'in keewa' xkib'iij jar je'ee' ri'.

- • :||| Utz k'a ari', naq k'a rub'ajniik ja kotz'i'j newaajo' xech'e' jar ee ka'i' ala'ii' chi ke jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
 Nqaajo' jun b'oraaj **q'anamuchij, akimuchij, kanamuchij** k'in **karinimak**, keeri' ja xkib'ij eel jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- • :||| Utz k'a ari' xech'e', k'a ja k'a ari' xeqaaj chi paam ja **chayajaay** ja b'aar qas k'o wi' chaay, xar waari' ma xeb'ison ta jar ee ka'i' k'ajoolaa' rumaal chi kojtaq chi ma chi ri' ta nekam wi'.
- • :||| Qas k'a xeki'kooti jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) rumaal chi ja nkib'iij ja je'ee' ekich'akoon chik ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, k'in keewa' xkib'iij ri'.
- • : Qas utz xqaab'an eel chi ke jar ee ka'i' k'ajoolaa', b'aar k'a nb'ekiq'olo' waala' ja kotz'i'j, kaamiik ee qach'akoon chik rumaal chi ma k'o ta nb'ekik'ama' wi' ja kotz'i'j, xech'e' pa keek'u'x jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), k'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij chi ke jar ala'ii' ri'.
 Jar ixix **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chajniim neek'am to ja qakootz'i'j, jix k'a eekaanooj, xech'e'x eel ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- : • Utz k'a ari' xech'e' je'ee', k'a ja k'a ari' xe'ooki jar ee ka'i' k'ajoolaa' chi paam ja **chayajaay** (Jaa ri' jaay

ja qas k'o wi' chaay), jaa ri' ja ruukaab' jaay rixiin rupoqonaal, ja k'a qas xkajob'eej jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) qas ta xesojki k'in q'anij ta chajniim xekami jar ee ka'i' k'ajoolaa'.

Xar waari' ma xekam ta, rumaal chi xetzijon kuk'iin ja chaay, k'in keewa' xkib'iij chi ke ri', jar ixix chaay, taq chikopii' ne'eesok, taq chikopii' ne'equupii, keeri' xkib'iij chi ke ja taq chaay.

- : : Keeri' xkeeb'an chi ruq'axaxiik ja jun aaq'a' chi paam ja **chayajaay**, k'in xkeemaj ruch'obj'iik naq nkeeb'an chi re ja rukanoxiik ja kotz'i'j ja k'uutuun chi ke kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), k'a ja k'a ari' xekisiik'iij ja taq sanik k'in ch'akan k'in keewa' xkib'ij chi ke ri', jix chajniim eq'olo' ronojeel ja taq kotz'i'j ja qas jab'el rub'ooniil, jaa ri' ja nqaaya' chi ke jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), keeri' xkib'ij eel jar ee ka'i' k'ajoolaa' chi ke ja taq sanik k'in ch'akan.
- : : Utz k'a ari', xech'e ja taq sanik k'in ch'akan, k'in xeeb'e chi ruq'ojliik ja kotz'i'j ja kitikoon ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, xar waari' ja **Jun Kame** k'in **wuquu' Kame** xar waari' kiya'oon kaan chik rub'iixiik ja neb'eq'olowi ja kotz'i'j.
- : : Najb'eeey k'a kib'iin kaan chik chi ke ja chajineelaa' chi ma tikeleq'ej eel ta ja kotz'i'j ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- : | Utz k'a ari' xech'e ja chajineelaa', xar waari' ma xkeena' ta xq'ojl to ja kotz'i'j chi keewach, ma k'o ta xrik'aatzuuj ja b'iix k'in xuub' ja qas xkeeb'an chi paam ja kotz'i'j. Chaqajaa' ma k'o ta xrik'aatzuuj ja q'anij jun aaq'a' xechajin chi paam ja kotz'i'j. keewa' k'a ruub'ii' ja b'iix ja xkeeb'an chi ruchajixiik ja kotz'i'j ri'.
Ix purpuweeq, Ix purpuweeq, keeri' xkib'iij chi paam ja keexuub'.

Pujuyu', Pujuyu', keeri' nb'ij to ja juun chik.
Pujuyu', jaa ri' ja keeb'ii' jar ee ka'i' chajineelaa'
 kixiin ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**.

- : •| Xar waari' ma xekeena' ta ja taq ch'akan k'in sanik
 toq kimajoon ruq'ojliik ja kotz'i'j.
 Chaqajaa' xch'upix to ja keejeey ja taq chajineelaa',
 qas k'a chajniim xnooj to ja kaji' tzimaay kotz'i'j.
- : :| Ja k'a toq xb'ek'utuxi ja kotz'i'j chi ke jar ala'ii'
 kumaal ja tajqoneelaa' keewa' xb'iix chi ke ri':
 tek'amala' to jani' chik ja kotz'i'j eq'oloon.
- : :| Utz k'a ari', xech'e k'in xkeek'am eel ja kaji'
 tzimaay kotz'i'j, ja k'a toq xkeetz'at jar **Aj**
Xib'inelb'aay (Xib'alb'a) ja kotz'i'j qas xeki'kooti,
 rumaal chi qas utzilaj taq kotz'i'j ja xk'ujt chi
 keewach.
- : :| Ja k'a ari' ja toq xeech'ajki jar **Aj Xib'inelb'aay**
 (Xib'alb'a).
 Qas k'a keek'ix xkeena' toq xk'ujti jar utzilaj taq
 kotz'i'j chi keewach.
- : || K'a ja k'a ari' xkeetaq kisik'ixiik ja chajineelaa', ja
 k'a toq xe'uliquaaji keewa' xb'iix chi ke ri', naq chi re
 ma xeezt'at ta ja qakootz'i'j ja xb'e'alaq'ax to, ja k'a
 je'ee' xkib'iij, ma xqaana' ta, chaqajaa', xch'upix to ja
 qaajeey xech'e ja chajineelaa'.
- : •|| Keeri' xb'ajn chi re ja kich'ajkiik **ja Jun Kame** k'in
Wuquu' Kame kumaal ja **Junajpub'** k'in
Ixb'ajlamkeej.
- : :|| K'a ja k'a ari' qas xmajtzi ja kipalaj rumaal chi ma utz
 ta ruchajixiik ja kotz'i'j xkeeb'an.
 Xa k'a rumaal ari' qas itzeel rutz'ajtiik ja **purpuweeq**,
 rumaal chi qas xmajtz rupalaj kumaal jar **Aj**

Xib'inelb'aay (Xib'alb'a) keeri' xb'ajn chi re ja kich'ajkiik ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja k'aawa' ja najb'eey taq naa'ooj xkeeb'an ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi keewach **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

- : || K'a ja k'a ari' xeeb'e chi rejtz'ab'axiik ja k'olajejtz'ab'a'l, ja k'a toq xkitanab'a' kaan jar ejtz'aaneem keewa' xkib'iij jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ri', aq'ab'iil nojejtz'an chik jutiiij xech'e. Utz k'a ari' xech'e jar ee ka'i' k'ajoolaa' toq xkitanab'a' kaan jar ejtz'aaneem.
- : || K'a ja k'a ari' xe'ok chi paam ja **tewajaay**, keeri' ruub'ii' rumaal chi qas maxko' teew chi paam ja jaay, ja k'a toq xe'ooki ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi paam ja jaay qas ajninaq xk'iisi ja teew, rumaal chi qas maxko' ja kinaa'ooj. Xa k'a rumaal ari' ma xee kam ta, k'in ee k'asali toq xeb'ek'amar to kumaal ja chajineelaa'.
- : ||| Ja k'a toq xeetz'ajt kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) keewa' xkib'iij ri', taqaan ma ee kaminaq ta, qas xmajyi ja kinaa'ooj ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- : ·|| K'a ja k'a ari' xe'ok chik chi paam ja **b'ajlamajaay** (ja b'aar ee k'o wi' b'ajlam), ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** keewa' xkib'ij chi ke ja b'ajlam ri'. Ma qojeetij ta xech'e'ej chi ke ja b'ajlam. K'a ja k'a ari' xkeek'aq kib'aaqiil chikopii' chi keewach, xa k'a rumaal ari' ma xeeti'j ta.
- : :||| Kaamiik qas xmujchi ja taq kib'aaqiil k'in q'anij xeti'ji xech'e'e' ja chajineelaa'.

- : ||| Xar waari' jar ala'ii' ma xee kam ta, ma k'o ta esokotajinaq wi' toq xe'el to chi kikojol ja b'ajlam.
Ja k'a toq xetz'ajt kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) keewa' xkib'iij ri', naq k'a kipalaj ja julee' winaq le', b'aar k'a epejtinaq wi', xeche'e jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- : ||| K'a ja k'a ari' xe'okisax chi paam ja **q'aaq'ajaay**, keeri' ja ruub'ii' rumaal chi qas maxko' ja q'aaq' chi paam, xar waari' ma xee kam ta jar ee ka'i' ala'ii', rumaal ja nimalaj naa'ooj kuk'aan.
Ja xkajob'eej jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) xee kam ta chi paam ja q'aaq' ja k'o chi paam ja jaay, ja k'a toq xkeetz'at chi ma xee kam ta qas itzeel xkeena'.
- : ☉ K'a ja k'a ari' xe'ok chik chi paam ja **sootz'ajaay**, keeri' ruub'ii' rumaal chi qas maxko' ja sootz' ee k'o chi paam, chaqajaa' k'o jun **kamasootz'** chi paam, jaa ri' jun chikop qas ch'uut riij, jawi k'o juun nb'eqaaj ruk'iin q'anij nukamisaj wi'.
- : • Ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** ma xee kam ta rumaal ari' jun chikop, rumaal chi chi riij ja kik'aqb'aal xewar wi', k'a ja k'a ari' xpe jun **kamasootz'** chi ruuwach kaaj, jaa ri' ja qas xeyakowi konojeel ja sootz' k'in qas nerupup chik chi paam ja jaay.
- : : K'a ja k'a ari' xkeemaj tziiij ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** k'in keewa' xkib'iij ri', **kilitz**, **kilitz** xeche'e chi paan ja jun aaq'a' k'in q'anij ma k'o ta juun xsiloob' chik chi ke ja sootz'.
- : : K'a ja k'a ari' xb'iij jar **Ixb'alamkeej** chi re ja **Junajpub'**, la maxta ntajiini nsaqari xche'e chi re ja **Junajpub'**.

Ja nch'ob' inin ntajiini nsaqari, ntz'at opoon nape' xche'e **Junajpub'** chi re jar **Ixb'alamkeej**, ja k'a toq xrelesaj to ja ruuwi' q'anij xch'upix kaan rumaal ja **Kamasootz'** k'in xa ruyoon chik ja ruxamal xk'eje' kaan.

- ∴ ∴ K'a ja k'a ari' xrak'axaj chik jar **Ixb'alamkeej** chi re ja jun **Junajpub'**. La xsaqari xche'e, ja k'a ja **Junajpub'** ma xsiloob' chik ta.
- ∴ | K'a ja k'a ari' xb'ij chik jar **Ixb'alamkeej**, naq k'a rub'anoon ja **Junajpub'**, la maxta xtazajq eel xche'e jar **Ixb'alamkeej**.
Jar **Ixb'alamkeej** qas xuxib'ej rii' k'in keewa' xb'iij ri', **aay**, **aay**, xche'e.
K'a ja k'a ari' xb'eya'i ja ruuwi' ja **Junajpub'** pa noxti' rumaal chi keeri' ja xkib'ij eel ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** chi ke ja kitajqoneelaa' k'in qas xeki'kot chi rij ja wi'aaj.
- ∴ ·| K'a ja k'a ari' jar **Ixb'alamkeej** xerusiik'iij konojeel ja taq chikopii', k'in pa jun aq'ab'iil xuuya' keewaay. Jar inin xixnusiik'iij chi utz k'a neecha' ja taq eewaay, xche'ej jar **Ixb'alamkeej** chi ke ja taq chikopii'.
- ∴ ∴| Utz k'a ari' xeche'e ja taq chikopii'. K'a ja k'a ari' xb'ekicha'a' ja keewaay.
- ∴ ∴| K'o k'a julee' ja q'ayinaq taq naquun xkeek'am, ee k'o k'a julee' rax taq q'aayiis xkeetij, k'o julee' aab'aj xkeek'am, chaqajaa' ee k'o julee' uleew xkeek'am, qas jolojoxinaq ruuwach ja taq keewaay xkeecha' ja taq chikopii'.
- ∴ ∴| K'o k'a juun chi ke qas k'a taraan kaan, ja rub'i'na'aan **ko'k** k'in qas nuk'aqak'a' ti rii' pejtinaq, k'in q'anij chi ri' xb'eqaaj wi' ja b'aar k'o wi' ja ruuwi' ja **Junajpub'** k'in jaa ri' xok pa ruk'axwaach

ja wi'aaj, k'a ja k'a ari' xnujk'i chi utz ja taq ruuwach
k'in qas maxko' jar ee ajna'ojii' xeqaaj to chi ruuwach
kaaj.

- ∴ || K'a ja k'a ari' xqaaj to ja ruuk'u'x kaaj k'in **Jun Raqan** ja b'aar k'o wi' ja **sotz'a'ajaay**, k'in qas utz xeeli ja rupalaj ja **ko'k**, k'in xtziijooni.
- ∴ ·|| Ja k'a toq xkeetz'at chi pejtinaq chik rusaqariik, keewa' xkib'iij ri', katq'aqu'mataj chik jutii' xche'xi ja **k'uch**, rumaal chi jaa' rajawaal ja q'aqu'maal.
- ∴ ∴|| Utz k'a ari', xche'e ja **k'uch**, k'in qas ajninaq xq'aqu'mataj chik jutii', ja k'a winaqii' keewa' xkib'iij ri', xq'aqu'mataj chik ja **k'uch** xche'e.
Ja k'a toq xkeenuk' ja ruuwi' ja **ko'k** keewa' xkib'iij ri', la utz k'aala' neeli xche'e.
- ∴ ∴|| Qas utz neeli, keeri' xkik'ulub'ab'eej konojeel, ja k'a toq xkeetz'at qas jab'el xeeli ja wi'aaj.
- ∴ ∴|| K'a ja k'a ari' xkiq'ijla' kii' jar **Ixb'alamkeej** ruk'iin ja **Junajpub'** k'in keewa' xkib'iij ri', jar atat ma katejtz'an ta xche jar **Ixb'alamkeej** chi re ja **Junajpub'**.
K'a ja k'a ari' jar **Ixb'alamkeej** xuuchol chi ruuwach jun **imul** ja rub'ajniik jar ejtz'aaneem, k'in keewa' xb'iij ri'.
- ∴ ||| **Imul**, jat anuk'u' aawii' ja b'aar nb'ajn wi' jar ejtz'aaneem, k'in katk'eje' pa ruuwi' ja chee' ja k'o chi runaaqaaj jar ejtz'anib'al, ja k'a toq xtib'eqaaji ja **k'olajejtz'ab'a'l** awik'iin ajninaq naamaj eel k'omaajniin, xche'xi jar **imul** rumaal jar **Ixb'alamkeej** pa jun chaaq'a'.
Ja k'a toq xsaqari qas utz keewach jar ee ka'i' ala'ii' ja kib'i'na'an **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

- ∴ ||| K'a ja k'a ari' xkiquaasaaj ja **k'olajejtz'ab'a'l**, ja k'a ruuwi' ja **Junajpub'** tzaqal wi' chi ri' ja b'aar nb'ajni wi' jar ejtz'aaneem, k'in keewa' xkib'iij ri'.
- ∴ ||| Tach'aya' ja ruuwi' ja **Junajpub'** xeche'e jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), xar waari' ma xti'on ta.
K'a ja k'a ari' xkeek'aq eel ja **k'olajejtz'ab'a'l** jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) k'in qas ajninaq xel eel jar **Ixb'alamkeej** chi rejtz'ab'axiik, q'anij k'a pa ruujiik ja **nopaq'a'** b'enaq wi' ja **k'olajejtz'ab'a'l**, k'in q'anij xuuk'aq eel rii' pa ruuwi' ja chee' ja b'aar k'o wi jar **imul**.
- ∴ ||| K'a ja k'a ari' qas nuk'aqak'a' rii' xel eel jar **imul**, konojeel k'a jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) xkitarerib'ej eel jar **imul**.
- ∴ ||| Ja k'a toq xek'iis eel jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ajninaq xb'e jar **Ixb'alamkeej** chi ruk'amariik ja ruuwi' ja **Junajpub'** k'in xuuya' kaan jun **ko'k** pa ruk'axwaach.
K'a ja k'a ari' qas xeki'kooti jar ee ka'i' ala'ii' rumaal chi xkeetz'at chik jutij kii'.
- ∴ ☉ K'a ja k'a ari' xeeb'e jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi rukanoxiik ja **k'olajejtz'ab'a'l**, ja k'a toq xkeetz'at opoon tzaqal pa ruuwi' ja chee'.
- ∴ • K'a ja k'a ari' xesik'ix to kumaal jar ee ka'i' ala'ii', kixoxo' waawee' ri', waawee' k'o wi' ja **k'olajejtz'ab'a'l**.
- ∴ ∴ Ja k'a toq xemeloj to jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) keewa' xkib'iij ri', naq k'a ja xqaatz'at kaan.
- ∴ ∴ K'a ja k'a ari' xuuk'aq eel jun aab'aj chi riij ja **ko'k**, k'in q'anij xtazaj to j **ti ko'k** ja b'aar nb'ajni wi' jar

ejtz'aaneem k'in q'anij xmuchutaji ja ti rub'aaqiil chi keewach jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

- ∴ Keeri' ja xb'ajn chi ke jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) toq xech'ajk kumaal ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, qas k'a k'iy ja saamaaj k'in rupoqonaal xkiq'aaxaaj jar ala'ii', xar waari' ma xEEKAM ta rumaal ja rupoqonaal.
- ∴ | Kaamiik nqaachol opoon naq xkeeb'an ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** toq xEEKAMI.
- ∴ · | Ma xEKAM ta k'a rumaal ja nimaq taq rupoqonaal ja xeeq'axax wi' kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), chaqajaa' ma xech'ajk ta kumal ja nimaq taq chikop jar ee k'o pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- ∴ : | K'a ja k'a ari' xkeetaq kisik'ixiik ee ka'i' ajq'ijaa' ja kib'ina'aan **Xulaaj** k'in **Pakam**, k'in keewa' xkib'ij chi ke jar ee ka'i' ajq'ijaa' ri'.
Nak'axax na chi eewe kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ja naq rub'ajniik ja qakamiik; ja nkeech'ob' je'ee' pa q'aaq' nojkik'ajtisaj wi'.
- ∴ : | Konojeel k'a jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) kimoloon kii', xar waari' jar ojoj ma qojkami xech'e ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- ∴ : | Kaamiik nqaachol opoon k'a chi eewe ja naq xteb'ij chi ke jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) toq xkeepeeti xech'exi jar ajq'ijaa'.
- ∴ || Jawi xkepeeti chi rak'axaxiik ja qakamiik, k'in xtikib'ij chi nojkik'ajuutaaj, utz k'a ari' kixche' eel chi ke **Xulaaj** k'in **Pakam**, chaqajaa' teb'ij eel chi ma utz ta nk'ajq eel ja qab'aaqiil pa ya' rumaal chi nojk'astaj to chik jutij, keeri' teb'ij chi ke.

- ∴ || Ja k'a wi xtikib'iij chik jutii, la ma utz ta k'aala' nb'eqatzaqab'a' chi riij ruuq'a' taq chee' "ma utz ta rumaal chi xa neqaatz'at kipalaj, ja k'a toq xkeeb'an roox ak'axaaneem keewa' xtikib'iij ri'. La ma utz ta k'aala' nqaak'aq eel ja kib'aaqiil pa ya', jawi keeri' xtikib'iij, ja k'a ixix keewa' neb'iij ri', ja k'a ari' ja nuumaj ja kikamiik, njojk' eel ja kib'aaqiil chi ruuwach kaa' ja jani' nb'ajn chi re jok'oj ixiim keeri' nb'ajneel chi re ja kib'aaqiil, k'a ja k'a ari' nek'aq eel chi paam ja raqan ya' chi utz najt nek'amar eel, k'in najt neb'eyaa' wi' chi paam ja juyu' taq'aaj, keeri' neb'iij chi ke jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) toq xtikichojmirisaaj ja qakamiik xeche'xi ja **Xulaaj** k'in **Pakam**.
- ∴ || Keeri' xkib'iij ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja k'a toq xkeejach kaan kii' kuk'iin ja **Xulaaj** k'in **Pakam** kojtaq chik ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkjeej** naq xtib'ajn chi re ja kikamisaxiik.
K'a ja k'a ari' xkeeb'ox jun nimalaj q'aaq' jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), k'in qas nimaq taq sii' xkeeya' chi paam. K'a ja k'a ari' xb'eqaaji ja kitajqoneelaa' kuk'iin ja **Jun Kame** k'in **Wuquu'** **Kame** k'in keewa' xkib'iij chi ke ri'.
- ∴ || Jix ekaanooj jar ee ka'i' k'ajoolaa'; k'in ke'ek'ama' eel ja b'aar k'o wi' ja nimalaj q'aaq' chi utz nkojtaqiij chi neqak'ajtisaaj xeche' eel ja **Jun Kame** k'in **wuquu' kame**.
- ∴ || Utz k'a ari' xeche'e ja tajqoneelaa' k'in qas ajninaq xeeb'e chi kikanoxiik k'in juunaam xeb'eqaaj ruk'iin ja q'aaq'. Chi ri' k'a laj xkeeya' wi' ja rupoqonaal chi ke ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, k'in keewa' xkib'iij jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ri'.
Qachapa' ja qakowaya' k'ajoolaa' k'in qojxik'an kajmuul pa ruuwi' ja q'aaq' xeche'e ja **Jun Kame** chi ke ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.

- ∴ ||| Ja k'a **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** keewa' xkib'iij ri', ma qojeeq'ol ta jar ojoj qojtaq chik ja neeb'an chi re ja qakamisaxiik, ja k'a toq ee k'o chik chi keewach jar Aj **Xib'nelb'aay** (Xib'alb'a) xkeeyuq ja kaqan k'in xetike'qaaj chi ruuwach uleew, k'in xkeejach kii' pa ruuq'a' ja kamik chi utz k'a nb'ekila' chik jun nimalaj k'asleemaal, keeri' xkeeb'an toq xkeeya' kii' pa kamik ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- ∴ ·||| Konojeel k'a jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) qas xeki'kooti, rumaal chi xekeech'ak jar ee ka'i' k'ajoolaa', k'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a), kaamiik xeqaach'ak, xeqaaj pa qaaq'a' xech'e.
- ∴ :||| K'a ja k'a ari' xekisik'iij ja **Xulaaj** k'in **Pakam**, k'in xak'axax chi ke naq nb'ajn chi re ja kib'aaqiil jar ee ka'i' k'ajoolaa'; ja k'a **Xulaaj** k'in **Pakam** xkib'iij chi njojk'i ja kib'aaqiil k'in nb'ek'ajq kaan pa raqan ya'. K'a ja k'a ari' xjojk'i ja kib'aaqiil kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) k'in xb'ekich'aqij kaan pa raqan ya', xar waari' ma xb'e ta najt ja kib'aaqiil, xa q'anij chi ri' xk'eje' qaaj wi' chi paam ja raqan ya', k'in qas ee utzilaj taq k'ajoolaa' xe'el rumaal ja raqan ya', ja k'a toq xek'astaj to chik jutii' q'anij jawi ja kipalaj kuk'aan, ma k'o ta xk'axtaj chi ke ja jani' toq ee k'asli.
- ∴ :||| K'a ja k'a ari' chi jo'oo' q'iij xek'astaji k'in xetz'ajti jar ala'ii' chi paam ja ya' kumaal ja winaqii', q'anij k'a ch'uu' rutz'ajtiik ja kipalaj ja xtz'ajt kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- ∴ :||| K'a ja k'a ari' chi rukaab' q'iij xeb'eqaaj ka'i' ala'ii' pa tinaamit k'in qas ee taq meb'a'ii'.

- | § Chaqajaa' qas ee taq nimaneelaa' xetz'ajt kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a). Chaqajaa' ma k'o ta kojtaq, xa q'anij ja wi' ja xajoj **Pujuy, Masaat, Kux** owi xajoj **Saqb'iin, Ixtzul** k'in **Chitik** (chitik, jaa ri' ja qas nuuk'aq rii' pa ruuwi' jul), xa jaa ri' ja nekowiini nkeeb'an ja taq ala'ii' k'in k'ajtisan taq naquun.
- | • K'a ja k'a ari' qas xena'ojin chi riij ja naquun ja jani' chi re ja k'ajtisan taq naquun, k'a ja k'a ari' ajninaq nekeeyak chik jutii, k'in q'anij keeri' nkeeb'an kaan chi re ja jani' toq qas najb'eey, xa k'a rumaal ari' qas xkeemay jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ja nekowiini nkeeb'an jar ee ka'i' taq meb'a'ii'.
K'a ja k'a ari' qas xkeemuch ja kib'aaqiil k'in xkik'asb'a' chik kii' chi keewach jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) qas k'a xeki'kooti jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) toq xkeetz'at ja kinaa'ooj ja taq ala'ii', ronojeel k'a ja qas xkeeb'an ja taq ala'ii' jaa ri' ja xekich'ak b'eej jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- | : K'a ja k'a ari' xb'eyaa' rub'iixiik chi ke ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** ja kixaajooj nkeeb'an jar ee ka'i' ala'ii', k'in keewa' xkib'iiij ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** ri'.
Ee chi naq taq jar ee ka'i' meb'a'ii', jar ojoj qas nkeeyak qaak'u'x.
- | : Q'anij qatzij tziij wi' chi qas jab'el nexajowi xech'e jar ee k'amoyinaq eel ja tziij.
Ja k'a je'ee' qas xeki'kooti toq xkak'aaxaaj, k'a ja k'a ari' xekeetaq eel ja kitajqoneelaa' chi kisik'ixiik ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, toq xkixb'eqaaji keewa' teb'ij chi ke ri'.
- | : Nixkisiik'iiij ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, qas nkajob'eej nkeetz'at jar exaajooj; keeri' xb'ekib'iiij ja tajqoneelaa'.

Jar ojoj ma ti qaajo' nojb'e, xa qaak'ix nqaana' rumaal ja ti qaxaajooj. Naq chi re nojb'e, jar ojoj qas qaak'ix nqaana' chi keewach ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** rumaal chi qas itzeel ti qatz'ajtiik xech'e, ma qojb'e rumaal chi qas oj taq meb'a'ii', naq k'a nqab'ij chi ke ari' jar ee taraan to chi qiij, xa k'a rumaal ari' jar ojoj ma qojb'ee wi'.

- | | Keeri' xkib'ij to ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi ke ja xeb'esik'in kixiin.
K'a ja k'a ari' xepeeti toq xeb'esik'ix chik jutii, k'in qas keek'ix kina'oon toq xepeeti, k'in qas ejqaal xepeeti, k'a ja k'a ari, xpajq' kpalaj chi q'a' ja toq ma ti kaajo' nepeeti chajniim.
- | • K'a ja k'a ari' xeb'eqaaj chi ruuwach ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame**, ja k'a toq xeb'eqaaji qas keek'ix kina'oon rumaal chi qas ee taq meb'a'ii'.
- | :| K'a ja k'a ari' xak'axaj chi ke b'aar nepee wi', chaqajaa' xk'axax chi ke naq ruub'ii' ja keetee' kitata', k'in keewa' jar ak'axaaneem xb'ajn chi ke ri', naq ruub'ii' jar eetee', xech'e'xi, ja k'a je'ee' keewa' xkib'ii' ri'.
Ma qojtaq ta keewach ja qaatee' qatata', qas oj taq no'y na toq xekami, keeri' xkib'ii' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, k'in q'anij ma xetzijon chik ta wi'.
- | :| Utz k'a ari', kaamiik kixejtz'an k'a, chi utz k'a nojki'kot ewuk'iin, naq newaajo' k'a, jar ojoj nqaatoj chi eewe ja xteeb'an, xech'e'xi jar ee ka'i' ala'ii'.
Jar ojoj ma k'o ta nqaajo'; jar ojoj qas qaak'ix nqaana' chi eewach xech'e'xi jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- | ::| Ma ti xib'ej ta eewii', kixxajowi, xar waari' najb'eey neeb'an ja k'ajtisaaneem, tek'ajtisaaj k'a ja woochooch k'in teb'ana' jar ewojtaq, jar ojoj qas nqaniimaaj k'in jaa ri' ja qas nraajo' ja qaak'u'x k'in

nqaaya' eel ja qatojb'aal chi eewe xechexi ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** kumaal jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

- | || K'a ja k'a ari' xkeemaj b'iix k'in xajooj, konojeel k'a jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) xeb'eqaaji chi kitz'ajtiik, k'a ja k'a ari' xkeemaj ruxajowisaxiik ja xajoj **Kux, Pujuy** chaqajaa' xkixajowisaaj jar **ib'ooy**.
- | ·|| K'a ja k'a ari' xb'iij jar aachi rixiin ja **Xib'inelb'aay** (Xib'lb'a) temuchu' ja nuutz'ii' k'in xtek'asb'a' chik jutii' xechexi jar ee ka'i' ala'ii'.
- | :|| Utz k'a ari' xech'e, k'in qas xkeemuch ja ti tz'i', k'a ja k'a ari' xkik'asb'a' chik jutii' k'in qas nuuyik chik ja ti ruujeey.
- | ::|| K'a ja k'a ari' xb'iix chik chi ke, kaamiik tek'ajtisaaj ja woochooch, ja k'a je'ee' xkik'ajtisaaj ja jaay, qas k'a ee k'iy ja winaqii' ee k'o chi paam, xar waari' ma xek'ajt ta, k'a ja k'a ari' ajninaq xok chik utz ja roochooch ja **Jun Kame**.
Qas xeki'kooti jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) toq xketz'at ja kinaa'ooj k'in kixaajooj jar ee ka'i' ala'ii'.
- | ::|| K'a ja k'a ari' xb'iix chik chi ke rumaal jar aachi rixiin ja **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) tekamisaaj jun aachi k'in tek'asb'a' chik jutii' xechexi, k'a ja k'a ari' xkikamisaaj kin xkik'asb'a' chik jutii' k'in qas xkeeyak ruuk'u'x jar aachi chi kaaj, chaqajaa' qas xeki'kooti ja **Jun Kame** k'in **Wuquu' Kame** toq xkeetz'at ja xb'ajn chi keewach.
- | ||| K'a ja k'a ari' xb'iix chi ke, kaamiik tekamisaj chik ewii' ixix k'in tek'asb'a' eewii' xechexi.
- | ·||| Utz k'a ari' xech'e, k'a ja k'a ari' xkikamisaj kii' k'in xk'ajq eel ja ruuwi' ja **Junajpub'**, chaqajaa' xelesax

eel ja ruuk'u'x, k'a ja k'a ari' qas rumajoon xajooj jar
Ixb'alamkeej toq xuk'asb'a chik jutii' ja rachib'iil.

- | :||| Ja k'a ari' toq qas xeki'kooti jar **Aj Xib'inelb'aay**
 (Xib'alb'a).
 Qas k'a jab'el xkeetz'at ja xajooj ja **Jun Kame** k'in
Wuquu' Kame k'in keewa' xkib'iij chi ke jar ala'ii'
 ri'.
- | :||| Qojekamisaaj jar ojoj k'in xqojek'asb'a' chik jutii'
 xeche'e chi ke ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- | :|| Utz k'a ari' nqanimaj aatzii' rumaal chi ojpejtinaq chi
 ruya'iik ja ki'koteemaal xeche'e' jar ala'ii'.
- · | Ⓞ Najb'eey k'a xkamisaxi ja rajawaal q'aaq' ja
 rub'i'na'aan **Jun Kame**, k'a ja k'a ari' xkamisax chik
 ja **Wuquu' Kame**, ja k'a toq xekami chi ee ka'i' ma
 xek'asb'a'x chik ta, xa q'anij jutii' xekamisaxi.
- · | · K'a ja k'a ari', qas ajninaq xe'ajnimaj eel ja winaqii'
 jar ee k'o kuk'iin rumaal chi xkeetz'at chi xekami ja
 kajaawaal, xa qa b'aar ta xkeemin eel wi' kii'.
- · | : K'o k'a juun chi ke ja winaqii' ma xajnimaj eel ta, k'in
 qas xuk'utuj sachb'al ruumajk chi keewach ja
Junajpub' k'in **Ixb'alamkeej**, xa k'a rumaal ari' ma
 xb'ajn ta poqon chi re ja xuk'utuj sachb'al ruumajk.
- · | : Konojeel k'a xeb'e pa jun nimalaj siiwaan, k'in chi ri'
 ee k'o wi' toq xe'el to jun mulumik sanik chi kii'.
- · | : K'a ja k'a ari' xe'el to chi paam ja siiwaan k'in
 xulkijacha' kii' chi keewach ja **Junajpub'** k'in
Ixb'alamkeej rumaal chi kaminaq chik ja k'amol
 b'eey kixiin, keeri' xkeeb'an ja **Junajpub'** k'in
Ixb'alamkeej rumaal chi qas maxko' ja kinaa'ooj,

xekeech'ak na k'a najb'eey jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'aay).
 K'a ja k'a ari' xkib'iij ja keeb'ii' k'in qas xkeeya' keeq'iij chi keewach jar ee **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

- · | | Tewak'axaj k'a ja qaab'ii' ri'. Chaqajaa' nqab'iij chi eewe ja keeb'ii' ja qaatee' qatata'.
- · | · | Jar ojoj oj **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, ja qaatee' qatata' je'ee' ari' ja xekamisaaj ja kib'i'na'aan **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**. Jar ojoj ja nojetz'at to ri', oj ya'ol rixiin ja q'oxoweem chi eewe ja jani' xeeb'an chi ke ja qaatee' qatata'. Ojoj k'a qas xojtojo kaan ja rupoqonaal ja xeeb'an chi ke.
 Xa k'a rumaal ari', nixqakamisaaj ewonojeel xeche'x kumaal jar ee ka'i' ala'ii'.
- · | : | K'a ja k'a ari' xexuke'e kojoneel jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chi keewach jar ee ka'i' ala'ii', k'in keewa' xkib'iij ri'.
 Tesacha' ronojeel qaamajk **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** xeche'e. Q'anij qatzii' wi' chi xojmajkun chi keewach jar eetata' jar ee muquun pa **K'aqob'al Chaaj** xeche'e jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- · | : | Utz k'a ari', jaa wa' ja tojb'al iil majk nqaaya' chi eewiij ri', tewak'axaj k'a ewonojeel jar ix **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ri'.
 Kaamiik ma k'o chik ta ja neya'b'ej eeq'iij, chaqajaa' ma kuyutal ta jar ee majk xeeb'an, xa k'a rumaal ari' ma k'o ta eeq'a' chi re ja **k'olajejtz'ab'a'l**, xa q'anij ja wi' ja ruk'ayeewaal neeb'an ja jani' chi re: b'anoj taq kaa' k'in julee' chik ja qas k'aayeew rub'ajniik. Xa keeyoon ja ralk'uwaal jar ee itzeel taq winaq netzijon ewik'iin. Jar ee utzilaj taq winaq ja nqaaj pa keewi' jar utziil ma k'o ta eeq'a' chi ke, kixel eel k'a chi qaawach

rumaal chi ma ix utzilaj taq winaq ta xeché'xi. Jar ee itzeel taq winaq ja ma k'o ta rutziil nkeeb'an, ja neb'iisooni k'in ne'ooq'i, je'ee' ari' ne'ewaachib'iilaaj chi paam ja rupoqonaal, keeri' xb'iix chi ke jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

- ·| :: Keeri' ja xmajb'ex eel ruya'iik ja rupoqonaal chi kiij k'in qas xpoqonataji xkeena'.
- ·| || Ma k'o ta nimaq taq naquun kuk'iin jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) ojeer, xa q'anij ja wi' ja b'anoj rupoqonaal xkiya'b'eej keeq'iij, ma k'o ta rutziil ja nekowin ta nkeeb'an, xa qas nxib'eeni ja kipalaj, je'ee' ari' jar e itzeel taq winaq ja nek'ulula'aani, je'ee' ari' jar ee xikinaa', je'ee' ari' winaqii' ja qas nesiik'iini ja rupoqonaal k'in iil majk chi kiij ja winaqii'.
 Je'ee' ari' ja ka'ii' keek'u'x nkeeb'an chi re jun winaq, jutii' ee utz k'in jutii' itzeel nekeetz'at ja winaqii', chaqajaa' je'ee' ari' winaqii' ja qas nkaq'oomaaj ja kipalaj.
 Keeri' k'a xb'ajn chi ke ja toq xkitz'iila' ja kitinaamit.
 Jaa ri' ja xkeeb'an ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** chi ke jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- ·| ·|| Ja k'a kati't **Ixmukane** qas rumaajoon kaan oq'eej chi ruuwach ja aaj kitikoon kaan ja riij ruumaam. Ja aaj xalax to rujootaay k'in qas xuuyik poom ja kati't chi ruuwach, k'a ja k'a ari' xechaqii' chik jutii' toq xek'ajtisaxi ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**.
- ·| :: K'a ja k'a ari' xalax to chik jutii' ja rujootaay ja aaj, k'in qas xuporooj poom ja kati't chi ruuwach ja aaj, jaa ri' ja xerunatab'eej ja taq riij ruumaam. Qas k'a xki'kooti ja ruuk'u'x ja kati't toq xalax to chik jutii' ja rujootaay ja aaj pa ruka'muul.

- •| ::|| Xa k'a rumaal ari' qas xkooj keeq'aaq' rumaal ja kati't k'in xb'i'na'aaj ruuk'u'x jaay chi ke.
- •| ::|| Qas k'a nim kik'asleemaal ja loq'olaj taq aaj chi ri' chi ruuwach uleew keeri' ja xb'i'na'aax chi re ja aaj. Xb'iina'ax k'a chi re ruusook jaay rumaal chi q'anij pa runik'aajaal ja jaay xkeetik kaan wi' jar ee ka'i' ala'ii'. Chaqajaa' ruleewaal aaj xub'i'na'aaj, k'in ruk'asleemaal aaj rumaal chi qas k'iyilaj meej xalax to ja rujootaay. Jaa ri' ja ruub'ii' ja loq'alaj aaj xuuya' jar **Ixmukane**, chi utz ma keemestaxi ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej** rumaal ja kati't.
- •| ||| Ja k'a awa' ja xe'ok qatata' k'in je'ee' ja xee kam ojeer ja kib'ina'aan **Jun Junajpub'** k'in **Wuquu' Junajpub'**. Chaqajaa' xtz'ajt kipalaj kumaal ja kalk'uwaal chi la' pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) k'in xekiq'ijla' ja taq kalk'uwaal ja xech'akowi jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).
- •| •||| K'in keewa' xkeeb'an chi re ja kiq'ijlooxiik ja kitata' ri'. Qas xkiq'ijla' ja **Wuquu' Junajpub'** chi la pan ejtz'anib'al. Chaqajaa' qas xkajob'eej laj xekelesaaj rachib'al ja kipalaj ja kitata', xkikaanoj ronojeel ja rub'ajnikiil ja kitata', ruutza'm, rupalaj, ruuwach xar k'a xkijli ja ruxamal, xar waari' ma k'iy ta ja naquun xekoowiini xkeeb'an.
- •| ::|| Keeri' xkeeb'an toq qas xkeeya' keeq'ii' ja kitata', k'in chi ri' b'aar emuquun wi' chi ri' nexuke' wi' chi keewach.
- •| ::|| Keewa' ja kiq'ijlooxiik ja kalk'uwaal xkeeb'an ri', jar ixix nim eeq'ii' k'in nim jar eq'ijlooxik nb'ajni xeche'e chi ke ja kalk'uwaal, ixix ja nixq'ijloox kumaal jar ee utzilaj taq winaq. Jar eeb'ii' ma k'o ta sajchik chi riij toq xtitz'ajt ruuwach saq xeche'e, keeri'

jar eb'ajniik, ja k'a kalk'uwaal keewa' xkib'iij ri', ojoj k'a ja nojya'owi ja rupoqonaal chi ke ja xekamisan to ewixiin.

Keeri' k'a ja k'isb'al q'ijlooneem xkeeb'an kaan ja toq ee kich'akoon chik jar **Aj Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

K'a ja k'a ari' xejote' pa runik'aajaal ja saqiil, k'in xeeb'e chi la' chi kaaj.

- ·| :||| K'o k'a juun chi ke ja xok q'iij, k'in juun xok iik'. Xa k'a rumaal ari' xsaqari ja ruuwaach kaaj kumaal jar ee ka'i' k'ajoolaa'. Chaqajaa' xa juun kib'anoon chi ruuwach ja loq'olaj kaaj.
Chaqajaa' xejote' chi la' chi kaaj jar ee junq'o' k'ajoolaa' ja xerukamisaaj ja **Sib'pakna**, keeri' xkeeb'an ja toq xe'ok chik jutij kachib'iil ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej**, k'in je'ee' ari' junq'o' k'ajoolaa' ja xe'ok ch'uumiil chi ruuwach ja loq'olaj kaaj.

ROOX TUNAAJ

- :| Ⓢ Jaa wa' ja toq xwinaqarisaxi jar aachi k'in toq xkanoxi ja nok rub'aaqiil.
Ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** ja kib'ina'aan **Tepeeew** k'in **Q'uuq' Kumatz** keewa' xkib'iij ri', kaamiik xuliqaaji ja q'iij rixiin ja k'asleemaal, chi ri' nk'isib'ex wi' ronojeel ja ruchojmarisaxiik ja b'ajnikiil k'in kitz'ujkariik ja nojtzuquwi, k'in konojeel jar alk'uwalaxeelaa', titz'ujkar k'a jar aachi chi ri' chi ruuwach uleew xeche'e.
- :| • Xkeemol kii' chi paam jar aaq'a q'acqu'm; k'a ja k'a ari' xech'ob'ooni, k'in qas xkak'axaaj chi kib'il taq kii' naq nkeeb'an chi re ja naquun.

- :| : Xa k'a rumaal ari' xel pa rusaqiil ja kich'oob'ooj xkeeb'an k'in xkijli ja nok ruch'aakuul, rub'aaqiil k'in rib'och'iil jar aachi.
- :| : Xa k'a jalaal maja'n tel to ja q'iij, iik' k'in ch'uumiil chi kiiij ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** toq xkeeb'an ja kich'oob'ooj, k'in jaa ri' toq xkijli ja nok ruch'aakuul ja winaq.
- :| : Pa **Paxil Kayala'** k'a xpee wi' ja saqajal k'in q'anajal ja nkitzuqub'ej kii' ja taq winaq k'in julee' chikop xek'omo to.
- :| | Jaa wa' keeb'ii' ja chikopii' ja xek'amo to ja jal ri' **Yaak** (jaa ri' ja nb'iix ruumiix juyu' chi re), **Utiw**, **K'el** (chaqajaa' ee k'ooli neb'iin **Choknooy** chi re) k'in **Joj**, je'ee' awa' kaji' chikopii' xeya'o rub'iixiik ja q'anajal k'in saqajal, je'ee' xeb'iini chi neeb'e pa **Paxil** k'in je'ee' ja kaji' chikopii' xek'utuwi ja b'eey ja nb'e pa **Paxil**.
- :| •| Jaa ri' ja xkijli k'in jaa ri' ja xok pa ruch'aakuul jar aachi ja xwinaqarisaxi, jaa ri' ja xok rukik'eel, xa rumaal ari' ixiim xkooji jar aachi kumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**.
- :| :| Xa k'a rumaal ari' qas xe'ki'kooti, rumaal chi xkijl jun utzilaj uleew ja b'aar qas nojinaq wi' ja k'asleemaal, ja b'aar qas k'o wi' ja q'anajal, saqajal chaqajaa' qas maxko' peeq, kokow, tulul, k'awax, q'inom, pa'l, ajache'l k'in kaab'. Jaa ri' ja qas k'o chi paam ja tinaamit ja rub'i'na'aan **Paxil Kayala'**.
- :| :| Qas k'iy ruuwach ja tzuqb'al ri'iil k'o chi la', k'o nimaq taq muuniil, k'o nimaq taq chee' ja qas jab'el ruuwach k'in k'o ko'kojilaj taq chee' ja qas simisoj ruuwach, je'ee' k'a ja chikopii' xek'utuwi ja b'eey ja nb'e pa **Paxil Kayala'**. Ja k'a toq xuujok' ja q'anajal

k'in saqajal jar **Ixmukane** xuub'an b'elejee' to'b'al chaqij chi' chi re, chi riij k'a jal xalax to wi' ja ruchojq'aaq' k'in ruchaq'iil ja winaq, k'in chi riij xalasax wi' ja rub'aaqiil jar aachi, jaa wa' ja xkeeb'an ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** ja kib'i'na'an **Tepeeew** k'in **Q'uuq' Kumatz**.

- :| :: K'a ja k'a ari' xkeemaj chik tziiij chi riij ja ruwinaqarisaxiik ja najb'eey tee'eej k'in tata'aaj, q'anajal k'in saqajal xkeekoj ja ruch'aakuul, q'oor xkeekoj ja ruuq'a' k'in raqan jar aachi, xa q'anij ja wi' ja q'oor xooki ja kich'aakuul ja qaatee' qatata' k'in jar ee kaji' achi'ii' ja xewinaqarisaxi.
- :| || Jaa wa' keeb'ii' jar achi'ii' ja xewinaqar q'anojoj: ja najb'eey jaa ri' **B'ajlam Tz'ijte'l**, ja ruukaab' **B'ajlam Ak'ab'**, roox **Majukutaj** ja rukaaj jaa ri' **Iiq' B'ajlam**.
Jaa ri' keeb'ii' ja najb'eey taq qaatee' qatata'.
- :| ·|| Ja nb'iixi xa xewinaqarisaxi, ma k'o ta keetee' kitata'. Ma xe'alaxta ruk'iin jun ixoq, ma ja ta ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** xeb'anowi, xa qa k'ate' xewinaqar rumaal ja **Tepeeew** k'in **Q'uuq' Kumatz**. Q'anij achi'ii' kitz'ajtiik, chaqajaa' xetzijooni, xekaayi, xe'ak'axaani, xeb'ijni, xkeechap ronojeel ja naquun; qas ee utzilaj taq achi'ii' k'in q'anij rupalaj aachi kuk'aan.
- :| ::|| Ja k'a toq xewinaqarisaxi q'anij utz xetzijooni k'in qas ee nojinaq chi re ja kinaa'ooj, qas najt xeka'y wi', xkeetz'at ronojeel ja naquun ja k'o chi ruuwach uleew.
- :| ::|| Ja toq neka'yi, qas ajninaq nkeetz'at ronojeel ja k'o chi keewach k'in qas nuuk'ut rii' ja kaaj k'in ruuwach uleew chi keewach.

- :| :|| Ma k'o ta naquun ja xtewan ta ja keewach, ronojeel ja naquun ewatali nekoowiini nkeetz'at ronojeel, k'a ja k'a ari' nkeetz'at ronojeel ja k'o chi ruuwach ja setesik uleew k'in nekoowiini nkeetz'at ja qas ee k'o najt.
- :| ||| Qas maxko' ja kinaa'oog; nb'eqaaji ja kikayiib'aal pa taq k'ichee'laaj, aab'aj, chooy, palow , juyu' taq'aaj k'in julee' chik, q'anij qatzii wi' chi qas maxko' ja kinaa'oog ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**.
- :| •||| K'a ja k'a ari' xak'axax chi ke rumaal ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**: naq k'a jar eb'ajniik jar ixix.
La maxta xa rumaal eki'koteemaal nixkoowiini neetz'at ja naquun, la maxta ta xa rumaal eki'koteemaal utz nixb'ijni k'in nixtziijooni.
- :| :||| Tetz'ata' ronojeel ja ruuwach uleew, la q'aalaaj k'in la neetz'at ja juyu' taq'aaj k'in ja taq ya', tetz'ata' k'a ronojeel, keeri' xb'iix chi ke, k'in q'anij qatzii wi' chi xekowiini xkeetz'at ronojeel ja chi ruuwach uleew.
- :| :||| Qas k'a xkimaltiyooxii chi re ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** k'in keewa' xkib'ii ri': qas nqamaltiyooxii chi aawe **Ajaaw** rumaal chi xqok winaqii', xaaya' qaachii', qapalaj, qatzijoob'aal k'in nqak'aaxaaj ja naquun, chaqajaa' nojb'ijni nqaatz'at ja k'o najt naqaaj, chaqajaa' nqaatz'at ja naquun ko'koj k'in nimaq, chaqajaa' xqaatz'at ronojeel ja ruuwach kaaj k'in ruuwach uleew xa k'a rumaal ari' qas nqamaltiyooxii chi eewe ja xqewinaqarisaaj, atat k'a at qati't, at qamama' xeche'e toq xkimaltiyooxii ja kik'asleemaal.

- :| :||| Xkeetz'at k'a ronojeel ja naquun, xekoowiini xkeetz'at ja kajparaaj ruk'aan ja kaaj k'in ruuwach uleew, chaqajaa' xkeetz'at ja k'o chi paam ja kaaj k'in ruuwach uleew.
- :| ⌘ Ja k'a **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel** ma utz ta xkeetz'at k'in keewa' xkib'iij ri', ja xkib'iij ja julee' alk'uwalaxeela' ma utz ta, rumaal chi nkib'iij chi nekowiini nekeetz'at ja naquun nimaq k'in taq ko'koj.
- :| • K'a ja k'a ari' xetzijon chik jutii' ja **Winaqarisaaneel** k'in keewa' xkib'iij ri', naq k'a nqaab'an chi ke ja julee' winaqii' ri' chi utz k'a xer ta ja k'o naqaaj nekoowiini nekeetz'at k'in xa ta jutziit ja ruuwach uleew nekowiini nkeetz'at, rumaal chi ma utz ta ja nkib'iij chi nekowiini nkeetz'at ronjeel ja naquun, k'in nkib'iij chi xa qa k'ate' xewinaqari', k'in xajalaal nkib'iij chi ee **Ajaaw**.
- :| : Ja k'a wi ma xtikalaj ta kii' toq xtisaqari k'in wi ma xkeek'ijy ta rajawaxiik k'a ari' nqaqaasaaj jutziit ja kinaa'ooj, rumaal chi k'a k'o na maja'n tikeeb'an, k'in chaqajaa' ma utz ta nqaatz'at ja kimajoon ruba'jniik.
- :| : Rumaal ja keetzii' nkeeb'an neqajunumaj kuk'iin ja julee' chik xeche'e ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**, rumaal ja ruuk'u'x kaaj, **Jun Raqan**, **Chipi k'aqol Jaay**, **Raxa K'aqol Jaay**, **Tepeeew k'in Q'uuq' Kumatz**, **Ixpiyako'k k'in Ixmukane**, jaa ri' ja kib'i'na'aan **Winaqarisaaneelaa'**.
K'a ja k'a ari' xkeeya' chik jun kib'ajnikiil jar alk'uwalaxeelaa'.

- :| : K'a ja k'a ari' xk'ajq maayuul pa keewach rumaal ja ruuk'u'x kaaj. Keeri' xb'ajn chi ke toq xqasaxi ja kichojq'aaq', xa k'a rumaal ari' ma xekowin chik ta xeka'y najt.
- :| | Keeri' xkeeb'an ja kaji' achi'ii' toq xk'iisi ja kinaa'oog, keeri' ja xb'ajn chi ke ja najb'eey taq qati't qamama' rumaal ja ruuk'u'x kaaj k'in ruuk'u'x uleew.
- :| ·| K'a ja k'a ari' xya'ii' ja taq kixqayilaal.
- :| :| Qas k'a ee warinaq toq xb'ajn tzijooneem chi kiiij, ja k'a toq xsaqar q'anojoj ee k'o chik ja kixqaayiil.
- :| :| Qas ee jab'elilaj taq ixoqii' ee k'o chik kuk'iin ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj**, k'in **Iiq' B'ajlam**, keeri' ja xkeeb'an ja taq achi'ii'.
- :| :| Ee k'o chik ja taq kixqaayiil kuk'iin toq xek'astaj q'anojoj k'in qas xeki'kooti kuk'iin jaa wa' keeb'ii' ja kixqayilaal ri': **Kaajya' Paluma** ruub'ii' ja rixqaayiil ja **B'ajlam Tz'ijte'l**; ja k'a **B'ajlam Ak'ab', Chooymija** ruub'ii' ja rixqaayiil; ja k'a **Majukutaj Tz'ununija** ruub'ii' ja rixqaayiil; ja k'a **Iiq' B'ajlam, Kaqiixa'aaj** ruub'ii' ja rixqaayiil.
- :| || Jaa ri' ja keeb'ii' ja kixqayilaal, k'in qas xkeesep kii' chi ruuwach uleew k'in qas xekek'iytisaaj ja nimaq taq tinaamit k'in taq no'y, ja k'a awa' ja qatz'ujkariik xb'ajni jar oj Aj **K'iche'ii'**.

- :| •|| Ee k'iy k'a ja qas maxko' kinaa'ooj, xar waari' xa ee kaji' ja xe'ok qaatee' qatata' jar oj Aj **K'iche'ii'**, k'in qas jalojoxinaq ja xkib'i'na'aaj ja toq xkeesep kii' chi la' pa releb'al q'iiij, qas k'iiy ruuwach ja keeb'ii' ja winaqii'.

- :| :|| K'o k'a julee' keewa' xkib'i'na'aaj ri': **Tepeew, Oloman, Kojaj, Kenech Ajaaw**, keeri' ja qas xkib'i'na'aaj ja pa releb'al q'iiij ja b'aar xkeesep wi' kii'. Chaqajaa' ojtaqiin ja kalaxib'al ja **Tamub', Ilokab'**, juun pejtinaq ja pa releb'al q'iiij.

- :| :|| Jaa ri' ja **B'ajlam Tz'ijte'l** pejtinaq pa releb'al q'iiij, k'in jaa ri' ja kitata' jar ee b'elejee' nimaq taq jaay rixiin **Kab'iqib'**, ja k'a **B'ajlam Ak'ab'** kitata' jar ee b'elejee' nimaq taq jaay rixiin **Nijayib'ab'**, ja **Majukutaj** jaa ri' kitata' jar ee kaji' nimaq taq jaay rixiin **Ajaaw K'iche'**.

- :| :|| Jaa ri' ee oxi' mookaaj winaqii' ja ma xkimestaj ta ruub'ii' ja kati't k'in keetee' kitata' ja b'aar xe'alax pee wi', chaqajaa' xpeeti ja **Tamub'** k'in **Ilokab'** chi kikojol jar oxlajuuj mookaaj winaqii' k'in je'ee' ja xe'ok kichojq'ab'aal jar Aj **Rab'inalew**, Aj **Kaqchikeelaa'**, Aj **Tz'ikin Jaay**, **Saqaajib'**, **Lamakib' Kumatz Tuujaljaay**, **Uchub'ajaay**, Aj **Ch'umilajaay**, Aj **Kib'ijaay**, Aj **B'etanab'**, **Akul Winaq**, **B'ajlamajaay**, Aj **Kanchajeleb'**, **B'ajlam Kolo'**.

- :| ||| Je'ee' k'a awa jar ee ruchoq'aaq' ja tinaamit. Xa keyoon k'a ja nimaq keeq'iiij xeqab'iiij opoon.

- :| •||| Ee k'iy ja xe'el to chi kikojol ja mookaaj taq winaqii' ja ma xqatz'ijb'aj ta keeb'ii' ja xewinaqiri keela' pa releb'al q'iij.
- :| :||| Chaqajaa' ee k'iy ja xe'alaxi toq maja'n talax to ja q'iij, k'in qas k'iy ruuwach ja naquun xkeeb'an keela' pa releb'al q'iij ja b'aar xek'eje' wi'.
- :| :||| Chaqajaa' ma k'o ta xkitzuqub'eej ti kii' q'anij jawi ja kupalaj xkeeyak chi ruuwach ja loq'olaj kaaj, k'in q'anij ma xekowin ta wi' xkeesil kii', q'anij chi ri' wi' xek'eje' wi' chi paam ja ki'koteemaal ja saq taq winaq k'in q'aq taq winaq.
- :| :||| Chaqajaa' qas k'iy ruuwach ja tzijob'al xkeeb'an ja winaqii' chi ruuwach uleew. Ee k'o julee' chaqajaa' ja winaq ja ma k'o ta kitinaamit k'in ma ojtaqiin ta keewach, rumaal chi ma k'o ta koochooch, xa qa b'aar ta nek'eje' wi' chi paam ja juyu' taq'aaj.
- :| ☉ Keeri' xkib'iij jar ee pejtinaq pa releb'al q'iij, xekiqasaj keeq'iij ja julee' tinaamit chik.
- :| • Keeri' ja xkeeb'an, qas k'iy ruuwach ja tzijob'al xkeeb'an, xar waari' xa juun ruuwach tzijob'al xkeeb'an chi ruuwach ja ruuk'u'x kaaj, ruuk'u'x uleew k'in qas kayab'een ja ralaxib'al ja q'iij.
- :| : Chaqajaa' q'anij jawi ja xukuleem xkeeb'an k'in qas nkijotob'a' ja keewach chi ruuwach ja kaaj toq xkik'uutuuj ja taq kalk'uwaal ja jani' chi ke ja taq ala'ii' k'in taq ixtanii' k'in keewa' xkib'iij ri': nimalaj

Winaqarisaaneel k'in **Tz'ujkarisaaneel**, qojetz'ata' to, qojewak'aaxaaj, ma qojeeya' kaan ta, ma qojematzab'a' kaan ta ruuk'u'x kaaj, ruuk'u'x uleew, teya' to ja taq qalk'uwaal ja nejalowi qixiin.

- ñ| ÷ Chaqajaa' taya' to ja saqilaj taq b'eey k'in nimaq taq b'eey, taya' to ja xuk'uk'eem jororeem, taya' to jun ki'laj k'asleemaal, teya' to jar utzilaj b'ajnikiil chi ke, katojo' chaqajaa' **Jun Raqan, Ch'i'p k'aqol Jaay, Ch'i'pananab'ak, Raxananab'ak B'ok, Junajpub' Tepeew, Q'uuq' Kumatz, Aloom K'ajoloom, Ixpiyako'k, Ixmukane**, rati't q'iij, rati't saqiil toq nsaqari k'in toq npajkuneel ja ruuwach uleew, keeri' xkib'iij toq xexuke' chi ruk'utuxiik ja ki'koteemaal k'in chi ruk'utuxiik ja ralaxib'al ja q'iij.
- ñ| ÷ Keeri' ja qas xkib'iij toq kayab'een ja ralaxib'al ja q'iij chi utz k'a q'anij nrutzija' ja ruuwach kaaj k'in ruuwach uleew, k'in jaa' ntzijowi ja keeb'eey jar alk'uwalaxeelaa'.
- ñ| | Keeri' ja qas xkib'iij ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj, Iiq' B'ajlam**. K'in keewa' xkib'iij ri' qayab'ej na ja releem ja q'iij xeche'e, chaqajaa' qas enimaneelaa' k'in qas maxko' ja kinaa'oog, je'ee' ari' jar ee qaatee' qatata'.
- ñ| •| Qas k'a ee kosinaq chik chi rayab'exiik ja q'iij k'in qas maxko' chik ja tinaamit ee k'o kuk'iin jar aj **Yaki**, je'ee' ari' ja qas ee nimaaneel k'in qas nyaa' keeq'iij kumaal ja winaqii'.

- ⚡ :| K'in keewa' xkib'iij ri', jo' qonojeel ee qakaanooj ja q'iij ja qayab'een rumaal chi pa jun q'iij ma k'o ta ja nojchajiini jawi max tel pe to xeche'e.
- ⚡ ⚡ | Keeri' xkib'iij ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj**, k'in **Iiq' B'ajlam**, k'o k'a juun tinaamit xe'ak'aaxaani ja qas xkib'iij k'in xetarerib'ex eel.
- ⚡ ⚡ | Ja k'a ruub'ii' ja tinaamit ja xeb'ee wi' ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj**, k'in **Iiq' B'ajlam**, ee kachib'iil jar Aj **Ilokab'** k'in **Tamub'** jaa ri' **Tulan Siiwaan** ruub'ii': wuquu' jul, wuquu' siiwaan jaa ri' ruub'ii' ja tinaamit ja xb'ekik'ama' wi ja kinawaal.
- ⚡ || K'a ja k'a ari' xeb'eqaaji konojeel pa **Tulan Siiwaan** k'in qas maxko' ja winaqii' eb'enaq, q'aniq pa choolaaj kib'anon eel.
- ⚡ ·|| K'a ja k'a ari' xeb'eqaaji ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**, k'in keewa' xkib'iij ri' toq xkeetz'at ja kinawaal ja kimajoon rukanoxiik, kaamiik xeqijli ja qamajoon kikanoxiik xeche'e'.
- ⚡ :|| Najb'eey k'a xel to ja nawaal, jaa ri' ja ruuk'amon eel ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, k'a ja k'a ari' xel to ja nawaal **Awilix**, jaa ri' ja ruuk'amon eel ja **B'ajlam Ak'ab'**, xel to chaqajaa' ja nawaal **Akab'itz** ja ruk'amon eel ja **Majukutaj**, ja k'a nawaal ruk'amon eel ja **Iiq' B'ajlam** jaa ri' **Nikajtakaj**.

- ::|| Xa qa k'a jiik xetarerib'ex eel jar Aj **K'iche'ii'** k'in Aj **Tamub'**; chaqajaa' **Tojil** ruub'ii' ja kinawaal jar Aj **Tamub'**, k'in chi riij ja keeb'ii' ja keetee' kitata' elenaq wi' ja keeb'ii', xa k'a rumaal ari' ee Aj **Tamub'** nb'iix chi ke.

- ::||| Ja k'a roox chaqajaa' **Tojil** ruub'ii' ja kinawaal chaqajaa' q'anij pejtinaq q'iij saq ari' jun b'i'aaj.

- ::||| Xa k'a rumaal ari' xa juun xkeeb'an jar Aj **K'iche'ii'** rumaal chi xa juun ja kinawaal.

- ::||| **Tojil K'iche', Tojil Tamub'** k'in **Ilokab'** xa juun ruub'ii' ja kinawaal, xa k'a rumaal ari' ma xkeejach ta kii' jar oxi' mookaaj **k'iche'**, k'in qas maxko' ja kinaa'ooj ja **Tojil, Awilix** k'in **Akab'itz**.

- ::||| Xa k'a rumaal ari xe'ooki konojeel ja tinaamit rixiin ja **Rab'inalew, Kaqchikel** k'in kachib'iil jar Aj **Yaki**.

- ::||| Ja k'a toq xe'el to ja taq tinaamit pa **Tulan Siiwaan** q'anij ma xkak'axaj chik ta kii', rumaal chi qas jalojoxinaq ruuwach ja tzijob'al xkeeb'an.

- ::||| K'a ja k'a ari' xkeejach kii', julee' xeb'e kaan pa releb'al q'iij k'in ee k'iy xek'eje' kaan pa **Tulan Siiwaan**, xar waari' ma k'o ta kitziyaq xa kitz'uumaal chikopii' xekeekoj, ma k'o ta utzilaj taq tziyaq xekeekoj rumaal chi qas ee taq meb'a'ii', xar waari' qas maxko' ja kinaa'ooj.

- || ☉ Ja toq xepeeti pa **Tulan Siiwaan**, ja wuquu' jul k'in wuquu' siiwaan, ja nb'iixi qas maxko' q'ij xeb'ijni.
- || • K'in ma k'o ta keeq'aaq' xa q'anij chi ri' wi' ruk'in ja kinawaal **Tojil** xek'eje' wi' rumaal chi jaa' ja xwinaqarisaani ja q'aaq', xar waari' ma xtz'ajt ta naq la xuub'an chi re ja ruwinaqarisaaxik, toq xtz'ajti rumajoon chik ja q'aaq'.
- || : K'a ja k'a ari' keewa' xkib'ij ri' ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj, liq' B'ajlam**, akii, ma k'o ta wa'an q'aaq' qatz'atoon ja jani' xa winaqarisaaj le' xche'xi ja **Tojil**, ja k'a jaa' xb'ij, ma teq'isaaj ta eewii' nk'ejee' na eeq'aaq' ixix chi jutii, jaa wa' ja xetz'at ta ri' xa nk'iisi xech'e.
- || : Naq chi re nab'ij keela' jar atat at chajil qixiin k'in at qanawaal xche'xi, k'a ja k'a ari' qas xmaltiyoxix chi re ja ruq'aaq'aal ja xuuya' chi ke jar ee kaji' winaqii'.
- || : K'a ja k'a ari' keewa' xb'ij ja **Tojil** ri', utz k'a ari' inin ja ninchajin ewixiin toq xtisaqari xche'e chi ke ja kaji' nimaq taq winaqii', ja k'a ari' toq xemaq'a'i ja tinaamit k'in qas xeki'kot ruk'in ja q'aaq'.
- || | K'a ja k'a ari' xqaaj jun nimalaj jab' chi riij ja q'aaq' k'in q'anij xchujpi, ja k'a **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab'**, xkik'utuj chik jutii ja q'aaq' chi re ja **Tojil**. Nimalaj aachi ka nojkam rumaal ja teew xech'e chi re.
- || •| Utz k'a ari' xche'e, k'in keewa' xb'ij ri', ma teq'isaj ta eewii' xche'e, k'a ja k'a ari' xuuya' chik jutii ja q'aaq'.
- || :| Qas k'a xeki'kooti ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**, k'a ja k'a ari' qas xemaq'anar rumaal ja loq'olaj q'aaq'.

- || ∴ Ja k'a toq xchujpi ja keeq'aaq' ja tinaamit qas neb'irb'ot chik rumaal ja teew, xa k'a rumaal ari' xb'ekik'uutuuj ja keeq'aaq' chi ke ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** rumaal chi qas nqich'ich' chik keey rumaal ja teew chaqajaa' qas neb'irb'ooti ja kib'aaqiil k'in kib'och'iil.
- || ∴ K'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij chi ke jar ee kaji' ala'ii' ri', jar ojoj ma oj b'anol ch'a'ooj ta, xa jutz'it ti q'aaq' nqak'uutuuj chi eewe xeche'e chi ke jar ala'ii', xar waari' ma xeq'ijlo'x ta.
- || || Qas k'a xek'anani ja tinaamit ja toq ma xeq'ijlo'x ta, rumaal chi qas juun wi' na ja keetziij ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**.
- || •|| K'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij ja tinaamit ri', naq chi re ja juun wi' na ja qaatziij nqaab'an, xa wa'n juunaam ruuwach ja qaatziij k'in xa juun xb'ajn to chi re ja qak'iyarisaxiik ja toq xojel to pa **Tulan Siiwaan** xeche'e.
- || ∴ Jaa wa' ja ma utz ta nqaatz'at ojoj xeche'e ja tinaamit toq ee k'o pa k'ichee'laaj.
- || ∴ K'a ja k'a ari' xb'eeqaaj jun aachi chi keewach ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** k'in keewa' xkib'iij ri', q'anij qatziiij wi' chi ix qanawaal xeche'e.
- || ∴ Ma teeya' ta keeq'aaq' ja tinaamit, kik'utuj na chi re najb'eey ja **Tojil**, k'in jaa' nb'iini jawi nya'i owi manii', keeri' xb'iij ja ya'ol tziij chi ke jar ee kaji' achi'ii'.

- || || K'a ja k'a ari' keewa' xb'iij ri', inin in rutajqo'n ja **Winaqarisaaneel** k'in **Tz'ujkarisaaneel**, ja k'a toq xkak'aaxaaj ja xb'iix chi ke kumaal ja **Tojil**, **Awilix** k'in **Akab'itz** qas xeki'kooti. Ja toq xb'eb'iixi ja ruutziiij chi ke jar ala'ii'.
- || ·|| K'a ja ka ari' xeb'eeqaaji ja tinaamit, xar waari' qas nek'ark'ot rumaal ja teew.
- || :|| Qas k'a maxko' ja teew qajinaq k'in qas nek'ark'ooti ja tinaamit toq xb'eqaaj kuk'iin ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab'**, **Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**.
- || :|| Qas k'a saqtewtoj kipalaj elenaq rumaal ja teew.
- || :|| K'a ja k'a ari' xepeeti julee' winaq chi kiiij ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab'**, **Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** k'in keewa' xb'iix chi ke ri', qas teb'ana' jun nimalaj utziil la ma tepoqonaj qaawach, jar ojoj qas teew qana'oon, tesijpaaj jutz'iit qaaq'aaq', jar ojoj ma jun jaay ta oj pejtinaq wi', xar waari' xa juun ruuwach ja tinaamit oj pejtinaq wi' qonojeel, xa k'a rumaal ari' tepoqonaj qaawach.
- ·|| ¶ Teb'ij k'a chi qe naq newaajo' nqaaya' chi eewe chi utz k'a nojeeto' xech'e.
- ·|| · Keeri' xb'iix chi ke ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab'**, **Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**.
- ·|| : Utz k'a ari' tek'utuj chi re ja **Tojil**, xech'e'xi ja tinaamit.
- ·|| : K'a ja k'a ari' xk'utux chi re ja **Tojil**, naq nqaaya' chi ke ja tinaamit xech'e' ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab'**, **Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** chi re ja **Tojil**.

- •|| ∴ Utz k'a ari' xche'e ja **Tojil**, k'in keewa' xb'iij ri', jawi nkaajo' xa juun kib'ana' wuk'iin k'in nqaaya' naq nwajob'eej chi ke, jawi keeri' nenuuto' k'a ari' k'in inin k'a ari' in kitojil xche'e, ja k'a wi' ma tikaajo' ja xa juun nkeeb'an, ma tinya' ja keeq'aaq' xche'e ja **Tojil**, chaqajaa' teb'ij chi ke chi panejqaal nya' ja keeq'aaq' xche' eel ja **Tojil** chi ke ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj k'in liq' B'ajlam.**
- •|| | K'a ja k'a ari' xb'ekib'iij chi ke ja tinaamit ja xb'iix eel chi ke rumaal ja **Tojil**, utz k'a ari' nqaamol qii' k'in nqaniimaaj ja **Tojil** xche'e ja tinaamit. Ja k'a toq xkib'iij ja keeri' ajninaq xyalo'xi ja keeq'aaq' k'in qas xemaq'a'e rumaal ja q'aaq' xyaa' chi ke.
- •|| •| K'o k'a julee' mookaaj chik ja xeleq'an eel ja q'aaq', jaa ri' mookaaj kib'i'na'aan **sootz'ii'** kinawaal ja **Chamalkan** kixin ja **Kaqchikeelaa'**, q'aniq **sootz'** rutz'ajtiik toq xuuk'am eel ja q'aaq', k'a ja k'a ari' xk'utux chik chi ke jar Aj **Kaqchikeelaa'** ja q'aaq' xar waari' ma xkeeya' chik ta.
- •|| ∴ Je'ee' k'a ja tinaamit xeech'ajki ja xkeeya' kii' chi ruuwach ja **Tojil.**
- •|| ∴ Jaa wa' ja rub'ii' ja kinawaal **Tojil** ja toq xech'ajki ja tinaamit k'in keeri' xb'ajn chi ke toq xelesaxi ja keek'u'x, jaa ri' ja toq xyaa' keeq'iij ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj k'in liq' B'ajlam.**
- •|| ∴ K'a pa **Tulan Siiwaan** pejtinaq wi' q'iij saq ja wa'aal owi wayiijaal, rumaal chi qas nkajob'eej nkeetz'at ruuwach ja q'iij, k'in qas xkayab'eej ja nimalaj ch'uumiil ja nya'owi ja saq, ja k'a ch'uumiil najb'eyaj to chi ruuwach ja q'iij.

- •|| || Ja ch'uumiil kayab'een jaa ri' ja k'o keela' pa **Tulan Siiwaan** toq xe'el to, jaa ri' ja xpe wi' ja najb'eyaal rub'i'na'an **Tojil**.
- •|| •|| Ja k'a toq xexukub'a'xi ja tinaamit ma chi ri' ta ja b'aar ee k'o wi', k'a pa jun k'ojlib'al chik xkeejach wi' ja kikik'eel jaa ri' ja xkeeb'an chi ruuwach ja **Tojil**.
- •|| :|| Jaa ri' ja nimalaj naa'ooj jar elenaq to chi paam ja q'acqu'maal toq xkeeb'an ja keeri' chi ke ja taq tinaamit.
- •|| :|| Ja k'a toq xe'el to pa **Tulan Siiwaan** keewa' xkib'iij ri', kaamiik nojeleel ja waawee' ma qak'ojliib'aal ta xech'e.
- •|| :|| K'in keewa' xb'iij ja **Tojil** ri', jo' qakaanoj b'aar xqojk'eje' wi' xche'e chi ke ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj k'in liq' B'ajlam**, ja k'a je'ee' keewa' xkib'iij ri', qamaltiyooxiiij chi re ja **Tojil** ja ruutziiij xuuya' chi qe.
- •|| ||| Utz k'a ari' xech'e chi re ja **Tojil** toq xb'iij chi ne'el to chi paam ja **Tulan Siiwaan**, qas k'a xeb'iisooni ja toq xkeeya' kaan.
- •|| •||| Ja waawee' ma k'o ta q'iij ja ntzijowi ja ruuwach uleew xech'e toq xe'el to.
- •|| :||| Ja k'a julee' tinaamit qas ewarinaq k'in xek'eje' kaan chi rayab'exiik ja ruch'umiilaaj ja q'iij.
- •|| :||| Jaa ri' ja xkeeb'an toq xe'el to k'in qas nimalaj b'iyaajeem xkeeb'an.

- :|| :||| K'a ja k'a ari' xeb'eqaaji jar **Aj K'iche'ii'** pa ruuwi jun ti wukuwik juyu' kachib'iil ja julee' tinaamit chik k'in chi ri' qas xetzijon wi' xa k'a rumaal ari' nuk'uneem juyu' ruub'ii' rumaal chi chi ri' qas xena'ojin wi'.
- :|| ¶ K'in keewa' xkib'iij ri', inin jar in **K'iche'** k'in atat jar at **Tamub'** keeri' ja ruub'ii' xyaa'i ja **Tamub'**. Ja k'a atat **Iyokab'** nab'i'na'aaj ne'xi jar **Iyokab'** k'in ma k'o ta k'iisik chi riij jar aab'ii' xche'xi, keeri' ja nkib'i'na'aaj jar oxi' **K'iche'**, ja juun ruuwach ja naa'ooj nqaab'an xech'e toq xkib'iij ja keeb'ii'.
- :|| • K'a ja k'a ari' xyaa'i ja keeb'ii' jar Aj **Kaqchikeelaa'**, kaamiik k'a k'o na ja jun b'i'aaj ri', keeri' chaqajaa' xya'i ja keeb'ii' jar Aj **Rab'inalew** ee kachib'iil jar Aj **Tz'ikin Jaay** keeri' ja keeb'ii' xya'i.
- :|| : K'in xa juun xkeeb'an chi rayab'exiik ja ch'uumiil k'in q'iiij.
- :|| : Keewa' xkib'iij toq xetzijooni ri', keela' k'a oj pejtinaq wi', xa k'a xqaajach kaan qii' xech'e chikib'il taq kii', xa k'a rumaal ari' qas xeb'iisooni rumaal chi ma k'o ta nkeetij, xa q'anij ja wi' ja ruk'aamaal taq chee' nkeetij.
- :|| : Ja k'a toq xeq'a'x pa ruuwi' ja palow ma k'o ta ruk'ayeewaal xkeetij rumaal chi chi riij jar aab'aj xeq'a'x to wi', qas k'a xkeejach kaan kii' toq xeq'a'x to chi paam ja palow.
- :|| | Qas k'a ee taq chak'achaq chik rumaal chi ma k'o ta riikiil xkeetij, xa jutziit ti ya' k'in jun ti ixiim xkito'ob'ej kii'.
- :|| • Kik'amoon eel k'a ja **Tojil**, **Awilix**, **Akab'itz** chaqajaa' q'anij ma k'o ta nkeetij ja **B'ajlam Tz'ijte'l**,

B'ajlam Ak'ab', Majukutaj k'in **Iiq' B'ajlam** kachib'iil ja kixqaayiil ja kib'i'na'aan: **KajaPaluma** jaa ri' rixqaayiil ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, keeri' chaqajaa' ja **B'ajlam Ak'ab'** rachib'iil ja rixqaayiil **Chooymija**, ja k'a **Majukutaj** rachib'iil ja rixqaayiil **Tz'ununija**, ja k'a **Iiq' B'ajlam** rachib'iil ja rixqaayiil **Kaqiixa'aaj**.

- :|| :| Jaa ri' ja **Tojil** ja neto'o kixiin pa ruuwi' juyu'.
- :|| :| K'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij ja **Tojil**, **Awilix** k'in **Akab'itz** chi ke ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** ri'. Jo' qojel eel waawee', ma waawee' ta ja qak'ojliib'aal, qanuk'u' qii' pa qak'ojliib'aal rumaal chi xa jalaal tisaqari', keeri' xkib'iij ja kinawaal toq xetzijooni.
- :|| :| Utz k'a ari', nojel eel xeche'e.
- :|| || K'a ja k'a ari' xkijqaj eel chik jutiij ja kinawaal **Awilix** k'in xkeek'am eel pa jun siiwaan ja rub'i'na'aan juyu' rixiin awan ri'iil, ja k'a kaamiik **pa'ulix** ruub'ii' ja juyu' k'in chi ri' xyaa' kaan wi' rumaal ja **B'ajlam Ak'ab'**.
- :|| ·|| Najb'eey xk'eje' kaan jar **Akab'itz** chi' jun raqan ya' rub'i'na'aan tz'ajon ya', ja k'a kaamiik **Akab'itz** ruub'ii' ja raqan ya', chi ri' k'a xk'eje' wi' ja roochooch ja nawaal **Akab'itz**.
- :|| :|| Ja k'a **Majukutaj** pa ruuwi' jun ti wukuwik juyu' xk'eje' kaan wi' rachib'iil ja nawaal ruk'amoon to.
- :|| :|| K'a ja k'a ari' xk'eje' kaan ja **B'ajlam Tz'ijte'l** pa ruuwi' jun nimalaj juyu' rachib'iil ja nawaal **Tojil**, ja k'a kaamiik pa **Tojil** ruub'ii' ja juyu',

chaqajaa' qas maxko' **kumatz** k'in **b'ajlam** chi paam
k'in chi ri' xek'eje' kaan wi' ja nimaq kijqale'n.

- :|| :|| Xa k'a juun xk'eje' wi' ja **B'ajlam Tz'ijte'l**,
B'ajlam Ak'ab', **Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** pa
ruuwi' ja wukuwik juyu' ja rub'i'na'an **Akab'itz**.
- :|| ||| Xa k'a chi kinaaqaaj ja nawaalii' **Tamub'** k'in
Ilokab' xek'eje' wi'.
- :|| •||| Chi ri' k'a ee k'o wi' toq xsaqar chi keewach
ja tinaamit, chaqajaa' chi ri' ee k'o wi' jar Aj **Ilokab'**,
k'in xa chi kinaaqaaj jar Aj **Rab'inalew**, Aj
Kaqchikeelaa', Aj **Tz'ikin Jaay** k'in chi ri' ee k'o
wi' konojeel ja tinaamit ja jani' chi ke: taq no'y k'in
nimaq.
- :|| :||| K'o k'a julee' xk'eje' kaan kuk'iin ja **B'ajlam**
Tz'ijte'l, **B'ajlam Ak'ab'**, **Majukutaj** k'in **Iiq'**
B'ajlam qas maxko' ja kiwaaraam chi rayab'exiik ja
ralaxib'al ja q'iij ja ntzijo kixiin ja taq tinaamit.
- :|| :||| K'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij ri', aay, qas
poqonaal chi ke, rumaal chi ma qatz'atoon ta ruuwach
ja q'iij, naq chi re k'a awa' jar oj k'o chi paam ja
rupoqonaal xech'e.
- :|| :||| Keeri' ja xkib'iij chi kib'il taq kii' ja toq qas
ee k'o chi paam ja ruk'ayeewaal.
- :|| § K'in keewa' xkib'iij ri', kaamiik ee k'ooli ja
qanawaal chi paam ja nimaq taq siiwaan, chi paam ja
nimaq taq juyu' k'in q'anij ma k'o ta tz'ub'ulib'al ee
k'o wi' xech'e.
- :|| • Ja k'a **Tojil**, **Awilix** k'in **Akab'itz** qas maxko' ja
kinaa'ooj chi kiiij ja tinaamit, k'in nekoowini nkeeb'an
ja nimaq taq naa'ooj.

- ::| : Qas k'a q'atali ja kinaa'ooj ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**, qas yakatajinaq chik kayeewaal kuk'iin ja nawalii' ja kik'amoon to toq xe'el to pa **Tulan Siiwaan** ja b'aar nalax to wi' ja q'iij, ja kaamiik ee k'o chi paam ja juyu' ja rub'i'na'aan rusaqariik k'in **Tojil, Awilix k'in Akab'itz.**
- ::| : Kaamiik nqaachol opoon b'ajan xetz'ujkari ja qaatee' qatata' k'in toq xalax to ja q'iij, iik' k'in ch'uumiil.
- ::| : Ja k'a awa' toq xalax to ja q'iij, iik' k'in ch'uumiil.
- ::| | Qas xeki'kooti ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** toq xkeetz'at ja ch'uumiil ja najb'eyal to chi ruuwach ja q'iij.
- ::| ·| Qas k'a xkeeyik poom ja kik'amoon to pa **Tulan Siiwaan** chi ruuwach ja q'iij.
- ::| :| K'a ja k'a ari' xkelesaj to jar oxi' sipp ja kich'ob'oon pa keek'u'x, ja najb'eeey jaa ri' ruk'amoon to ja **B'ajlam Tz'ijte'l** ja rub'i'na'aan **Mixtan Poom** ja k'a ruukaab' jaa ri' ja **B'ajlam Ak'ab'** k'amoyinaq to ja rub'i'na'aan **Kab'itzitan Poom**, ja k'a roox ja ruk'amoon to ja **Majukutaj** jaa ri' **Kab'aawiil Poom** ruub'ii', jaa ri' ja xkik'ajtisaaj toq qas nexajowi xeb'e chi ruk'ujliik ja q'iij.
- ::| :| Qas k'a ki'laj taq oq'eej xkeeb'an toq xexajowi k'in xkipoorooj ja keepoom kik'amoon eel, qas xkeeyitz' jun nimalaj oq'eej rumaal chi ma xel pe to ja q'iij chi keewach.
- ::| ::| Ja k'a toq xalax to ja q'iij qas xeki'kooti konojeel ja taq chikopii', konojeel xe'el to pa taq b'eeey jar ee k'o

pa ya', qas xkeenuk' kii' chi ruuwach ja juyu' k'in qas xkeemaq' kii' chi ruuwach ja q'iij.

- :|| || Chaqajaa' konojeel ja chikopii' xeb'iixaani k'in xe'ooq'i ja **koj**, **b'ajlam**, najb'eey k'a xooq'i ja tz'ikin ja rub'i'na'aan **Keletzu**, konojeel k'a xeki'kooti k'in qas xkeelik' ja taq keexiik'.
- :|| ·|| Qas k'a ee xukuli ja nimaq taq winaq ee kachib'iil jar ee Aj **Tamub'**, Aj **Ilokab'**, Aj **Rab'inalew**, Aj **Kaqchikeelaa'**, Aj **Tz'ikin Jaay**, Aj **B'atena'** k'in Aj **Yaki Tepeew**, konojeel jaa ri' winaq xkeetz'at ruuwach ja q'iij k'in q'anij xtzijji ja ruuwach uleew chi keewach.
- :|| :|| K'a ja k'a ari' xchaqijji ja ruuwach uleew rumaal ja q'iij k'in q'anij aachi rutz'ajtiik toq xel to, k'in qas k'o ruk'atanaal keeri' xuub'an toq xchaqijji ja ruuwach uleew.
- :|| :|| Qas k'a ch'aqali ja ruuwach uleew toq maja'n talax to ja q'iij, qas maxko' ja ruk'atanaal toq xalax to xar waari' xar maq'an toq xalax to.
- :|| :|| Xar waari' xa rejtaal xk'eje' kaan rumaal chi ma ja ta ari' q'iij ja jani' nqaatz'at kaamiik keeri' ja tz'ijb'atal kaan kumaal ja qati't qamama'.
- :|| ||| K'a ja k'a ari' xe'ok aab'aj ja nawalii' toq xalax to ja q'iij, ja jani' chi ke ja: **Tojil**, **Awilix**, **Akab'itz**, chaqajaa' xe'ok aab'aj ja nawaal **koj**, nawaal **b'ajlam** k'in nawaal **kumatz** qonojeel xe'oj aab'aj, xa k'a jalaal laj xeetzaj to toq xalax to ja q'iij, iik' k'in ch'uumiil, xa ja chee' xeq'ateeni.
- :|| ·||| Jawi ma ki ta xe'ok aab'aj ja kinawaliil ja **koj**, **b'ajlam**, k'in ja nimaq taq **kumatz** ma ki ta oj k'asli

kaamiik, ja najb'eey taq chikopii' jaa ri' ma xe'ok ta aab'aj rumaal ja q'iij, xa ja kinawaaliil xe'ok aab'aj.

- :|| :||| Ja k'a toq xsaqari qas xeki'kooti **ja B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj k'in liq' B'ajlam.**
- :|| :||| Xar waari' ma ee nimaq taq winaq ta, xa ee taq ko'koj toq xek'eje' chi la pa ruuwi' ja wukuwik rixiin **Akab'itz** ja b'aar xsaqir wi' ja ruuwach uleew chi keewach.
- :|| :||| Chaqajaa' pa ruuwi' ja juyu' xkiporoy wi' ja keepoom k'in qas xexajowi chi ruuwach ja ralaxib'al q'iij k'in chi ri' xk'eje' wi' ja kitinaamit k'in chi la' xeepee wi' ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj k'in liq' B'ajlam.**
- :|| ¶ Chi la' pa ruuwi' ja loq'olaj juyu' xek'ijy wi' chi la' ee k'o wi' toq xalax to ja q'iij, iik' k'in ch'uumiil, xa k'a rumaal ari' xsaqari ja ruuwach kaaj k'in uleew.
- :|| • Chi la' k'a xkib'ixaj wi' ja b'iix **Kamuku** ruub'ii'. Qas xekib'iixaaj ja taq kach'aalaal jar xekeeya' kan pa **Tulan Siiwaan**, k'in keewa' xkib'iij ri', qas k'iy ja xqatz'iila' toq xqaajach to qii', xek'eje' kaan k'a ja taq qach'aalaal: ja k'a waawee' xqaatz'at k'a ruuwach k'in xsaqar k'a chi qaawach ri' xech'e chi ke jar aj **Yaki**, chaqajaa' jar aj **Yaki Tojil** ja kinawaal, ja nb'iix chi ke kaamiik **Yolkuwat, Kitzalkuwat** chi la' k'a pa **Tulan Siiwaan** xqaajach pee wi' qii' xech'e.
- :|| : Keeri' k'a xqaab'an toq xojel to, kaamiik xqil k'a jar utziil chi jutii' xche'e toq xekinaataaj ja taq kach'aalaal chi ke jar ee k'o kaan chi paam ja tinaamit mejiko, keeri' ja ruub'ii' ja tinaamit ja xek'eje' kaan wi' ja taq kach'aalaal.

- ||| : Chaqajaa' ee k'ooli ja winaqii' xek'eje' kaan chi la pa tinaamit **Tepeew Oliman** xa k'a rumaal ari' qas xb'ison keek'u'x.
- ||| : Ja k'a aj **Tamub'** chaqajaa', pa ruuwi' ja juyu' xek'eje' wi' kachib'iil julee' tinaamit chik ja kib'ina'aan **T'an** chi ri' ee k'o wi' toq xsaqar chi keewach kachib'iil ja kinawaliil **Tojil**.
- ||| | Chaqajaa' xa jutz'iit rujaloon rii' ja ruub'ii' ja kinawaaliil jar ee aj **Rab'inalew**, rumaal chi **Toj** ruub'ii' ja kinawaaliil k'in xa juunaam ja kitzijob'al xkeeb'an ruk'iin jar **Aj Rab'inalew**.
- ||| | Ja k'a **Aj Kaqchikeelaa'** juun wi' na ja kitzijob'al rumaal chi juun wi' ja kinawaaliil xkik'amoon to **Tulan Siiwaan**, ja ruub'ii' ja kinawaaliil jaa ri' **Tzotzija, Chimalkan** xa k'a rumaal ari' juun wi' ja keetziij xkeeb'an.
- ||| :| Keeri' k'a chaqajaa' ja ruub'ii' ja kitinaamitt xkeeya', **Aj Potzotzil, Aj Pooxaa'** xkib'i'na'aaj, keeri' k'a xkeeb'an toq xtazajq kaan ja kitzijob'aal chi ki jun junaal rumaal ja kinawaaliil ja kik'amoon to chi la' pa **Tulan Siiwaan**.
- ||| :| Q'anij k'a xsaqari chi keewach konjeel ja tinaamit k'in q'anij pa choolaaj xya'i ja keeb'ii' chi ruuwach ja rab'araq taq aab'aj.
- ||| :| Kaamiik nqaachol opoon ja kik'ojliib'aal pa ruuwi' ja juyu' ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**. Qas k'a xooq'i ja keek'u'x kuk'iin ja kinawaaliil ja kib'i'na'aan **Tojil, Awilix, Akab'itz** jar ee k'o pa taq q'aayiis kachib'iil jar ee kaji' aachi'ii' xeqaachol qaaj.

RUKAAJ TUNAAJ

- ||| || Jaa wa' xkimajb'ej eel ja toq xkeeya' ja **Tojil** chi ri' chi paam ja k'olib'al. K'a ja' ka ari' xeeb'e chi ruuwach ja **Tojil**, **Awilix** chi rumaltiyoxixiik ja kik'asleemaal k'in ralaxib'al ja q'iij, q'anij k'a utzilaj tziij xuub'an jar aab'aj toq xkiq'ijla'.
- ||| ·|| Ja k'a toq xeb'eqaaji ja nimaq taq winaq ruk'iin ja **Tojil** xkeetzij ja keesijp chi ruuwach k'in xkeenuk' ruuxaq taq chaj chi ruuwach, jaa ri' ja xkeeya' chi re ja kinawaaliil.
- ||| :|| K'a ja k'a ari' xtzijooni ja **Tojil** k'in qas ki'laj taq tziij xb'iij, ja k'a toq xetzijooni ja neq'ijlo'ni ja **Tojil** keewa' xkib'iij ri', waawee' ja qatinaamit k'in xa jutij na tok qaajaaw k'in qas nyaa' qaaq'iij kumaal ja tinaamit k'in atat natk'eje' quk'iin xech'e.
- ||| :|| **Tojil** tachajij k'a ja qatinaamit, ma qo'aya' ta pa ruuq'a' ja rupoqoonaal k'in ma qo'atzoqapij ta pa keechii' ja julee' tinaamit chik xech'e.
- ||| :|| Chaqajaa' ma qo'aya' ta pa keeq'a' julee' winaqii' chik ja toq nkaajo' nkeeb'an itzeel chi qe, atat katk'eje' quk'iin, ja toq xkeepeeti chi aq'ijlo'xiik nkeek'am to jar ixoq k'isik', k'in ixoq taq tz'ikin chi aawe xech'e chi re ja **Tojil** toq xetzijon ruk'iin.
- ||| ||| K'a ja k'a ari' xetzijooni jar ajawaaliil k'in keewa' xkib'iij ri', ma teek'ut ta ja naquun k'ooli, kik'ama' pe to na ja keesijp je'ee' xche'e ja **Tojil**, **Awilix** k'in **Akab'itz**.
- ||| ·||| Xa k'a ko'l ma ee junaam kuk'iin ja taq kach'aalaal toq xkeek'am eel ja taq keesijp.
- ||| :||| K'a ja k'a ari' xkeemaj kichapariik ja kaal taq chikop ja jani' chi ke ja: **k'isik'**, **tz'ikin** k'in julee'

chik, ja k'a kikik'eel ja taq chikopii' jaa ri' nkeeya' pa ruuchii' jar aab'aj ja kib'ina'aan **Tojil** k'in **Awilix**, ja k'a toq nyaataji ja sijn chi re jar aab'aj nkeemaj tziij kuk'iin ja taq winaqii'.

- ||| :||| Chaqajaa' keeri' xkeeb'an chi keewach ja taq **k'isik'**, qas xkik'ajtisaa' ruuxaaq taq chee' chi keewach k'in q'anij pa q'ij wi' xeb'ijn chi paam ja juyu' taq'aaj.
- ||| :||| Xa k'a keeyoon ja kalk'uwaal jar Aj **Tab'anos** xkijl keewaay, ja k'a julee' chik xa kikaab'uul ja kaab' xkeetij, ma k'o ta utzilaj taq riikiil k'in utzilaj taq ya' ta xkeequm, chaqajaa' ma xekowin ta xkeeb'an kik'ojliib'aal k'in ma ojtaqiin ta b'aar la ee k'o wi' ja kixayilaal.
- ||| ¶ Chaqajaa' qas maxko' ja tinaamit xewinaqari k'in xa juun xkeeb'an chi re ja kik'ojliib'aal chi ruuchii' taq b'eey.
- ||| • Ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab'**, **Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** ma ojtaqiin ta b'aar la ee b'enaq wi'.
- ||| : Ja k'a toq xetz'ajti ja tinaamit ja xkeenuk' kii' chi ruuchii' taq b'eey qas xa qa ya'oj sik' nkeeb'an, jani' **koj**, **b'ajlam** k'in julee' chikop chik, chaqajaa' qas ne'eeli ne'ooki chi paam ja juyu' taq'aaj, ja k'a toq xetz'atari' ma ee winaq ta xa ee chikop xa laj xekiq'olb'eej ja julee' winaqii' chik.
- ||| : Jaa wa' ja nkaajo' chi qe nojkitz'iila' xeche'e ja julee' winaq chik.
- ||| : Jaa ri' julee' achi'ii' ee kik'amoon to konojeel ja kixqayilaal kuk'iin, xar waari' xa ee kalk'uwaal jar Aj **Tab'anos**, k'in xa kikaab'uul ja chikopii' nkeeya' chi ke ja kixqayilaal ronojel q'ij.

- ||| | K'a ja k'a ari' xeb'e ruk'in ja **Tojil, Awilix, Akab'itz** k'in keewa' xkib'iij pa keek'u'x ri': rukik'eel k'isik' k'in tz'ikin nqaaya' chi ke jar ee oxi nawaalii' chi utz k'a nkeeya' qachojq'aaq' xech'e.
- ||| ·| Naq k'a ja nkaajo' chi qe jar oj aj tinaamit chi qas pa jun junal nojkikamisaaj xech'e toq xeeb'e chi ruuwach ja **Tojil, Awilix** k'in **Akab'itz**, k'a ja k'a ari' xkeeya' ja kik' pa ruuchii' jar aab'aj, xar waari' ma ee aab'aj ta kitz'ajtiik, q'anij ee ta winaq netz'atajti, qas k'a xeki'kooti ruk'in ja kik' ja k'amoon eel chi ke kumaal ja winaq.
- ||| :| K'a ja k'a ari' xk'ujt jun nimalaj naa'ooj chi keewach k'in keewa' xb'iix chi ke ri', kan nixnuuto' rumaal chi xinewijqaaj toq xojel to pa **Tulan Siwaan** keeri' xb'iix chi ke, k'a ja k'a ari' xya'i ja tz'uum chi ke ja rub'i'na'aan **Pasilisib'**, chi riij k'a ja kich'aakuul xelesax wi' ja kik' ja xkeeya' chi re ja **Tojil Awilix** k'in **Akab'itz**.
- ||| :| Waawee' numaj eel wi' ja kikamisaxiik ja tinaamit kumaal ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab' Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**.
- ||| :| Ja k'a toq ma ee k'iy ta kuk'aan kii' qas panejqaal nechapar opoon k'in nekamisax chi keewach ja **Tojil** k'in **Awilix**.
- ||| || K'a ja k'a ari' ntijx kaan ja kikik'eel pa taq b'eeey k'in nk'ajq eel ja keewi', ja k'a toq netz'ajt kumaal ja tinaamit ja nkib'iij ja je'ee' koj netijowi.
- ||| ·|| Qas k'a ee k'iy chik ja tinaamit ee kaminaq chi toq xch'ob'otaj kumaal ja julee' tinaamit chik, k'in keewa' xkib'iij ri toq xch'ob'otaj kumaal, jaa wa' ja

Tojil ja nok chi qakojol, kaamiik jo' qakaanooj ja roochooch xeeche'e ja tinaamit.

- ||| :|| Keeri' xkichojmij eel toq xeeb'e, xkeek'am eel k'a ja rejtal aqanaaj xar waari' ma xekowin ta xeb'eqaaji rumaal chi xa rejtal pa kaqan **k'isik'** k'in **koj** xkeetz'at toq xeeb'e, xa k'a rumaal ari' xetzajq chi paam ja b'eey.
- ||| :|| Qas k'a maxko' ja ch'ab'aq xwinaqari k'in maayuul, qas xok ch'ab'aq ja keeb'eey k'in qas npilil chik chi keewach jar ee b'enaq chi kanooneem.
- ||| :|| Qas k'a xeeke'si rumaal ja kanooneem, rumaal chi qas najt chik ee b'enaq wi', xa k'a rumaal ari' ma xeeb'e chik ta rumaal chi qas maxko' kijqale'n k'in qas najt xeeb'ee wi' pa ruuwi' jun juyu' ja **Tojil, Awilix, k'in Akab'itz.**
- ||| ||| Chi ri' k'a toq xmajtaj kelesaxiik k'in kikamisaxiik ja tinaamit chi keewach ja **Tojil, Awilix, k'in Akab'itz.** Chi ri' k'a xekeeto' wi' ja taq kalk'uwaal jar ee oxi' winaq ja xeqanaataj qaaj.
- ||| ·||| Ja k'a **Tojil, Awilix, k'in Akab'itz** jani' taq ch'uuch' o wi taq yakii' kitz'ajtiik, xar waari' xa ja kinaa'oog b'anoyinaq chi ke, keeri' kib'anoon toq xetz'ajt kaan chi ruuchii' jun raqan ya' toq kimajoon atiineem.
- ||| :||| Qas k'a k'iyilaj meej xetz'ajt kumaal ja tinaamit, ja k'a toq netz'ajti qas ajninaq nesajch eel chi keewach. Xa k'a rumaal ari' xmajtaj rutzijoxiik ja b'aar ee k'o wi' ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **liq' B'ajlam.** K'a ja k'a ari' xkichojmij ja tinaamit naq nkeeb'an chi re ja kikamisaxiik.

- ||| :||| Ja k'a qas xkaajo' jar ee je'ee' nekikamisaa' ja **Tojil, Awilix** k'in **Akab'itz**. Keeri' ja xkib'iij ja ri'jaa' chi ke ja tinaamit, xa k'a rumaal ari' xkeemol kii' konojeel ja winaqii'.
- ||| :||| K'a ja k'a ari' xkak'aaxaaj chi kib'il taq kii' naq nkeeb'an chi re ja kikamisaxiik jar aj **K'iche'ii'**, k'in keewa' xkib'iij ri', rumaal chi ja **Tojil** k'in **Akab'itz** netajiini nojkeek'is chi qakamisaxiik xeche'e.
- •||| ☉ Xa k'a rumaal ari' nok pa qaaq'a' k'in nqaaxim jar ajawaaliil xeche'e ja tinaamit toq xkeemol kii'.
- •||| •K'o k'a julee' ja tinaamit xetzijooni k'in keewa' xkib'iij ri'. B'aar k'a ee pejtinaq wi' ja ne'atiini ronojel q'iij, ja k'a wi **Tojil, Awilix** k'in **Akab'itz**, najb'eey k'a ari' neqaach'ak, xeche'e ja niik'aaj tinaamit toq xetzijooni.
- •||| : Keeri' xkib'iij: k'a ja k'a ari' xkeech'ob' rii' ruuwach chi nekeech'ak rumaal chi qas ee taq no'y toq neb'eqaaj chi ruuchii' ja raqan ya'. Chaqajaa' keewa' xkib'iij ri' toq xkeech'ob' kii' ja neb'e'atin chi' raqan ya', keqataqa' eel ka'i' saqilaj q'apoojaa' chi utz k'a nyajk keek'u'x kumaal jar ixtanii' xeche'e.
- •||| : Utz k'a ari' xeche'e konojeel, kaamiik keqakaanooj k'a ee ka'i' q'apoojaa' xeche'e, k'a ja k'a ari' xekikaanooj chi kikojol ja kimee'aal, q'anij qatzii' wi' chi qas ee taq ch'ajch'oj ja xekeetaq eel.
- •||| : K'in keewa' xkib'ij eel chi ke ri': ixtanii' jix ech'aja' jar ee tziyaq chi' raqan ya', ja k'a wi xkixkeetz'at ee oxii' aachi'ii' kixch'ane' chi keewach, ja k'a wi xtikib'iij chi neeb'e ewuk'iin ja'ee kixche'e.

- •||| | Ja k'a toq xtikak'aaxaaj chi eewe naq keeb'ii' jar eetata', ixix keewa' neb'iij ri', oj kime'aal julee' nimalaj taq winaq kixche'e, k'in tek'ama' to jun rejtaal jawi xke'eewil, ja k'a wi nkaajo' ne'ok ewuk'iin ja'ee kixche'e, jawi ma xteek'am pe to ja rejtaal chi xe'eewil nixqakamisaaj xechex eel ja q'apoojaa', ja k'a wi xteek'am to ja rejtaal qas k'a nojki'kot ari' ewik'iin xechexi.
- •||| •| Keewa' keeb'ii' jar ee k'a'i' q'apoojaa' ja xeetajq eel ri' **Ixtaj** k'in **Ixpuch**.
Xa k'a rumaal ari' xetajq eel jar ee ka'i' q'apoojaa' chi' raqan ya' ja b'aar ne'atin wi' ja **Tojil**, **Awilix** k'in **Akab'itz**. Keeri' ja xkib'ij eel ja tinaamit chi ke ja q'apoojaa'.
- •||| :| K'a ja k'a ari' xeeb'e chi ruuchii' ja raqan ya', q'anij qatzii' wi' chi qas ee taq jab'el ja taq q'apoojaa' toq xeeb'e chi' raqan ya', qas k'a keek'ix kina'oon ja taq q'apoojaa' toq xeeb'e, k'in qas xeki'kooti ja xetaqo' eel kixiin.
- •||| :| Ja k'a toq xeb'eeqaaji xkeemaj ch'aajo'm k'in q'anij xech'ane'e chi ee ka'i', qas k'a kimajoon ch'aajo'm toq xeb'eeqaaji ja **Tojil**, **Awilix** k'in **Akab'itz**, qas k'a xetzijon pa keek'u'x toq xekeetz'at ja taq q'apoojaa', qas k'a keek'ix xkeena' ja q'apoojaa' toq xb'eeqaaji ja **Tojil** kuk'iin, xar waari' ma xmajkun kuk'iin jar ixtanii'.
- •||| ::| K'a ja k'a ari' keewa' xb'iix chi ke jar ee ka'i' q'apoojaa' ri', b'aar ixpejtinaq wi' naq nelub'ana' chi ruuchii' ja qaayaa', ja k'a je'ee' keewa' xkib'ij ri'.
- •||| || Jar ojoj oj taqoon to rumaal julee' nimaq taq winaqii' xechex, chaqajaa' keewa' xkib'ij to chi qe ri', jix etz'ata' ja **Tojil**, k'in kixtzijon ruk'iin, k'a ja

k'a ari' tek'ama' to jun rejtaal chi xeetz'at keeri'
kib'iin to chi qe ja xojtaqo to xech'e ja q'apoojaa'.

- •||| •|| Ja k'a kich'ob'oon ja tinaamit ja xetaqo' eel ja
q'apoojaa' xkeemajkuuni ja **Tojil, Awilix** k'in
Akab'itz kuk'iin.
- •||| :|| K'a ja k'a ari' keewa' xb'iix chi ke jar **Ixtaj**
k'in **Ixpuch** kumaal jar ee oxi' ala'ii' ri', utz k'a ari'
nqaaya' eel ja qejtaal chi eewe, xar waari' teyab'ej na
jutz'iit xechexi.
- •||| :|| K'a ja k'a ari' xb'iix chi ke ja **B'ajlam**
Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj k'in Iiq'
B'ajlam chi nkeeb'an julee' achib'al chi ruuwach oxi'
tziyaq, k'in jaa ri' nb'ekik'utu' ja q'apoojaa' chi
keewach ja tinaamit ja taqoyinaq to kixiin. Keeri' ja
xb'iix chi ke ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab',**
Majukutaj k'in Iiq' B'ajlam.
- •||| :|| K'a ja k'a ari' xkeetz'aj jar oxi' tziyaq, ja
najib'eey tziyaq ja **B'ajlam Tz'ijte'l** xb'anowi k'in
rachib'al jun b'ajlam xuuya' chi ruuwach, ja k'a
B'ajlam Ak'ab' jaa ri' rachib'al jun xijk xuub'an, ja
k'a **Majukutaj** jaa ri' kachib'al taq raal kaab' xuub'an
chi ruuwach ja tziyaq.
- •||| ||| Q'anij k'a xkeek'is ja kitz'ajb'aal ronojeel
k'in q'anij oxi' rujikoomaal ja tz'ajooj xkeeb'an chi
ruuwach ja tziyaq, k'a ja k'a ari', xb'ekiya' kaan chi
ke jar ee ka'i' q'apoojaa' ja kib'i'na'aan **Ixtaj** k'in
Ixpuch, k'in keewa' xb'iix eel chi ke kumaal ja
B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Akab k'in **Majukutaj** ri',
jaa wa' ja rejtaal ja qab'ajnikiil k'in qanaa'ooj xechex
eel, tek'ama' eel k'a k'in teb'ij chi ke ja tinaamit chi
xtzijooni ja **Tojil** ewuk'iin.

- •||| •||| Keeri' xb'iix eel chi ke ja q'apoojaa' toq xeq'ijlo'x eel, k'a ja k'a ari' xeeb'e k'in xkeek'am eel ja tziyaq, ja k'a toq xeetz'ajt kuumaal ja tinaamit chi kik'amoon eel ja tziyaq qas xeki'kooti ja tinaamit.
- •||| :||| Jar ixix ma xeetz'at ta ja **Tojil** xech'e'xi ja q'apoojaa', ja k'a je'ee' xkib'iij. Qatzij wi' chi xqaatz'at xech'e'e, naq k'a jar ee k'amoon to chi qe jawi xeetz'at xech'e'xi, ja k'a xkeech'ob' ja nimaq taq winaq rixiin ja tinaamit jun ejtaliil rixiin iil majk. K'a ja k'a ari' xkeelik' ja tziyaq ja q'apoojaa', ja k'a toq xkeetz'at qas nojinaq ja tziyaq chi re ja kachib'al ja b'ajlam, xijk k'in kaal taq kaab'.
- •||| :||| K'a ja k'a ari' xkeemaj rukoojiik ja tziyaq, ja k'a toq xkeekoj ja tziyaq ja b'aar ee k'o wi' ja kachib'al b'ajlam ma k'o ta xb'ajn chi ke.
- •||| :||| K'a ja k'a ari' k'o juun chi ke ja xkojowi ja ruukaab' ja b'aar k'o wi' rachib'al xijk, chaqajaa' ma k'o ta xb'ajn chi re.
- :||| ¶ Ja k'a roox winaq toq xuukoj ja tziyaq ja b'aar ee k'o wi' kachib'al raal taq kaab' q'anij xti'i k'in ma tuukoch' chik ja keekiij ja taq chikopii' ja b'anoon kachib'al chi ruuwach ja tziyaq, jaa ri' ja rutz'ajoon eel ja **Majukutaj**, xa k'a rumaal ari' xech'ajki ja ri'jaa' rixiin ja timaanit.
- :||| • K'a ja k'a ari' qas xyakataj kayeewaal chi kiiij ja q'apoojaa' k'in keewa' xkib'iij ri', b'aar xb'ek'ama' wi' xech'e'xi jar **Ixtaj** k'in **Ixpuch**.
- :||| :Ja k'a qas xkaajo' ja tinaamit ja xetaqo' eel jar **Ixtaj** k'in **Ixpuch** xmajkun ta ja **Tojil** kuk'iin. Ja k'a jaa' ma keeri' ta xuub'an kuk'iin ja taq q'apoojaa', xa k'a rumaal ari' ma xech'ajk ta ja kinawaal ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab'**, k'in **Majukutaj**.

- :||| : K'a ja k'a ari' xkeemol chik kii' ja tinaamit k'in keewa' xkib'iij ri', naq nqaab'an k'a awa' chi re ja kich'ajkiik xeche'e toq xkeemol kii'. K'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij chik jutiiij ri', keqiitziij chi utz nojkowiini neqakamisaaj, chaqajaa' quk'aaj ja kamisab'al kixiin chi qa jun junaal xeche'e.
- :||| : Kaamiik ma k'o ta juun nk'ase' chi ke xeche'e k'in q'anij xkeemol kii' konojeel ja kamisaneelaa'.
- :||| | Ja k'a **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** ee k'o pa ruuwi' jun ti wukuwik juyu' ja rub'ina'aan **Akab'itz**, chi ri' ee k'o wi' konojeel ja taq kalk'uwaal, xar waari' ma qas ta ee k'iy ja je'ee', ja nekamisan kixiin q'anij ee k'iy kimoloon kii' k'in q'anij konojeel ja tinaamit ee b'enaq.
- :||| • | Ja k'a ee k'o pa ruuwi' ja wukuwik juyu' keewa' xkib'iij ri', naq chi re k'aala' ja kimoloon to kii' chi qakamisaxiik xeche'e.
- :||| : | Keeri' ja xkichojmij eel ja tinaamit toq xeeb'e, q'anij k'a maxko' ja kik'aqb'aal kik'amoon eel k'in qas maxko' rejtz'ab'aliil ja kitziyaq kikajoon eel toq xeeb'e pa kamisaaneem, k'in keewa' xkib'iij ri'.
- :||| : | Kaamiik ja **Tojil** nok qaajaaw k'in nqaaya' jun rutziil ruuwach toq xqojb'eeqaaji xeche'e chi kib'il kii'.
- :||| : | Xar waari' rojtaq chik ja **Tojil, B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab'** k'in **Majukutaj**, k'o chik chi keewach ja kich'ob'oon eel ja kik'uleel rumaal chi ma xewar ta toq xb'ajn chojmiineem chi kiij.

- :||| || K'a ja k'a ari' xeyakataji konojeel jar ajch'a'ojilaa' taq winaq, ja xkeech'ob' je'ee' chaaq'a' ne'ok kuk'iin ja kik'uleel, xar waari' ma xeb'eeqaaj ta, rumaal chi q'anij pa b'eeey xech'ajk wi' kumaal ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', k'in Majukutaj**. Q'anij konojeel xech'ajki k'in q'anij xewartisax kaan pa b'eeey.
- :||| •|| Xa k'a rumaal ari' ma xkeena' ta toq xelesax kaan ja kik'aqb'aal k'in kinaaquun ja kikajooneel chi kiij, keeri' xb'ajn chi ke toq xeech'ajki konojeel.
- :||| :|| Ja k'a toq xkeena' q'anojoj ma k'o chik ta ja kik'aqb'aal k'in ma k'o chik ta ja naquun ntz'intz'ooti kikojoon eel.
- :||| :|| Ja k'a toq xkeena' q'anojoj keewa' xkib'iij ri', naq k'a ja xeleq'an eel ja qanaaquun, la maxta k'a jar eleq'oon xeleq'an eel xech'e ja kamisaaneelaa', k'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij ri'.
- :||| :|| Xar waari' ma kumaal ta ja ma ki ta xqojb'e chik jutiij xech'e, kaamiik nb'eqak'ama' chik jutiij ja qanaaquun xech'e toq xeeb'e chik.
- :||| ||| Ja k'a **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** qas kinuk'uun kii' pa ruuwi' ja wukuwik juyu' k'in q'anij kojtaq chik naq nkeeb'an ja toq xkeb'eeqaaji ja kamisaaneelaa' kuk'iin.
- :||| •|| Ja k'a **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**, xkeenuk' tz'aaq chi riij ja kitinaamit, ja k'a toq xnuk'utaji ja tz'aaq xekeeya' julee' taq ala's pa ruuwi', chaqajaa' xkeekoj ja tziyaq chi kiij ja xkeleq'aj kaan chi ke ja kik'uleel.
- :||| :|| K'a ja k'a ari' xb'ekik'utuj chik kinaa'ooj chi re ja **Tojil**, ja k'a **Tojil** keewa' xb'iij to ri', inin in k'o

chi ri' chi kitz'ajtiik k'in inin ninya'owi kixiin chi paam ja rupoqonaal xche to chi ke ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**. K'a ja k'a ari' xekeeya' raal taq kaab' pa ruuch'u'k ja kitinaamit k'in je'ee' ari' ja xech'oojin kuk'iin ja kik'uleel.

- :||| :||| Keeri' ja xekiq'ol b'eej ja kik'uleel, xa taq ala's xekeeya' pa ruuwi' ja tz'aaq, ja k'a xkeetz'at ja kamisaneelaa' q'anij ee ajch'a'ojilaa' taq winaq wi'.
- :||| :||| Ja k'a toq xkeetz'at ja winaq jar ee k'o pa ruuwi' ja wukuwik juyu' qas xeki'kooti ja toq xekeech'ak ja kamisaneelaa' rumaal chi ja je'ee' ma ee k'iy ta, ja k'a nekamisani ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** qas ee k'iy kimoloon eel kii', q'anij ee b'enaq konojeel ja tinaamit.
Kaamiik nqaachol opoon k'a naq xkeeb'an toq xe'ok chi paam ja tinaamit.
- :||| § Pa ruuwi' k'a ja wukuwik juyu' ee k'o wi' ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** ee kachib'iil ja kixqayilaal k'in kalk'uwaal toq xeb'eqaaji ja kik'uleel chi ruuchii' ja kitinaamit, q'anij qatzij wi' chi qas ee k'iy jar eyakatajinaq eel chi kiiij, ja k'a toq xeb'eeqaaji qas maxko' ya'oj sik', xuub' k'in paq'in q'ab'aaj nkeeb'an.
- :||| • Ja k'a toq xe'ok chi paam ja tinaamit q'anij ma xkixib'ej ta kii' k'in ee kachib'iil ja kixqayilaal k'in kalk'uwaal.
- :||| : Ja k'a winaqii' jar ee k'o pa ruuwi' ja wukuwik juyu' qas neki'kot chik chi kiiij, xa k'a jalaal maja'n keb'eeqaaji toq xetz'ajt to.

- :||| : K'a ja k'a ari' xejajq to ja raal taq kaab' chi kiij jar ajch'a'ojilaa' taq winaq k'in xa qa b'aar ta xeeti' wi'.
- :||| : Q'anj k'a konojeel ja raal kaab' xkeemol kii' chi kiij jar ajch'a'ojilaa' taq winaq.
- :||| | Q'anj k'a xqaaji ja kichojq'aaq' konojeel k'in ma xkeena' chik ta toq xtzajq kaan ja kik'aqb'aal k'in q'anj xējupe'i konojeel chi ruuxee' ja wukuwik juyu' ja b'aar nkaajo' wi' ne'ok wi', chaqajaa' ma xkeena' chik ta toq xmajtaj kik'ajqiik chi re ja k'aqob'al.
- :||| • | Q'anj k'a xeeq'ajq chi re chee' kumaal ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**, chaqajaa' xe'ok kamisaneelaa' ja kixqayilaal.
- :||| : | K'o k'a julee' ja ma xekam ta, ja k'a toq xetz'ajti chi ma xekam ta, xeyakataj to ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** chi kiij.
- :||| : | Ja k'a toq xechapataji jar ajch'a'ojilaa' keewa' xkib'ij ri', ma qojekamisaj ta, jar ojoj xa oj taq meb'a'ii, utz k'a ari' xar waari' ix yuq'ul qixiin chi jutij xeche'x kumaal ja najb'eey qati't qamama'. Keeri' ja xb'ajn chi ke pa ruuwi' ja wukuwik juyu' ja rub'i'na'aan **Akab'itz**.
- :||| : | Pa ruuwi' ja juyu' xekeeya' wi' ja taq kalk'uwaal k'in chi ri' xek'ijy wi', qas xeki'kooti toq xekeech'ak ja tinaamit ja nech'oojin kuk'iin.
- :||| || Pa ruuwi' k'a ja wukuwik juyu' xech'ajk wi' chaqajaa' chi la' xelesax wi' ja keek'u'x jar ajch'a'ojilaa' taq winaq.

- :||| ·|| Kaamiik nqaachol opoon ja kikamiik ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**.
- :||| :|| K'a ee k'as na k'in ma k'o ta nti'on chi ke toq xkeejach ja taq kinaaquun ja taq kalk'uwaal.
- :||| :|| Ja **B'ajlam Tz'ijte'l** ee ka'i' ja ralk'uwaal ja kib'i'na'aan **Qokayib'** k'in **Qokawuyib'**, k'in je'ee' jar ee kitata' ja **Kawb'iik'ib'**.
- :||| :|| Chaqajaa' ee ka'i' ralk'uwaal ja **B'ajlam Ak'ab'** ja kib'i'na'aan **Qojakul** k'in **Qoyakutek**, jaa ri' ja rumookaaj ja **Nijayib'ab'**.
- :||| ||| Ja k'a **Majukutaj** xa juun ja ti ralk'uwaal ja rub'i'na'aan **Qoyajaw**. ee oxi' ja xekeeya' kalk'uwaal, ja **Iiq' B'ajlam** ma k'o ta ralk'uwaal, jaa ri' ja qas xenimaxi k'in q'anij ee utzilaj taq winaqii' wi'.
- :||| ·||| Xkib'ij kaan k'a chi ke ja kalk'uwaal toq xajalaal maja'n kekami, chaqajaa' qas xeb'ixan kaan k'in q'anij b'iis ruk'aan ja keeb'iix, chaqajaa' qas xe'oq' kaan chi paam ja keeb'iix, ja ruub'ii' ja b'iix xkeeb'an jaa ri' **Yamay**.
- :||| :||| K'a ja k'a ari' keewa' xkib'iij chi ke ja kalk'uwaal ri': qalk'uwaal techajij k'a eewii', jar ojoj xa nojb'e, xar waari' nojmeloj to chik na jutii, qas teb'ana' jar utzilaj taq tziij xtiqab'ij kaan chi eewe kaamiik ri', tetz'ata' ja qatinaamit ja k'o kaan najt.
- :||| :||| Ja k'a ixix qixaayiil teb'ana' k'a ja utz, jar ojoj xa nojb'e kuk'iin ja qatinaamit. Ronojeel k'a ja naquun xnuk'utaj kaan qumaal, jar ojoj xa nojb'e rumaal chi k'o juun jar oj ayab'enaq chi ruuwach ja loq'olaj kaaj.

- :||| :||| Xar waari' nojmeloj to chik na jutii, ja kaamiik xb'anataj kaan qumaal ja qasaamaaj ya'oon to chi qe, xar waari' ma qojemestaj ta, tetz'ata' opoon ja ti qoochooch, k'in ja qatinaamit, chaqajaa' etz'ata' kaan ja qatinaamit ja b'aar oj pejtinaq wi', xeche'e toq xekeejach kaan ja kach'aalaal.
- :||| ☉ Xuuya' kaan k'a ronojeel ja rub'ajnikiil ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, k'in keewa' xb'iij kaan ri', nya' kaan awa' chi eewe ri', chi utz k'a ma qojemestaaj, tek'ama' kaan k'a ja nimalaj naa'ooj xeche'e toq xuuya' kaan ja rub'ajnikiil chi ke ja rach'aalaal. Xar waari' ma ojtaqiin ta naq la ja xuuya' kaan chi ke, rumaal chi ma k'o ta juun xelesan chi paam ja k'ojlib'al, keeri' ja xkeeb'an kaan, k'a ja k'a ari' xesajch eel pa ruuwi' ja wukuwik juyu' rixiin **Akab'itz**, k'in q'aniy ma xetz'ajt chik ta wi' kumaal ja kixqayilaaj k'in kalk'uwaal, rumaal chi b'aar la xe'ok wi'.
- :||| • Q'aniy k'a ma k'o ta juun xojtaqiini ja xeb'ee wi', xar xojtaqixi ja toq xetzijon kaan k'in toq xkeeya' kaan ja jun b'otzaaj b'ajnikiil, k'a ja k'a ari' xeb'ixax eel kumaal ja taq kalk'uwaal k'in kixqayilaal.
- :||| : Chi kiiy k'a ja kitata' **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab'**, **Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** xe'alax kaan wi' ja ralk'uwalaxeelaa'. Xa k'a rumaal ari' ma xetzajq ta ruk'iin ja kinaa'ooj ja **Qokayib'** k'in **Qokawuyib'**.
- :||| : Keeri' xkeeb'an jar ee kaji' qati't qamama', k'in je'ee' jar ee najb'eey qati't qamama' ja xesajch eel pa ruuwi' ja wukuwik juyu' **Akab'itz** k'in chi ri' xekeeya' kaan wi' ja taq kalk'uwaal.

- ||| : Pa ruuwi' k'a ja juyu' xek'eje' kaan wi' ja taq kalk'uwaal, k'in q'anij xkuk'aaj ronojel q'iij ja xyaa' kaan chi ke.
- ||| | Qas k'a nulqaaj pa keewach ja kitata', rumaal chi qas nim rejqale'n ja xyaa' kaan chi ke, xar waari' ma xkeekir ta wi', xa k'a rumaal ari' nimalaj naa'ooj xkib'i'na'aaj chi re ja xyaa' kaan chi ke, k'a ja k'a ari' xkeeya' ruub'ii' ja kitata' chi paam ja ruuq'iij xkeek'ul.
- ||| ·| Keeri' xkeeb'an toq xeesajch eel ja **B'ajlam Tz'ijte'l, B'ajlam Ak'ab', Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam** jar epejtinaq jun paraj palow. Qas k'a ee taq ri'jaa' chik toq xekam eel k'in qas xenimaxi toq ee k'asli.
- ||| :| K'a ja k'a ari' xeb'e jar alk'uwalaxeelaa' chi rutz'ajtiik ja kitinaamit ja kiya'oon kaan jun paraj palow, kumaal chi ma kimestan ta ja b'i'in kaan chi ke rumaal ja kitata'.
- ||| :| Ojeer chik k'a ee kaminaq ja kitata' toq xek'ule'i, xekeek'am eel k'a ja kixqayilaal kuk'iin ja toq xeeb'e, k'in keewa' xkib'iij ri', jo' ja b'aar epejtinaq wi' ja qatata' xech'e.
- ||| :| K'a ja k'a ari' xkeemaj eel keeb'eej jar ee oxi' alk'uwalaxeelaa' jar ee k'o kaan ja kib'i'na'aan, **Qokayib', Kawb'iik'ib'** k'in **Qoyakutek**, je'ee' ari' ja xeeb'e chi paam ja jun paraj palow toq ee kaminaq chik ja kitata'.
- ||| || Xa k'a ee oxi' ja xeeb'e cha jun paraj palow, xeb'ekiq'ijla' kaan na najb'eej ja taq kach'aalaal toq xeeb'e, k'in keewa' xkib'ij kaan ri', jar ojoj ma qojb'ekami xa nojmeloj to xech'e toq xeeb'e, k'a ja

k'a ari' xkeemaj eel ja b'eeey k'in xeb'eeqaaj kuk'iin ja kach'aalaal jar ee k'o kaan keela' jun paraj palow.

- ::||| •|| Jaa wa' ruub'ii' jar aachi ja chajiyinaq kixiin jar ee k'o keela' jun peraj palow.
Xeb'eeqaaj k'a ruk'iin jar aachi ja rub'i'na'aan **Nak'xit**, jaa ri' jun nimalaj winaq ruk'iin ja runaa'ooj k'in xuuya' to ja runaa'ooj chi ke jar ee oxi' ala'ii'.

- ::||| ::|| Xyaa' to ronojeel chi ke rumaal ja **Nak'xit** ja jani' chi re ja xuul, **chamcham**, **chajchaaj**, **tzikb'il koj**, **tz'ikb'il B'ajlam**, **jotatam**, **wi'aaj**, **pich keej**, **makutax**, **t'oot'**, **tatam**, **kus**, **b'us**, **kaxkon**, **chiyom**, **astapulul**, ronojeel xkijqaj to toq xemeloj to cha jun paraj palow, chaqajaa' xkeek'am to jar ee kitz'ijb'aan, k'in ronojeel ja kib'ajnikiil xkeek'am to chi paam ja **Tulan Siiwaan**.

- ::||| ::|| Ja k'a toq xe'uliquaaj chi paam ja kitinaamit ja rub'ina'aan **Akab'itz** chi ri' qas xekeemol wi' konojeel jar Aj **Tamub'** k'in aj **Ilokab'**, konojeel k'a ja tinaamit qas xeki'kooti toq xemeloj to jar ee oxi' ala'ii' ja kib'ina'aan **Qokayib'**, **Qoyakutek** k'in **Qoyajaaw**.

- ::||| ::|| K'a ja k'a ari' xek'eje' chik kuk'iin ja tinaamit ja kib'ina'aan **Rab'inalew**, **Kaqchikel**, **Tz'ikin Jaay**. Qas k'a xeki'kooti ja tinaamit toq xk'ujt chi keewach ja xb'ekik'ama' k'in q'anij ma xk'iis chik ka ta wi'. K'in chi ri' pa ruuwi' ja wukuwik juyu' rixin **Akab'itz** xek'eje' wi'. Chaqajaa' chi ri' xkam eel wi' ja rixqaayiil ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab'** k'in **Majukutaj**.

- ::||| ||| Ja k'a toq xemeloj eel xkeeya' kaan ronojeel ja kinaaquun k'in xb'ekikanoj chik julee' k'ojlib'al, qas k'a k'iy ja taq wukuwaq juyu' xeq'a'x wi' toq xkalaj kii'.

- ||| ·||| Keeri' xkeeb'an ja qati't qamama' toq xkalaj kii', xkeeya' kaan k'a ja tinaamit ja rub'i'na'aan **Akab'itz**.
- ||| :||| K'a ja k'a ari' xeeb'e chik pa jun tinaamit ja rub'i'na'aan **Chik'iix**, chi ri' ja qas xekeesep wi' ja taq kalk'uwaal.
- ||| :||| Qas k'a ee k'iy ee k'o pa ruuwi' ja juyu', xar waari' xa juun chi ke ja xyaa' ruub'ii' chi riij ja loq'olaj juyu', chi ri' k'a xek'ule' wi' ja taq kalk'uwaal k'in chi ri' qas xkalaj wi' kii', ja toq xek'ule'i ja taq kalk'uwaal ma k'o ta nimaq taq naquun xyaa' ta chi ke ja kitata' keetee' jar ixtanii', xa q'anij jawi ja maltiyoxiineem xkeeya' chi ke.
- ||| :||| K'a ja k'a ari' chi ki jun junaal xeq'a'x chik pa ruuwi' julee' wukuwaq taq juyu' ja kib'i'na'aan **Chisaq, Jome'taja, Kulb'a, Kab'inal**, jaa wa' keeb'ii' ja wukuwaq taq juyu' ja xek'eje' wi'.
- : ¶ ¶ Qas k'a nkeetz'at opoon ja tinaamit xkeeya' kaan, konojeel k'a ja winaqii' jar ee k'o kaan chi paam ja tinaamit ee kaminaq chik, chaqajaa' qas maxko' ja saamaaj xkeeb'an rumaal chi qas najt xb'ekila' wi' ja kitinaamit.
Je'ee' ari' jar ati't mama' k'in keewa' ruub'ii' ja tinaamit ja b'aar xek'eje' wi' ri'.
Chi' Ismaachi', jaa ri' ruub'ii' ja juyu' xek'eje' wi' k'in jaa ri' ja xok kitinaamit k'in chi ri' ja qas xena'ojin wi'.
- : ¶ · Chaqajaa' chi ri' ja qas xkeeyak wi' ja nimaq taq jaay ja kach'uuleew k'in chuum okinaq, jar ee ruukaaj winaqii' xkib'i'na'aaj **Konache', B'elejee' Keej**, chaqajaa' **Kalel Ajaaw**.

- : ④ : Ja k'a toq xe'ok k'amol b'eey ja taa' **Kotuja** k'in **Istayul** qas k'o nimaq taq naquun xkeeb'an chi paam ja tinaamit.
- : ④ : Xa k'a oxi' ja nimaq taq jaay ee k'ooli toq xe'ok k'amol b'eey, jaa ri' jaay rixiin ja **Kab'ikib**, rixiin **Nijayib'ab'** k'in rixiin **Ajaaw K'iche'**.
- : ④ : Xar waari' xa ee ka'i' ja qas ee nimaq taq jaay jar ee k'o kaan chi paam ja tinaamit **chi' Ismaachi'** k'in xa juun ee k'o wi', chaqajaa' ma k'o ta ritzeelaal nb'ajn chi paam, qas ki'iil ki'koteemaal nek'eje'e ja winaqii', ma k'o ta ch'a'ooj chi paam ja tinaamit, qas ki'iil ki'koteemaal ja q'iij q'iij.
- : ④ | K'a ja k'a ari' xkeemaj na'ojiineem ja k'amol taq b'eey chi paam ja tinaamit **chi' Ismaachi'**, k'in chi ri' xkeemaj wi' ja nimalaj na'ojiineem.
- : ④ ·| Ja k'a Aj **Ilokab'** toq xkeetz'at ja na'ojiineem nkaaj laj xekikamisaa jar Aj **Kotuja**, chi ri' toq xkeemaj ja ch'a'ooj rumaal chi nkaajo' xa ta ruuyoon nk'amob'eey jar **Istayul**, ja k'a je'ee' laj xkeeya' rupoqonaal chi kiij jar Aj **Ilokab'**.
- : ④ :| Ja k'a je'ee' q'aniy itzeel wi' xkeetz'at ja k'amol b'eey rixiin **Kotuja**, ronojeel k'a ja ritzeelaal kich'ob'oon xa chi kiij jar Aj **Ilokab'** xok wi'.
- : ④ :| Keeri' xkeeb'an toq xkeemaj ja ch'a'ooj, xekeech'ak k'a ja najb'eey tinaamit ja xch'o'jin kuk'iin, ja nkaajo' jar ajch'a'ojilaa' taq winaq nekikamisaa jar Aj **K'iche'ii'** rumaal chi nkaajo' xa ta keeyoon je'ee' nyaa' keeq'iij, keeri' xkeeb'an ja toq xeech'ak kumaal jar Aj **Kotuja**, xa k'a ee juun ka'i' ja xekoowiini xe'ajnimaj eel, ja k'a xechapar kaan xekamisax chi ruuwach jar **Ajaaw Kotuja**. Chaqajaa' ee k'iy ja ma xekamisax ta, xar waari' qas xyaa' rupoqonaal chi kiij,

q'anij k'a xchujp ruuwach jaa ri' jun tinaamit. Ja k'a kich'ob'oon jar Aj **Ilokab'** nekikamisaaj, xar waari' ma xekowin ta.

- : ① ∴ Chi ri' k'a xmajtaj to wi' ja kikamisaxiik ja winaqii' chi ruuwach jar Ajaaw toq xb'ajni ja ch'a'oog, k'in jaa ri' toq xyaataj ruuq'iij ja tinaamit **Chi' Ismaachi'**.
- : ① || Chaqajaa' chi ri' qas xyaataj wi' keeq'iij jar Aj **K'ich'e'ii'**, q'anij ma k'o ta juun xqasan ruuq'iij ja nimalaj **Ajaaw** ja toq xwinaqir to **Chi' Ismaachi'**.
- : ① ·|| Ja k'a ari' toq xkeemaj xib'en kii' ja tinaamit chi ruuwach ja nimalaj **Ajaaw**.
- : ① ∴|| Ja toq xetz'ajti ja winaqii' jar eb'anoyinaq ja rupoqonaal xekamisax chi keewach ja nawaalii' **Kotuja, Istayul, Nijayib'ab'** k'in nawaal **K'iche'**, xar k'a ari' ee oxi' xek'eje' chi paam ja tinaamit **chi' Ismaachi'**.
- : ① ∴|| Chi ri' k'a xkeemaj wi' ruk'ujtiik ja taq keewaay ja kalk'uwaal toq xek'ule'i, keeri' xkeeb'an toq xkeemol kii' jar ee oxi' nimaq taq mookaaj k'in pan oxi' nimaq taq jaay xeewa' wi'.
- : ① ∴|| Ja k'a ari' xkiyaab'eeey keeq'iij chi ruuwach ja tinaamit k'in chi ri' toq xyaa' keeq'iij konojeel.
- : ① ||| Ja k'a toq xetzijooni keewa' xkib'iij ri', jar ojoj oj kachib'iil jar Aj **Kawb'iik'ib'**, xech'e jar Aj **Nijayib'**, k'in nawaal **K'iche'**.
- : ① ·||| Qas k'a k'iyilaj juunaa' xek'eje' chi ri' chi paam ja tinaamit **chi' Ismaachi'**, ja k'a toq xkijl chik jun tinaamit xkeeya' kaan ja tinaamit **chi' Ismaachi'**.

- : ① :||| K'a ja k'a ari' xeq'a'x chik chi paam ja tinaamit **Q'uma'r kaaj**, keeri' ja ruub'ii' ja tinaamit xkeeya' jar Aj **K'iche'ii'**, k'a ja k'a ari' xeeb'e jar Aj **Kotuja** kachib'iil ja **Q'uuq' Kumatz**, chaqajaa' konojeel ja kitinaamit xeeb'e keela' chi paam ja k'ojlib'al.
- : ① :||| Chi la' xb'ekib'ana' wi' ja koochooch k'in chi la' xb'ekiya'a' wi' ja kinawaal pa runik'aajaal ja tinaamit.
- : ① :||| K'a ja k'a ari' xnimar chik ja kinaa'ooj k'in kitinaamit, k'a ja k'a ari' xkeejach rumaal chi qas ee k'iy chik, chi ri' k'a xtz'ujkar to wi' ja ch'a'ooj, xekeejach ja kime'aal, rumaal chi ma xyaa' ta keeya' kumaal, chi ri' k'a xtz'ujkar to wi' ja jachoj ri'iil chi kikojol ja winaqii'.
- : • ① K'a ja k'a ari' xekeejach ja b'elejee' mookaaj, ja k'a toq xb'anataji ja ch'a'ooj chi kii' konojeel ja kime'aal xkeejach pa keeq'a' ja jun winaq kaji' nimaq taq jaay.
- : • • Ojeer k'a xkeenuk' to kii' ja winaqii' chi paam ja junwinaq kaji' nimaq taq jaay ja k'o chi paam ja tinaamit **Q'uma'r Kaaj**, jaa ri' ja xqasax ya' pa ruuwi' rumaal jar aa Pala's Marroquin (Francisco Marroquin) k'in xe'el to ja winaqii' chi paam jaa ri' tinaamit.
- : • • Chi ri k'a ja qas xkeeya' wi' keeq'ii' k'in chi ri' qas xena'ojin wi' chi ki jun junaal jar ee b'elejee' winaq k'in ee b'elejee' **tinaamit**, k'in xeruuk'am opoon ja julee' nimaq taq winaqii' ri': **Kawb'iik'ib'** k'in **B'elejee'** rixiin **Nijayib'ab'**, chaqajaa' ee kaji' rixiin ja nawaal **K'iche'** k'in ka'i' rixiin **Sakikib'**, qas k'a xek'ijyi, k'in qas xek'iyir chi keewach ja nawaalii', chi ki jun junaal k'a xekeek'am eel ja taq kimookaaj jar **Ajawalii'**.

- ∴ ∴ Kaamiik nqab'ii' opoon ja keeb'ii' ja nimaq taq jaay.
- ∴ ∴ Jaa wa' keeb'ii' ja ruwiinaaq ja **Kawb'iik'ib'** ri', jaa ri' ja k'amol b'eey chi keewach ja winaqii', jaa ri' **ajpojp** ruub'ii', ja k'a julee' chik keewa' keeb'ii' ri' **Ajpojp Kamja**, ruukaab' aj **Tojil**, roox **Ajq'uuq' Kumatz**, rukaaj **Nimachokoj Kab'ek**, roo' **Popol winaq**, ruwaaq **Chituy Lolmet**, ruwuq **Keej Nay**, ruwaqxaaq **Popol Winaq** pa **Jom Tzalat**, rub'eelej **Uchuch Kamja**.
- ∴ ∴ | Jaa wa' ri'jaa' jar ee pa'l chi kii' ja winaqii' k'in qas pa choolaaj b'enaq ja b'elejee' koochooch k'in jaa wa' xkeeqaachol opoon chik jutii' ri'.
- ∴ ∴ | Ja k'a awa' keeb'ii' ja ruwinaqiil ja **Nijayib'ab'** ri', ja najb'eey jaa ri' nawaal **Kalel**, ruukaab' jaa ri' nawaal **Ajtzik Winaq**, roox **Kale' Kamja'**, rukaaj **Uchuch Kamja'**, roo' **Nim chokoj Nijayib'**, ruwaaq **Ajaaw Awilix**, ruwuq **yakol Atam**, ruwaqxaaq **Utzam Pojp owi Saklatol**, rub'eelej **Nima' Lolmet Ye'ol Tux**, je'ee' ari' ja b'elejee' winaqii' jar ee k'o chi ruuwach ja **Nijayib'ab'**.
- ∴ ∴ | Ja k'a ee k'o chi ruuwach ja nawaal **K'iche'**, jaa wa' keeb'ii' ri': ja najb'eey jaa ri' **Ajtzik Winaq**, ruukaab' nawaal **Lolmet**, roox nawaal **Nim Chokoj**, rukaaj nawaal **Akab'itz**, je'ee' ari' ee kaji' jar ee k'o chi keewach jar **Ajaaw K'iche'**.
- ∴ ∴ | Chaqajaa' ee ka'i' jar Aj **tinaamit** rixiin ja **Sakikib'**. Ja najb'eey jaa ri' **Tzutuja**, ja ruukaab' jaa ri' **Kalel Sakik**. Xa jun nimalaj jaay ee k'o wi' chi ee ka'i'.
- ∴ ∴ | Keeri' xkeeb'an toq xkeemol kii' jar ee jun winaq kaji' winaqii' chi paam jar ee jun k'al kaji' jaay k'in chi ri'

qas xek'ijy wi' jar **Aj K'iche'ii'** ruk'iin ja kinaa'ooj, xa k'a rumaal ari' nb'iixi chi ja tinaamit kach'uuleew k'in chuum xooki' rumaal chi jaa ri' ja xeyakb'exi ja nimaq taq jaay.

- : • || K'a ja k'a ari' xepeeti konojeel ja tinaamit kuk'iin jar Aj **K'iche'ii'**, k'in chaqajaa' ma xesamaj chik ta rumaal chi qas maxko' chik ja kinaaquun.
- : • •|| Qas k'a xek'iyiri konojeel ja winaqii' rumaal ja xek'eje' chi paam ja nimaq taq jaay k'in chaqajaa' qas xkeeb'an ja tajqikiil ja xkeeya' jar nawaalii'.
- : • :|| Qas xenimax kumaal ja winaqii' k'in tinaamit, chaqajaa' qas xyaa' keeq'iij ja nawaalii'.
- : • :|| K'a ja k'a ari' xepeeti konojeel jar ajch'a'ojilaa' taq winaq chi kiij, xar waari' ma xech'ajk ta rumaal chi qas maxko' ja kinaa'ooj ja nawaalii' ja kib'i'na'aan **Kotuja** k'in **Q'uuq' Kumatz**.
- : • :|| Maxko' ja ruunaa'ooj ja **Q'uuq' Kumatz**, rumaal chi wuquu' q'iij nb'e chi ruuwach kaaj, wuquu' q'iij nk'eje' pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a) chaqajaa' wuquu' q'iij nok **kumatz**, wuquu' q'iij nok xijk, wuquu' q'iij nok b'ajlam, k'in wuquu' q'iij nok kik'.
- : • ||| Q'anij qatziiij wi' chi qas jun nimalaj aachi, qas xkixib'ej kii' ja julee' winaq chik chi ruuwach, xa qa k'a b'aar xb'ee wi' rutzijoxiik jaa wa' tziij ri', k'in xkak'aaxaaj konojeel ja tinaamit.
- : • •|| Ja k'a ari' toq xkeeya' keeq'iij jar Aj **K'iche'ii'** rumaal chi keeri' ja xuub'an ja **Q'uuq' Kumatz**, ja k'a jaa' xuuya' kaan ruk'axeel chi ruuwach ja loq'olaj ruuwach uleew, chaqajaa' xok jun nimalaj aachi chi keewach konojeel ja winaqii'.

- ∴ ∴ ||| Xa k'a rumaal ari' qas xyaa' ruuq'iij toq xeeruuya' taq ralk'uwaal ja kib'i'na'aan **Tepepul** k'in **Istayul**, ja k'a je'ee' chi kikojol julee' winaq chik xkeek'ut wi' ja kinaa'ooj, chaqajaa' xek'eje' kalk'uwaal chi ki jun junaal.
- ∴ ∴ ||| Chi ri' k'a nb'ajn wi' tziJooneem chi riij ja ruwuq winaqareem rixiin ja ruuwach uleew, je'ee' ari' ja xek'eje' ka'i' nimaq taq winaqii' kuk'iin, ja najb'eey jaa ri' **Kaq Kikab'**, ja k'a ruukaab' jaa ri' **Kab'isimaj**. Je'ee' awa' ja ka'i' winaq ri' qas maxko' ja naquun xekeeb'an, xa k'a rumaal ari' qas xkeeya' chik jutij keeq'iij jar **Aj K'iche'ii'** rumaal chi qas nimaq kinaa'ooj jar ee ka'i' winaq ja xeqanaataj qaaj.
- ∴ ∴ ||| Chaqajaa' je'ee' ja xejachowi ja taq no'y tinaamit, k'in xa rumaal ari' xe'ok pa keeq'a' jar **Aj Kaqchikeelaa'** kachib'iil jar **Aj Chub'ila'**, **Aj Rab'inalew**, **Aj Tzakuwalpa**, **Aj Kawokeb'**, **Aj Sakaab'aja'**, **Aj Saquuleew**, **Aj Chi' maq'an ya'**, **Aj Xelaju'**, **Aj Paxil Kayala'** k'in **Aj Tzoloj chee'**.
- ∴ ∴ ¶ Je'ee' k'aawa ja xeya'o kaan ja **Kikab'** k'in xkeeb'an nimaq taq ch'a'ooj, xa k'a rumaal xech'ajki ja tinaamit rixiin **Rab'inalew**, **kaqchikeelaa'**, **Saquuleew**, xech'ajki konojeel ja tinaamit.
- ∴ ∴ ∴ Ja k'a toq xeb'eeqaaj najt jar ajch'a'ojilaa' taq winaq rixiin ja **Kikab'**, k'o juun ka'i' chi ke ja tinaamit ja ma kik'amoon eel ta ja taq keesijp k'in je'ee' ari' ja qas xyaa' rupoqonaal chi kiiij k'in xek'amar to chi keewach ja **Kikab'** k'in **Kab'isimaj**, k'a ja k'a ari', qas xb'ajn poqon chi ke konojeel. Xa k'a rumaal ari' xechijkax chi ruuwach uleew k'in q'anij ma xtz'ajt chik ta keewach.
- ∴ ∴ ∴ Ja k'a kaamiik pa ruuwi' jun wukuwik juyu' k'o wi' ja tinaamit ja xtz'ilo'xi, chi ri' nwilitaj wi' pa **Petayub'**,

konojeel k'a ja neeq'a'x chi ri' qas q'aalaaj nkeetz'at
kaan ja ruchojq'aaq' ja **Kikab'**.

: : : Ma xekowin ta k'a xkikamisaaj ja **Kikab'**, rumaal chi
qas maxko' ja runaa'ooj, chaqajaa' q'anij konojeel ja
tinaamit xeq'ijlo'n rixiin.

: : : K'a ja k'a ari' xe'el eel chi rayab'exiik ja ch'a'ooj,
k'in keewa' xkib'iij ri', qawinaqarisaaj k'a ja tinaamit
pa ruuwi' jun wukuwik juyu' rumaal chi chaqajalaal
xkemeloj to chik ja b'anol taq ch'a'ooj xech'e toq
xetziijooni ja nimaq taq winaq. K'a ja k'a ari'
xb'ekiya'a' tz'aaq pa taq k'ulb'a't chi utz k'a nkeeto'
kii' chi ruuwach ja ch'a'ooj.

: : | Ja k'a awa' to'b'al qii' ri' xech'e toq xb'ekib'ana'
kaan ja tz'aaq pa **k'ulb'a't**.

: : ·| K'a ja k'a ari' xb'iix chi ke chi nek'eje' pa ruuwi' ja
juyu', k'in keewa' xb'iix chi ke ri'. Ma texib'ej ta
eewii' toq xkeepeeti jar ek'uleel chi eewiij, kixoj'
telub'ij chi qe k'in ojoj nojb'ekamisan kixiin xech'e
rumaal ja **Kikab'**.

: : :| K'a ja k'a ari' xeeb'e ja banol taq ch'a'ooj k'in
xkeek'am eel ronojeel ja kik'aqb'aal. K'a ja k'a ari'
xkeejach kii' ja te'eejaa' k'in tata'aaj kixiin jar **Aj**
K'iche'ii' jar ee k'o pa ruuwi' ja wukuwik juyu', ja
k'a xeto'owi pa ruuq'a' ja ch'a'ooj jaa ri' ja tz'aaq
kib'anoon.

: : :| K'a ja k'a ari' xe'el to jar **Aj Chuwila'**, **Aj Chulimal**,
Aj Sakiya', **Aj Xajb'a keej**, **Aj Chitemaj**, k'in ee
waqxaqlajuuj kachib'iil, ja kib'i'na'aan **Kab'araqan**,
Chab'ikak, **Chi Junajpub'**, chaqajaa' ee kachib'iil
jar aj **Sakuwalpa**, **Aj Xojaab'aj**, **Sakaab'aj**, **Aj**
Siyaja k'in **Chi' maq'an ya'**, chaqajaa' ee kachib'iil

jar **Aj Xelaju'** je'ee' ari' ja xechaajiini ja k'ulb'a't
k'in je'ee' xek'eje' chi ruuwach ja ch'a'ooj.

: : || K'a ja k'a ari' xetajq eel kaji' aachi'ii' kumaal ja
Kikab' k'in **Kab'isimaj** chi ruchajixiik ja ch'a'ooj,
keewa' keeb'ii' ja winaqii' ri', **Ajtzik winaq, Ajpojp
kamaja, Kalel** k'in **Ajtzik winaq**, je'ee' ari'
xeb'echajiini ja ch'a'ooj, ja k'a ruub'ii' ja kinawaaliil
ja **Kawb'iik'ib'** jaa ri' **Nijayib'**, ja k'a juun chik jaa
ri' aa **Chak Ib'ooy** kixiin ja nawaal **K'iche'**. Ja k'a
awa' keeb'ii' ja winaqii' ja xekeetaq eel ri'.

: : || K'a ja k'a ari' xeeb'e ja mookaaj pa ruuwi' ja
wukuwaq taq juyu' k'in xekeechap to ja b'anol taq
ch'a'ooj k'in xulkiya'aa' chi keewach ja **Kikab'** kin
Kab'isimaj, ja k'a xechajiini ja ch'a'ooj qas ee nimaq
taq winaq xkeena'. Qas k'a xek'iyiri k'in qas xki'kooti
ja kinawaal kuk'iin toq xekeechap to ja b'anol taq
ch'a'ooj.

: : •|| K'a ja k'a ari' xkeemol kii' ja nimaq taq winaq k'in
keewa' xkib'ii' ri': kaamiik qas nim keeq'ii' ja ri'jaa'
rixiin **tinaamitaal** xeche'e ja ri'jaa' toq xetzijooni.

: : :|| K'in keeri' xkeeb'an jar **Aj Tamub'** k'in **Aj Ilokab'**,
xa juun xkeeb'an jar ee oxi' mookaaj rixiin ja **K'iche'**
toq xkiq'ijla' kii' jar ee k'amol b'eey rixiin ch'a'ooj,
xar waari' ma chi paam ta ja tinaamit **K'iche'** xyaa'
wi' chi ke ja k'ijqale'n, pa ruuwi' jun wukuwik juyu'
xyaa' eel wi' chi ke, xa k'a rumaal ari' xb'ekimolo'
kii' pa ruuwi' ja juyu'.

: : :|| Ja ruub'ii' ja xyaa' eel wi' ja kijqale'n jaa ri'
Xeb'alax, Xekamak, jaa ri' ruub'ii' ja wukuwaq juyu'
ja xyaa' eel rub'iixiik chi ke naq nb'ekib'ana',
Chuliman ruub'ii' ja xyaa' eel wi' ja kijqale'n.

- : : ||| Ja k'a awa' ruk'ujliik ruuq'iij ja kijqale'n xb'ajni jar ee jun k'al winaq rumaal ja kinawaal, chaqajaa' xya'i kijqale'm jar ee junlajuuj k'in jaa wa' keeb'ii' ri': **Kalel Ajaaw, Kalel Sakik, U Kalel Aachi, Raj Pojp Aachi, Raj Tzalam Aachi, U Tzam Aachi**, keeri' xyab'ex keeq'iij jar uk'aal taq ch'a'ooj k'in qas xetzub'e' pa ruuwi' ja kich'aakaat ja nyaa' wi' keeq'iij, qas k'a xe'ak'axax kumaal ja kimookaaj **K'iche'** toq xetzijooni.
- : : ||| Keeri' xkeeb'an jar **Aj Tamub'** k'in **Aj Ilokab'** toq xekeecha' jar ee k'amol b'eey pa ch'a'ooj k'in chi utz k'a nek'eje' pa ruuwi' ja wukuwik juyu'. Keewa' k'a xkeeb'an ja toq xe'el to ri'.
- : : ·||| Kaamiik nqab'ij chik jutiij ruub'ii' ja roochooch ja nawal **Tojil**, chaqajaa' **Tojil** ruub'ii' ja koochooch jar **Aj Kawb'iik'ib'**, **Awilix** ruub'ii' ja koochooch jar **Aj Nijayib'ab'**, **Akab'itz** ruub'ii' ja roochooch ja nawaal **Ajaaw K'iche'**.
- : : :||| Ja k'a jun jaay chik jaa ri' **Kotuja'** ruub'ii' k'in jaa ri' ja ntz'ajt pa **Kajb'aja** ja b'aar k'o wi' jun aab'aj ja qas xexuke' wi' ja **nawaalii'** Ajawaalii' k'in konojeel ja tinaamit xexuke' chi ruuwach.
- : : :||| Qas k'a xkeek'am eel ja keesijp chi ruuwach ja loq'olaj aab'aj, chaqajaa' konojeel ja ri'jaa' xeya'owi ja naquun chi re, qas xkiilij k'in qas xkeeb'an utz chi re.
- : : :||| Qas k'a ee nimaq taq winaq ruk'iin ja kinaa'ooj, chaqajaa' ee ajq'ijaa', jaa ri' winaq kib'i'na'aan **Q'uuq' Kumatz** k'in **Kotuja**, chaqajaa' qas maxko' ja kinaa'ooj ja **Kikab'** k'in **Kab'isimaj**. Q'anij k'o chi keewach ja ch'a'ooj ja nkichojmiiij ja kik'uleel, ronojeel ja naquun xekoowiini xkeetz'at, xar waari' k'o jun wuuja ja nkeetz'at wi' ja wi k'o wa'aal

pejtinaq chi riij ja tinaamit, k'in jaa ri' ntz'ajt wi' ronojeel ja rajawaxiik.

- : : § Ma ee relik taq winaq ta k'a, qas maxko' kinaa'ooj, ja xukuleem xkeeb'an jaa ri' xkiloq'ob'eej ja nimalaj k'ojlib'al. Q'anij qatzij wi' chi qas maxko' ja xukuleem xkeeb'an chi ruuwach ja kinawaal.
- : : . Keewa' xkeeb'an chi re ja xukuleem ri', ee b'elejee' winaqii' ja ma k'o ta wa'iim xkeeb'an toq xek'eje' ruk'iin ja kinawaal, chaqajaa' ee b'elejee' ja xexuke' chi ruuwach k'in xkeeyik poom ruk'iin, chaqajaa' ee k'o chik na ee oxlajuuj ja xek'eje' ruk'iin k'in ma keewa'i ee julee' kachib'iil chik, oxlajuuj ja xeb'anowi ja xukuleem chi ruuwach ja nawaal **Tojil**. Ja k'a toq xewa'i xa q'anij jawi ja tulul, ajache'l k'in q'inom xkeetij toq xexuke'e, ma k'o ta wi' way xkeetij, ee wuqlajuuj k'a chi konojeel ja xexuke' chi ruuwach ja nawaal jaa ri' xkiyab'eej ruuq'ij ja nawaal.
- : : : Chaqajaa' ma keewar kuk'iin ja kixqayilaal, xa q'anij keeyoon wi' chi rub'ajniik ja xukuleem, q'anij k'a q'ij q'ij ja xukuleem xkeeb'an k'in q'anij k'o wi' ja poom xkeeyik chi ruuwach ja kinawaal.
- : : : Chi ri' k'a qas xexuke' wi', k'in qas xkik'utuuj ja saqiil chi re ja nawaal **Tojil**.
- : : : Qas k'a xkeeyak ja kipalaj chi ruuwach kaaj k'in keewa' xkeeb'an chi re ja xukuleem ri'.
- : : | Atat nimalaj q'ij, atat nimalaj **Jun Raqan**, nimalaj ruuk'u'x kaaj ruuk'u'x uleew, ixix ix ya'ol qanaa'ooj k'in ixix nixya'owi ja taq qalk'uwaal, teya'a k'a kik'asleemaal ja taq qalk'uwaal, xkewinaqar ta k'a k'in xke'eetzuq ta k'a, k'in je'ee' ta k'a xkeenaatan awixiin chi ruuchii' ja raqan ya', pa taq b'eeey k'in chi

ruuxee' chee', chaqajaa' kaya'a' taq kalk'uwaal k'in kaya'a' pa rusaqiil, ma ki ta xkek'eje' pa rupoqonaal, qas ta pa jun saqilaj b'eey xkek'eje' wi', k'in qas utz xtikeeb'an chi re ja kib'ajnikiil, k'in xtikeetzuq ta k'a taq kii'.

Xtaaya' ta k'a ja ki'koteemaal ruuk'u'x kaaj, ruuku'x uleew, ruuk'u'x naa'ooj, xtaaya' ta k'a ja jororeem **Tojil Awilix, Akab'itz**, k'in ja ta k'a ja kaji' paraaj uleew xke'uk'aani ma ki ta k'o rupoqonaal pa taq b'eey xech'e toq xkik'utuuj jar utziil, q'anij ma k'o ta wi' itzeel taq xukuleem xkeeb'an.

: : ·| Keeri' xkib'iij jar ee oxlajuuj winaqii' toq xexuke'e, chaqajaa' keeri' xkib'iij jar ee wuqlajuuj toq xemaje'e chi xukuleem, qas xkik'utuuj jar utziil pa ruuwi' ja kitinaamit, kalk'uwaal k'in kixqayilaal.

: : :| Jaa ri' ja xukuleem xkiloq'ob'eej ja kik'asleemaal, k'in jaa ri' keetziij xkib'iij ja ri'jaa'.

: : :| Pa ka' ka' k'a xe'ooq'i toq xkik'utuuj ja saqiil pa ruuwi' ja kitinaamit k'in pa keewi' jar **Aj K'iche'ii'**.

: : :| K'o k'a juun ja xnajb'eyisaani ja kib'ajnikiil k'in tzuqub'al kii'.

: : || Keeri' xkeeb'an chaqajaa' jar aj **Tamub', Aj Ilokab', Aj Rab'inalew, Aj Kaqchikeelaa', Aj Tz'ikin Jaay, Aj Tujalajaay** k'in **Aj ruch'ab'aq ya'**, xa juun ja kib'ajnikiil xkeeb'an chi paam ja tinaamit **K'iche'**.

: : ·|| Ma xa qa ta k'a keeri' xkeemol kii', q'anij k'o wi' ja xkisamaajiiij, chaqajaa' ma itzeel ta xkeetz'at kii', q'anij jawi ja ch'akoj keewaay xkeeb'an k'in utz xekeetz'at ja kimookaaj.

: : :|| Ma xa qa ta k'a keeri' xkeeb'an ja ch'a'ooj kuk'iin ja nimaq taq tinaamit, qas k'o rub'eeyaal toq

xech'a'ojiini, chaqajaa' xkeeya ja kitojb'aal ja taq tinaamit chi ke ja nawaalii' ja jani' chi re **raxaab'aj**, **chalchimit** k'in **raxataq naquun** ja qas ntz'intz'ooti, q'anij k'a q'aalaaj chik ja naq nkisijpaaj toq xepe kuk'iin ja **Q'uuq' Kumatz, Kotuja, Kikab'** k'in **Kab'isimaj**, rumaal chi je'ee' ari' jar ee nimaq taq winaq.

: : :|| Ma jutz'iit ta k'a ja xkeeb'an, k'in ma juun ka'i' ta ja tinaamit xekeech'ak, k'in ee k'iy ja tinaamit ja xkisijpaj naquun chi re ja nawaal **K'iche'**, chaqajaa' qas xyaa' keeq'iij k'in qas utz xtz'atari ja na'ojiineem xkeeb'an. Ja k'a ja **Q'uuq' Kumatz** xmajowi ja na'ojiineem, xa k'a rumaal ari' qas xyaa' keeq'iij jar **Aj K'iche'ii'** kumaal ja julee' tinaamit chik.

: : :|| Kaamiik nqaachol opoon keeb'ii' jar ee nimaq taq winaq.

: : ||| Je'ee' awa' jar ee kiiy keemaam ja **B'ajlam Tz'ijte'l**, **B'ajlam Ak'ab'**, **Majukutaj** k'in **Iiq' B'ajlam**, je'ee' ari' ee najb'eey qati't qamama' toq xsaqari ja ruuwach uleew k'in toq xalax to ja q'iij, iik' k'in ch'uumiil.

: : ·||| Waawee' k'a nqaamaj eel wi' kichojliik ja kalk'uwaal ja nimaq taq winaq, naq xkeeb'an toq xe'ok to k'in naq xkeeb'an toq xekami, chi ri' k'a nqaamajeel wi' ruchojliik chi jun junaal ja nimaq taq winaq rixiin **K'iche'**.

: : :||| Najb'eey k'a xk'eje'e ja **B'ajlam Tz'ijte'l** chi kichajixiik ja **Kab'ikab'**.
Jaa ri' ruukaab' rumookaaj ja **B'ajlam Tz'ijte'l**.
B'ajlam Konachee' jaa ri' k'o pa roox mookaaj winaq.
Kotuja Istayub', rukaaj mookaaj k'o wi'.
Q'uuq' Kumatz Kotuja' jaa ri' najb'eey nimalaj winaq, k'in pa roo' mookaaj winaq k'o wi'.

Tepepul Istayul, ruwaaq mookaaj winaq k'o wi'.

Kikab' Kab'isimaj, ruwuuq mookaaj winaq k'o wi',
chaqajaa' juun chi ke ja nimalaj taq winaq.

Tepepul Ixtayub', ruwaqxaaq mookaaj winaq k'o
wi'.

Tekum Tepepul, rub'eeleej mookaaj winaq k'o wi'.

Waqxaqii' Kan k'in **Kikab'** ruulaaj mookaaj winaq
k'o wi' chi kikojol ja k'amol taq b'eey.

Wuquu' No'j k'in **Kub'atepek**, jun ruulaaj mookaaj
winaq k'o wi' chi ke ja k'amol taq b'eey.

Oxi' Keej k'in **B'eleje' Tz'i'**, ruukaab' ruulaaj
mookaaj winaq k'o wi' chi ke ja nimaq taq k'amol
b'eey. Je'ee' ari' ee k'amol taq b'eey toq xulqaaji jar
ajch'a'olaa' Pedro de Alvaro, qas k'a xetz'iilo'x
kumaal jar kaxlaan taq winaq (españoles).

Tekum Tepepul, jaa ri' qas xesijpan naquun chi ke ja
kaxlan taq winaq, k'in je'ee' jar ee k'o pa roox ruulaaj
mookaaj chi ke ja k'amol taq b'eey.

Jar aa **Xuwan** Rojas (Don Juan Rojas) aa **Xuwaan**
Korteas (don Juan Cortes) je'ee' ari' jar ee k'o pa
rukajlaaj mookaaj chi ke ja k'amol taq b'eey, k'in jaa
ri' jar ee ralk'uwaal ja **Tekuum** k'in **Tepepuul**.

: : :||| Ja k'a awa' jar ee kiiy keemaam kaan jar ee nimaq taq
nawaalii' ja xetzub'e' pa taq ch'akat ja qas nim
ruuq'iij, k'in qas xek'eje' kuk'iin jar **Kab'ikab'**
Kiche'ii.

: : :||| Kaamiik neqaachol opoon jar **Aj tinaamit** k'in
nqaachol opoon ja nimaq taq koochooch ja
kinawaalii', ee b'elejee' k'a jar **Aj tinaamit** xechajiini
k'in jaa ri' jar ee rixiin ja **Kawb'iik'ib'**, chaqajaa'
b'elejee' ja nimaq taq jaay xk'eje' pa keeq'a'.

: : ☉ Ja k'aa wa' keeb'ii' jar ee rajaaw ja b'elejee' nimaq
taq jaay ri':
Ajaaw Ajpojp jaa ri' aachi ja rajaawaal ja nimalaj
jaay **Kuja'**.

Ajaaw Ajpojp Kamja', jaa ri' aachi rajaawaal jaay
Tz'ikin Jaay.

Nin Chokoj Kab'ek, jaa ri' aachi ja rajaawaal jun
nimalaj jaay.

Ajaaw Ajtojil, jaa ri' aachi rajaawaal jun nimalaj
jaay.

Ajaaw Ajq'uuq' Kumatz, jaa ri' aachi rajaawaal jun
nimalaj jaay.

Popol Winaq Chituy, jaa ri' aachi ja rajaawaal jun
nimalaj jaay.

Lolme't Kejnay, jaa ri' aachi rajaawaal jun nimalaj
jaay.

Popol Winaq Pajom, Tzalatx Xkuxeb'a, jaa ri' jun
aachi rajaawaal jun nimalaj jaay.

Tepeew Yaki, jaa ri' jun aachi rajaawaal jun nimalaj
jaay.

: :: • Je'ee' awa' b'elejee' tinaamit rixiin ja **Kawb'iik'ib'**
k'in qas maxko' kiwiinaaq xek'eje' kuk'iin.

: :: : Kaamiik neqaachol opoon jar **Aj Nijayib'ab'** ja k'o
b'elejee' koochooch, najb'eey k'a neqaachol opoon ja
q'anij ee k'o chik wi' toq maja'n tel to ja q'iij. K'in
keewa' kib'i'na'aan ri'.

: :: : **B'ajlam Ak'ab'**, jaa ri' najb'eey ati't mama'.
Kowakul, kowakutek, jaa ri' ruukaab' mookaaj.
Kochajuj, Kotzib'aja, jaa ri' roox mookaaj.
B'eleje' q'iij, jaa ri' ruukaaj mookaaj.
Kotuja, jaa ri' roo' mookaaj.
B'atza', jaa ri' ruwaaq mookaaj.
Istayul, jaa ri' ruwuuq mookaaj k'amol b'eey.
Kotuja' jaa ri' ruwaqxaaq mookaaj k'amol taq b'eey.
B'elejee' Keej, jaa ri' b'elejlaaj mookaaj.
Kema', jaa ri' ruulaaj mookaaj.
Ajaaw Kotuja', jaa ri' junruulaaj mookaaj.
Aa Toowa xub'i'na'aaj ja k'amoyinaq b'eey toq
xe'uliqaaji ja **Kaxlaanii'**.

Aa Pedro Robles k'a ja k'amool b'eey kaamiik.

: :: Je'ee' k'a awa' ja nimaq taq k'amol taq b'eey ja
xeralk'uwaalaj kaan ja k'amol b'eey **Kalel**.

: :: | Kaamiik nqab'iij opoon ja kajaawaal ja nimaq taq
jaay.

Ajaaw Kalel najb'eey Ajaaw, jaa ri' najb'eey winaq
chi keewach jar aj **Nijayib'ab'**, k'in jaa ri' rajaawaal
jun nimalaj jaay.

Ajaaw Ajtzik winaq, jaa ri' jun aachi rajaawaal jun
nimalaj jaay.

Ajaaw Kalel Kamja', jaa ri' jun aachi rajaawaal jun
nimalaj jaay.

Nimakamaja', jaa ri' jun aachi rajaawaal jun nimalaj
jaay.

Uchuch kamaja', jaa ri' jun aachi rajaawaal jun
nimalaj jaay.

Nimakaja', jaa ri' jun aachi rajaawaal jun nimalaj
jaay.

Nim Chokoj Nijayib', jaa ri' jun aachi rajaawaal jun
nimalaj jaay.

Ajaaw Awilix, jaa ri' jun aachi rajaawaal jun nimalaj
jaay

Yakolatam, jaa ri' jun aachi rajaawaal jun nimalaj
jaay.

: :: · | Jaa wa' nimaq taq jaay kixiin jar **Aj Nijayib'ab'** jaa
ri' rub'i'na'aan **B'elejee' tinaamit**.

: :: : | Jaa wa' ruub'ii' ja kitata' keetee' jar Ajaaw **K'iche'**
ri', **Majukutaj** jaa ri' najb'eey winaq.

Ja k'a awa' keeb'ii' nqaachol qaaj jar ee rumookaaj jar
Ajaaw **K'iche'** ri'.

Koyajaaw, ruukaab' mookaaj alk'uwalaxeelaa'.

Kaklalan, roox mookaaj alk'uwalaxeelaa'.

Kokosom, ruukaaj mookaaj alk'uwalaxeelaa'.

Komaj Kum, roo' mookaaj alk'uwalaxeelaa'.

Wuquu' Aj, ruwaaq mookaaj alk'uwalaxeelaa'
Kokamel, ruwuuq mookaaj alk'uwalaxeelaa'
Koyab'akoj, ruwaqxaaq mookaaj alk'uwalaxeelaa'
Winaq B'am, rub'eeleej mookaaj alk'uwalaxeelaa'.

- : :: || Jaa wa' keeb'ii' ja xe'uk'aan kixiin jar Ajaaw **K'iche'** k'in ja xekalk'uwaalaj kaan.
- : :: || Chaqajaa' jaa wa' keeb'ii' ja rajaawaal ja kaji' nimaq taq jaay ri'.
Ajtzik Winaq, jaa ri' najb'eeey winaq ja rajaawaal ja nimalaj jaay.
Lolme't Ajaaw, jaa ri' ruukaab' winaq ja rajaawaal ja nimalaj jaay.
Nimachokoj, jaa ri' roox winaq ja rajaawaal ja nimalaj jaay.
Akab'itz, jaa ri' rajaawaal ja ruukaaj nimalaj jaay.
Xa k'a kaji' ja nimaq taq jaay kixiin jar Ajaaw **K'iche'**.
- : :: || Je'ee' awa ee oxi' nimaq taq mookaaj, k'in je'ee' jar ee tatixeelaa' kixiin jar **Aj K'iche'ii'**, xa juun xkeeb'an toq xkeemol kii' k'in je'ee' ja qas neb'iini naq nkeeb'an ja nimaq k'in taq ko'koj mookaaj.
- : :: || Qas k'a ee nimaq taq mookaaj jar ee k'o ruk'iin ja **Kawb'iik'ib'**. Ja ruukaab', jaa ri' **Nijayib'**, ja k'a roox jaa ri' Ajaaw **K'iche'** k'in chi ki jun junaal ee k'o chi paam ja kitinaamit.
- : :: || Ja k'a awa' ruchojliik ja ruk'asleemaal ja **K'iche'**, k'o k'a jun wuuq rixiin ojeer ja nsik'ix wi' ja qas xb'anataji, xar waari' xtzajqi ja loqo'laj wuuq, waawee' k'a nqaak'is wi' ja rutzijoxiik ja xb'anataj chi paam ja tinaamit **K'iche'**, ja rub'i'na'aan, Santa Cruz.

CHOLB'AL TZIIJ (GLOSARIO)

**Jaa wa' ojeer taq tziij kitz'ijb'aan kaan ja qati't qamama'
chi paam ja loq'olaj Pojp Wuuj**

• **Awilix**

Aw: sembrar la milpa; il: culpa. Awilix, llamado en la actualidad "**Awilix**", es venerado precisamente en frente del templo de **Tojil** en los templos que aún perduran de la ciudad **K'iche'**.

: **Ajch'ame'ya'ii'**

Personas mensajeras que están al servicio de un líder.

⋮ **Aj Xib'inelb'aay**

Los de la oscuridad (los del infierno)

∴ **Ajaaw Ajpojp Kamja'**

Los dos señores principales, de trono y del la casa **Kab'ikib'**

| **Ajaaw Ajq'uuq' Kumatz**

Ajaaw: señor; el señor encargado de la ceremonia al **Q'uuq' Kumatz**

·| **Ajl puj**

Ajl: estado de actuación de las fuerzas de la naturaleza; **ajl**: cosa pesada, densa; **puj**: podredumbre, pus. Ximénez lo llama “el que hace la aguadija”.

:| **Ajaaw aajl Mees**

Ajaaw: señor; **aaj** caña; **ajl**, cosa pesada; **mees** basura. El señor que con su pesada vara producía la basura.

:| **Ajaltokob'**

Tokob': dañar, punzar. El señor que causa la pobreza o miseria.

∴ **Ajpojp Kamja**

Los dos señores principales, del trono, de la casa **Kab'ikib'**

|| **Ajqaniil**

Especie de un animal que causa enfermedad en la piel.

·|| **Akab'itz**

Akab'itz: kab'aawiil, de Ajaaw **K'iche'**. El señor encargado de la ceremonia a **Akab'itz**

:|| **Akul Winaq**

Kul: trono; **winaq**: gente; **winaqir** hacer esclavos. Lugar del aumento del trono.

∴ **Astapulul**

Muñeco espantapájaros que vibraba y silbaba.

∴ **Ayaleey**

Es una palabra que denota extrañaza, y es aplicada por las mujeres

∴ **B'ajlam Ak'ab'**

B'ajlam: es un guía espiritual: **ak'**: gallina; **kab'**: sacrificar. El guía que sacrifica gallinas con el dentellador.

· ∴ **B'ajlamajaay**

La casa de los tigres, es uno de los lugares de castigo en **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

∴ **B'ajlam Kolo'**

B'ajlam: tigre, es un guía espiritual, **kolo'** alimentar a los hijos.

∴ **B'ajlam Tz'ijte'l**

B'ajlam: guía espiritual, tigre; **tz'ijte'l**: envoltorio sagrado.

∴ **B'ak Koo**

B'ak: gavilán; **koo**: tragador, gavilan tragador.

· ∴ **B'elejee' Keej**

B'elejee': noveno; **keej**; Venado. Noveno venado.

· · **B'ok**

Gavilán.

· ∴ **B'us**

Calabacilla para guardar el tabaco. **Villacorta**, arco para lanzar las flechas.

· ∴ **Chaay**

Navaja o punta de pedernal. **Recinos: chaay**: obsidiana, sustancia vidriosa, piedra volcánica, negra, de la cual desprendían los mayas, son de pequeñas hojas cortantes que usaban como cuchillos, navajas y puntas de flechas. Actualmente el término **chaay** designa un pedazo de vidrio con filo.

• ∴ **Chalchiyites**

Esmeralda basta. También se aplica a los pequeños objetos de adorno personal que son de poco valor.

• | **Chamcham**

Cham: golpear. El que se golpea y golpea. Tambor hecho de un tronco ahuecado de pino, y cuyos extremos son recubiertos de cuero curtido y estirado con cuerdas.

• •| **Chamiyab'aaq**

Chami: vara; **B'aaq**: hueso. Ximénez traduce como vara de hueso.

• ∴| **Chamiyaw'i'aaj**

Chami: vara; **wi'aaj**: cabeza; vara de la calavera

• ∴| **Chayajaay**

La casa del pedernal, es uno de los lugares de castigo en **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

• ∴| **Chi' Ismaachi'**

Fray Eugenio Góngora, en su vocabulario aún inédito, que esta depositado en el Archivo General de Centroamérica, dice que **ismaachi** es “la barba” e **Ismaachi** el pelo. Para **Villacorta** progenie de hombres antiguos. Para **Recinos**: “en la barbas”. Esta ciudad estuvo situada al sur de **Utatlán**. En el título de los señores de **Sacapulas** dice en las barbas de (**Chi' Ismaachi**)

• || **Chi' maq'an ya'**

Totonicapán

• •|| **Chisaq**

Chi: de; **saq:** la claridad.

• :|| **Chik'iix**

Chi: de él, de ella; **k'iix:** espina. De la espina.

• :|| **Chimalkan**

En kaqchikel **Chimal:** tranquilo, **kan:** culebra Culebra, serpiente que se desliza con calma, con tranquilidad. En K'iche': **cha:** flecha, rápidamente; mal: volverse invisible; **kan:** culebra. Serpiente que rápidamente desaparece

• :|| **Chitemaj**

Actualmente existe un poblado llamado **Chitem**, en las cercanías de **Lanquin**, Alta Verapaz.

• ||| **Chituy Lolmet**

Lol: sosiego; **met:** doblar, inclinarse; et: señal **chituy:** acucillarse. El encargado de las ceremonias.

• •||| **Chiyom**

El látigo.

• :||| **Choymija**

Chooy: lago; **mij:** brumoso; **a:** agua. El lago de las aguas brumosas agobiantes.

• :||| **Chub'ila'**

Chu: lugar; **b'o:** cima, cumbre; **la':** chichicaste (ortiga). Lugar de la cumbre del chichicaste.

• :||| **Chuq'anal**

Chu: hedionda, maloliente; **q'an:** amarillo; Ximénez lo traduce en su amarillez.

: ① **Chuub'aaj**

Saliva.

: · **Ch'are'y**

Sinónimo de grito.

: : **Ch'i'pananab'ak**

Ch'i'p: hijo ultimo, el mas pequeño, **naa**; recibir uno mas que otro; a: agua; **B'ak**; gavián.

: : **Ch'ob'oneelaa'**

Pensadores / analíticos.

: : **Ilokab'**

Ilo: culpa; **kab'**: dos.

: | **Istayul**

Era hijo de **B'ajlam Konachee'**.

: ·| **Ix purpuweeq**

Especie de tecolote. Tecolote: esta ave nocturna con que los indígenas tienen grandísimo poder porque dice que es un gran mensajero.

: :| **Ixb'alamkeej**

Xb'alam. Tigrillo; **keej**: venado. Pequeño tigre cazador de venado.

: :| **Ixkik'**

Kik': sangre; **X**: origen de la sangre, es una princesa, madre de **Junajpub'** e **Ixb'alamkeej**.

: :| **Ixmukane**

Ix: el origen; **mu**: poner en remojo, ocultar en el agua, sumergir; **kan**, o **q'an** amarillo; **e**: cosa propia. A grandes rasgos se le dice **Ixmuq'ane**

: || **Ixpeq**
Sapo

: ·|| **Ixpiyako’k**

X: indica el símbolo del uno único, de la noción pura, llamada primer Ser. Indica el principio del único fin. Además representa los cuatro puntos cardinales, los equinoccios y solsticios, representa el universo con todo lo que es, se creía que era el sol, el cual es saludado aun hoy día por millares de gente maya, algunos los cuales le llaman “Jesucristo”.

Piya: deslizarse, salir, resbalarse. **Ko’k:** recipiente que guarda, tortuga, calabaza. **Cacaxte** que guarda los alimentos.

Ixpiyako’k: el sol que se desliza hacia arriba para dar la vida, la energía los alimentos la aurora.

: :|| **Ixpuch**

El lavandero de ellos. Otros han derivado de **X:** origen **taj:** deseo: **pu** y **uch** vello del sexo, que ambos nombres significan las que dan origen del sexo.

: :|| **Ixq’aniil**

Nombre de un animal

: :|| **Ixtaj**

Es muchacha en **kaqchikel**

: ||| **Ixtooj**

Nombre de una animal

: ·||| **Iiq’ B’ajlam**

Iik’: luna; **u:** su; propio; **b’ajlam:** es un guía espiritual. El pequeño guía espiritual de la luna.

: :||| **Jolom Tukur**

Es uno de los mensajeros de **Xib’inclb’aay** (Xib’alb’a)

: :||| **Jome’taja**

Jome't: corteza: **aj:** acción, que contiene; a agua. Lugar de los cactus.

∴ ||| **Jotatam**

Es una de las riquezas que dio **Nak' Xit** a los que visitaron en el otro lado del mar

∴ ☪ **Jok', Jok'**

Sonido de la piedra de moler.

∴ · **Juliisnajib'**

Jul: hoyo; **iis:** papa; **najib':** primero. Lugar donde se dio el primer fruto, la primera papa.

∴ ∴ **Jun B'atz'**

Jun: uno; **B'atz:** tejido grande. Envolver. Se conoce por mono **b'atz'** el zaraguate.

∴ ∴ **Jun Chowen**

El que está en orden.

∴ ∴ **Jun Junajpub'**

Un lanzador, un tirador en uno. El impulso inicial.

∴ | **Jun Kame**

Jun: uno; **kame:** morir, muerto. Un muerto que conduce a los muertos.

∴ · | **Junq'o'**

Cuatrocientos

∴ ∴ | **Junajpub'**

Un tirador, uno que lanza con fuerza la flecha, el mejor cazador.

∴ ∴ | **Junajpub' Pekul**

Hunajpub': un tirador; **pek**: cuevas; **ul**: avenida de agua.
Probablemente el volcan de agua.

∴ ∴ **Jupuleem**
Estar boca Abajo

∴ || **Kab'aawiil**
Incienso de la adoración

∴ ·|| **Kab'aawiil Poom**
Incienso de la adoración.

∴ ∴ **Kab'araqan**
Kab': segundo, dos; **Raqan**: pies. El de dos pies

∴ ∴ **Kawb'iik'ib'**
Kaw: enseñanza; **iik'**: luna.

∴ ∴ **Kab'itzitan Poom**
Incienso de la adivinación, del sortilegio

∴ ||| **Kalel Ajaaw**
Jefe de guerreros; **Ajaaw**: señor el señor de los guerreros.

∴ ·||| **Kamalotz**
Kama: muerte; **lotz**: espinas. El que mata con espinas

∴ ∴||| **Kamasootz'**
Es un murciélago que mata, por eso se dice **kama**: muerte
Sootz' murciélago.

∴ ∴||| **Kamuku**
Kam: morir; **uk**: arrullo de paloma; **kuy**: sufrir. El canto triste
de la paloma que va a morir.

∴ ∴||| **Kaqchikeelaa'**

Kaq: rojo, candente; **chi:** boca; **keel:** piedra; **laa'** partícula final

⋮ ④ **Kaqiixa'aaj**

Kaqiix: guacamaya; **aaj:** cañaveral; **a:** agua. La guacamaya del pantano.

⋮ · **Kawokeb'**

Kawo: enseñar **keb'**: moler maíz. Lugar en que se enseña la molida del maíz.

⋮ : **Kaxkon-Chaay**

Instrumento usado para curar enfermedades y para causar heridas durante las ceremonias penitenciales. Para **Villacorta**, el pedernal blanco usado en los sacrificios.

⋮ : **Kayala'**

Se puede interpretar como el Limo.

⋮ : **Kaajya' Paluma**

Kaaj: cielo; **ya':** agua; **pal:** de arriba abajo; **uma:** partícula causativa. El agua que viene desde el cielo, desde lo alto.

⋮ | **Keej Nay**

Keej: venado; **nay:** el que sabe, entiende o conoce algo. El señor que conoce de los venados

⋮ ·| **Kik' kre**

La sangre.

⋮ :| **Kik'axijk**

Kik': sangre; **xijk:** gavián

⋮ :| **Kinopq'a'**

Sus anillos

⋮ :| **Kitzalkuwat**

Se llama así porque cría muchas plumas de la misma manera de las plumas ricas que se llama **Quetzali**, y en el pescuezo tiene unas plumas que se llaman **Tzinitzkan** y son verdes claras y pequeña, y pecho colorado.

∴ || **Ko’k**

Tortuga/cueva/corral.

∴ ·|| **Kokosom**

Es una de las generaciones.

∴ :|| **Konache’**

Es una de las generaciones.

∴ :|| **Kotuja**

Es una de las generaciones

∴ :|| **Kotuja Istayub’**

Es una de las generaciones.

∴ ||| **Kotz b’ajlam,**

Kotz: alechugar, arrugar; **B’ajlam:** tigre. El tigre que desfigura

∴ ·||| **Kuchumakik’**

Kuchum: juntarse; **kik’**, sangre (Ximénez lo llama sangre junta)

∴ :||| **Kus**

Kus: es un Carcar para llevar las flechas. Recinos: el tabaco.

∴ :||| **Kux**

Es nombre del baile que practicaron los abuelos

∴ :||| **K’ajoloom**

K’a: Nuevo; **jolom** Cabeza; la nueva cabeza

| ① **K'aqoneelaa'**

Tiradores/ cazadores

| · **K'axtok'**

Mala persona/diablo/Satanás

| : **Lamakib'**

La: chichicaste; **mak**; quitar la hierba.

| : **Lorikon**

El que fabrica las rodelas y cotas de algodón para los guerreros (en el libro original se lee Toriron)

| ÷ **Majukutaj**

Ma: ninguno; **juk**: asiento; **u**: **su**; **kut**: entonces, presencia. El gua espiritual en cuya presencia nadie se sienta.

| | **Makamob'**

Ma: partícula negativa; **kam**: morir; **ob'**: camotillo. Cerro en se produce el camotillo para provocar la muerte.

| ·| **Meyawan**

Lugar donde fue vencido a **Sib'pakna**.

| :| **Mixtan Poon**

Incienso de la penitencia, del sacrificio

| ÷| **Momostenango.**

Tzoloj chee'

| ÷| **Motzoli**

Montón

| || **Nak'xit**

Na: sabio; **xit**: piedra verde. El sabio de la piedra verde.

Villacorta le llama: lugar cercano a donde abunda el jade.

| ·|| **Nimachokoj Kab'ek**

Nim: grande; **chokoj:** el que llama, el que invita: **kab'**, enseñar; **ek:** pasar. El gran elegido que llama la enseñanza.

| :|| **Pakam**

Pak: adentro; **kam:** morir.

Especie de “genio” o nawaal que provocaba la muerte por ahogo en el agua.

| :|| **Pajak'**

Paj: caer, contar, medir, **ak'**, gallina. Planta silvestre llamada comúnmente “hierva de pollo”

| ::|| **Pasilisib'**

Nombre de un cuero.

| ||| **Patan**

Carga, servicio, trabajo.

| ·||| **Paxil**

Pax: Hacia; **il** grande, de todo, abundancia

| :||| **Paxil Kayala'**

Lugar de la abundancia, de la buena vida, lugar donde abundan los alimentos.

| :||| **Pa'ulix**

Pa': dentro; **ul:** avenida de agua. Lugar de las aguas escondidas.

| ::|| **Petayub'**

Las cuevas en que silba el agua

·| § **Pojpol winaq**

Pojp: petate, alfombra, estera; **ol:** partícula plural; **pojpol** consejo **Winaq** gente. El señor del consejo encargado de los esclavos, sirvientes.

·| · **Pojpol Winaq**

Pojp: petate, alfombra, estera; **ol**: partícula plural. **Pojpol**: consejo; **winaq**: gente; **winqin**: hacer esclavos, criados. El señor encargado de los esclavos, sirvientes.

·| : **Pojpol Winaq Pajom, Tzalat**

Pa: en; **jom**: atrio del juego de pelota; **tzal**: pelea, contienda en los juegos; **latz**: frecuentes. El señor encargado de los que contienden en el atrio del juego de pelota, para las frecuentes diversiones.

·| : **Pujuy**

Especie de lechuga cuyo canto es “**Pujuy**”

·| : **Pujuyu’**

Especie de lechuga cuyo canto es “**Pujuy**”.

·| | **Qak’aqb’aal**

Nuestras flechas

·| ·| **Qojakul**

Qo: ser; **kul**: voz el de los cantos.

·| :| **Qokawuyib’**

Qo: ser; **ka. Kayib’**: dos; **ib’**: lo esencial del cuerpo. El de doble aspecto físico.

·| :| **Qokayib’**

Qo: ser; **ka’ib’**: dos. El de dos personalidades. Ximénez le llama el que mucho se adorna.

·| :| **Qoyajaw**

Qo: ser **Ajaaw**: señor. El principal

·| || **Qoyakutek**

Qo: ser; **kut**: hacer amasijo de lodo, **ek**, negro: el constructor.

·| ·|| **Q'a'm**
Escalera/puente.

·| :|| **Q'aaq'aal**
Infierno

·| ::|| **Q'aqu'majaay**
La casa de la oscuridad/ es uno de los lugares de castillo en **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

·| ::|| **Q'aq'ajaay**
La casa del infierno/ es uno de los lugares de castillo en **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

·| ||| **Q'ilooneem**
Aconsejar.

·| ·||| **Q'uma'r kaaj**
Ciudad en que los **k'iches** se dividieron en cuatro varas de mandato, que fueron **Kab'ikib'**. **Nijayib'ab'**, **Ajaaw K'iche'** y **Sakikij**.

·| :||| **Q'uuq' Kumatz**
Q'uuq': sonido ronco que emite el quetzal; **Kumatz**: culebra, serpiente.

·| :||| **Rab'inalew**
Significa Rabinal.

·| ::||| **Raxak'aqol ya'**
Rax: Verde, azulado; **ya'**: agua, río. Agua verde azulosa que mueve la piedra de moler

:| ☉ **Raxananab'ak**
Rax: azul; **a**: agua; **b'ak**: Gavilán.

∴ · **Rumuuniil**

Su apetito

∴ ∴ **Ruuk'u' Chooy**

El origen oculto de la pureza de la humanidad de la laguna.

∴ ∴ **Ruuk'u'x Palow**

El origen oculto de la salobre humedad del mar

∴ ∴ **Sakaab'aja'**

Lugar de las piedras como el agua blanca

∴ | **Saqaajib'**

Saq: blanco; **aaj**: cañaveral; **ib'** partícula final

∴ · | **Sakikas**

Es nombre de una culebra

∴ ∴ **Saquuleew**

Lugar de las tierras blancas

∴ ∴ **Saqanimasiis**

Pizote blanco y grande

∴ ∴ **Sib'pakna**

Sib': humo; **pak**: piel reseca o carapacho; **na**: primero

∴ || **Sotz'ajaay**

La casa de los murciélagos, es uno de los lugares de castillo en **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

∴ · || **Tamasul**

Nombre propio de un sapo

∴ ∴ **Tamub'**

Tam: formar; juntar; **ub'**: tribu

:| :|| **Taqoneelaa'**

Mensajeros

:| :|| **Tatam**

Ta: llamar; **tam**: aumentar. Palillos que tienen colocada una tira de hule, amarrada al extremo, como si fuera una pelota y que se utiliza para tocar el tambor y la marimba.

:| ||| **Tepeew**

Te: madre; **peew** escondido, oculto.

Origen de lo oculto a nuestro entendimiento.

:| ·||| **Tewajaay**

La casa del hielo, es uno de los lugares de castigo en **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

:| :||| **Tojil**

Toj: lluvia; **il** culpa. **Tojil** es actualmente venerado en su templo de la antigua **Utatlàn** en las cercanías de Santa Cruz del Quiche. Su tosca mole de piedra, guarda una pequeña habitación, totalmente en negrecida por el humo de las ofrendas.

:| :||| **Toltekat**

El que trabaja la plata.

:| :||| **Tuujaljaay**

Tuuj: horno; al: partícula de plural; **jaay**: casa; a: agua. Lugar de las hornillas cerca del agua. Lugar del temascal, de los baños de vapor.

:| ☉ **Tukum b'ajlam**

Tukum: arrugar, destrozar; **B'ajlam**. Tigre. El tigre que destroza a zarpazos.

:| · **Tulan Siiwaan**

Es el lugar donde partieron los **K'iches**, **kaqchikeles**, **tz'utujiles**, quiere decir la cueva de la vida.

∴ : **Tuqutaq**
Desmayados

∴ : **T'an**
No se conoce el significado completo, probablemente es **Amagatan**.

∴ ∴ **Tzikb'il koj**
Tzik: una, garra; **koj**: león puma. Las garras del puma.

∴ | **Tzuju**
Tecomate

∴ · | **Tz'ununija**
Tz'unun: colibrí; **ij**: lo que está atrás; **a**: agua. El colibrí la llegada de las aguas o lluvia.

∴ : | **Tz'aqol B'itol**
El formador indica que nos dio forma como un arquitecto, **tz'aq** la mezcla de arena, **ol**; elemento gramatical que agentiviza la acción. **B'itol**: al que ordenó el nuevo ser formado de maíz para que actuara, hablara y pensara; **B'it**: raíz del verbo decir, pronunciar en el idioma protomaya, **ol**; nuevamente elemento gramatical que deriva de una raíz verbal convirtiéndola a un sustantivo agentivo: **Tz'aqol B'itol** es el mismo personaje se refiere al creador divino

∴ : | **Tz'ikb'il B'ajlam**
Tzik: uña; **B'ajlam**: tigre. Las garras del tigre.

∴ ∴ | **Tz'ikin Jaay**
Nido de pájaros (Diccionario de Voces guatemaltecas, Jorge Luis Arriola). Recinos indica que es el actual pueblo de Atitlán.
Villacorta sitúa este pueblo cerca de Sololá.
Según la relación de Fray Pedro de Arboleda, del año 1585 este pueblo es Santiago Atitlán. Su nawal se llama

saqab'aaq, o sea muchacho blanco. En el libro original del memorial de Tecpán Atitlán se ha escrito, **Tz'ikinajaay** y así mismo en el Pojp Wuuj, por lo tanto se debe de escribir unido.

⋮ || **Tz'ijte'l**

Frijol rojo el que produce el llamado “palo de pito” y que se utiliza aun hoy día para decir la buenaventura y para llevar la cuenta de los días en el calendario maya que aún perdura.

⋮ ·|| **Tz'ujkarisaaneel**

Creador y formador

⋮ :|| **Tz'utuujja**

Tz'u: sudor; **tuuj**: temascal, **a**: agua. El señor del temascal o de baño de vapor.

⋮ :|| **Uchub'ajaay**

Uchu: hablar bien **b'aj**, eco. Lugar en que se escucha el eco

⋮ :|| **Uchuch kamaja'**

U: la; **chuch**: anciana; **Kamja**; peldaños de la casa. La anciana consejera.

⋮ ||| **Uchuch Kamja**

U: la; **chuch**: anciana, madre; **kamja**; peldaños de la casa. La anciana consejera.

⋮ ·||| **Utiiw**

Coyote.

⋮ :||| **Winaqarisaaneel**

Formador y creador.

⋮ :||| **Wuquu' Kame**

Wuquu': siete, **kame**: muerto: en la versión de Ximénez: “siete tomadores”. Un muerto siete veces, que conduce a los muertos.

∴ ∴∴ **Wuquu' Kaq̃ix**

En el libro original, significa. Siete guacamayas.

∴ ∅ **Xekotkob'ach**

Xe: heces; **kot**, ave de rapiña, buitre, zopilote.

∴ · **Xelaju'**

Quetzaltenango.

∴ : **Xikiripat**

Xiki: emplumado; **ripat**: tapexco. Cama tosca de pequeños palos colocados sobre otros cuatro maderas. Angarillas: tablero sostenido por dos varas, para trasportar a las personas. En la versión de Ximénez y Villacorta. “angarillas voladora”. Tapexco emplumado en que eran transportados los muertos. La angarillas voladora en que eran transportadas las almas de los muertos. Creemos que la idea **K'iche'** no era propiamente la de una alfombra voladora, sino que al incinerarse al tapexco, como se hace en la actualidad, voladora por los aires en forma de humo.

∴ : **Xk'ask'o'i**

Extrañaron

∴ : **Xulaaj**

Xul: planta; **aaj**: cañaveral, hundida. Especie de “genio”, o de “**Nawal**”, que se decía aparece en las orillas de ríos

∴ | **Yaki**

Sacerdotes sacrificadores. Recinos los identifica como los Toltecas.

∴ · | **Yakolatam**

Yak: conservar; **ol**: partícula de plural; **a**: agua; **atam**: reunir. El señor encargado de las reservas de agua y de su conservación.

∴ : | **Yaxq'anul**

Ya; arrimar; **Xq'anul**: amarillo; **ul**: avenida de agua.
Probablemente el volcán de Santa María

∩ ∩ **Yaak**

Es uno de los animales que fueron a traer el maíz en **Paxil Kayala'**

∩ ∩ **yol, yol**

Sonido gutural

∩ || **Yolkuwat**

Quiere decir culebra enemiga de las codornices, porque las engaña con su canto y las come; es mediana, ni muy gruesa ni muy larga, es pintada como las codornices. Es muy ponzoñosa, a quien pica no tiene remedio.